# B.º Eötvös József

# Gondolatok

BÁRÓ

EÖTVÖS JÓZSEF

ÖSSZES MUNKÁI

BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF
ÖSSZES MUNKÁI
XIX. KÖTET

# GONDOLATOK

# BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF

## ÖSSZES MUNKÁI

## XIX.

# GONDOLATOK

BUDAPEST MDCCCCIII
ÜLLŐI-ÚT 18. SZÁM.

RÉVAI TESTVÉREK
IRODALMI INTÉZET R.-T.

BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF

*

# GONDOLATOK

BUDAPEST MDCCCCIII
VIII., ÜLLŐI-ÚT 18. SZÁM.

RÉVAI TESTVÉREK
IRODALMI INTÉZET R.-T.

AZ EÖTVÖS-ALAP TULAJDONA

Révai és Salamon könyvnyomdája, Budapest, VIII., Üllői-út 18.

# HIT ÉS VALLÁS.

---



Révai és Salamon könyvnyomdája, Budapest, VIII., Üllői-út 18.

# HIT ÉS VALLÁS

1

[illegible]

Az istenség eszméje olyan, mint a nap, melynek reflectált világát mindenütt megtaláljuk, de a melybe gyönge szemünkkel egyenesen néznünk nem lehet; s ha valaki az istenség eszméjét tiszta észlelés útján keresve, midőn a világosság kútfejéhez közelíteni akart, a fénytől elvakítva sötétben érzi magát, s végre ezen eszme valóságán kétkedni kezd, épen nem csodálkozom rajta. Természetesnek tartom azt is, ha sokan, elfoglalva a mindennapi élet gondjaitól s örömeitől, épen nem törődnek ez eszmével: hisz Istennek léte — hogy anyagi hasonlattal éljek — olyan, mint a lég köre, mely mindenfelől egyaránt hat, s melyet ép ezért észre nem veszünk. Sem azon tudományos atheismusban, mely a metaphysikai speculatió eredménye, sem azon közönyösségben, mely nemcsak napjainkban, de mindig létezett, semmi meglepőt nem látok. De hogy valakinek hitét a természettudományokban tett haladás ingathatja meg, ezt érteni teljességgel nem tudom. Vagy e világ kevésbbé nagy-e, mióta az egyes ködfoltokban, melyeket e csillagok között észreveszünk, egész világrendszereket ismerünk fel; avagy életünk vált-e kevésbbé bámula-

tossá, mióta a mikroskóp megmutatja, hogy azon lényeken kívül, melyeket eddig ismertünk, az élő s érező teremtményeknek egy véghetetlen sora létezik; vagy talán a nagy mindenség csodálatos rendje s emberi szívünk még csodálatosabb ellentétei megfoghatóbbak-e, mióta a természet egyes törvényeit valamivel jobban ismerjük, s a világ nagy s kicsiny dolgainak kapcsolata valamivel világosabb lett előttünk? Több és több okot találunk, mely bámulatra ragad, és semmit, mi e dolgok keletkezését megmagyarázhatná.

*

Tegyük fel, hogy valaki hosszú észlelés után a gőzmozdony egész gépezetét megértette s az egyes csavarok czélját s kerekek hatását kitalálva, mindent ismer, csak azon erőt nem, mely a gépet mozgásba hozza; s ha a nagy felfedező, miután tapasztalta, hogy egy vagy más résznek mozdítása által az egész mozdony járását késleltetheti vagy félbeszakaszthatja: ebből azt következtetné, hogy a gőzgép csak ezen csavarok, csövek s kerekek által jár, és semmi más nem létezik, mi az egész gépezetet mozgásba hozza: vajon nem korlátolt felfogású embernek fogjuk-e mondani az ilyet, bármennyire bámuljuk is a képességet, melyet e részletek felfedezésében tanusított? S nem ugyanezt teszi-e sok bámult természettudósunk? Nekem úgy látszik, hogy ha a természet puszta látása az embert az istenség létéről győzi meg, akkor a természet tanulmányozása nem ingathatja meg ezen meggyőződését. Minden lépés, melyet a természettudományok körében teszünk, csak azon tárgyak számát szaporítja, melyeknek első okát nem ismerjük, s a bámulatos harmonia, melyben az egész áll, s melyet épen haladásunk után mindig tisz-

tábban látunk, csak azon bámulatot emelheti, melylyel e mindenség teremtője előtt meghajlunk.

*

Csaknem minden vallás az égi testek vagy más természeti tünemények tiszteletével kezdődik. Az ázsiai népekről, melyektől származunk, ezt positivitással mondhatjuk. De minden nép, midőn a természet jótékony vagy ártalmas hatalma előtt leborult, nem magát a tüneményt imádta, de mindig egy felső hatalmat és értelmiséget, mely azt akaratja szerint szabadon igazgathatja. — Akár a mívelődés azon fokán nézzük az emberi nemet, midőn az egyes természeti tünemények összefüggését még nem gyanítva, minden egyesnek külön istenséget képzelt; akár később, midőn a természet összefüggését sejdítve, egy mindenható lényt gondolt magának, ki a mindenség fölött őrködik: — az emberek sohasem magához a természethez, hanem azon lényhez intézék imáikat, ki vagy az egyes természeti erő, vagy az összes természet fölött áll és azt véghetetlen értelemmel, de szabadon kormányozza. Hisz minden imádkozásnak okszerüsége azon felsőbb lény szabadságától függ, kihez imádságunkat intézzük. — S most előlépnek bölcseink és azt akarják bebizonyítani, hogy egy, az anyagi világon kívül vagy felül álló értelmes lénynek, egy (hogy a közönséges szójárással éljek) személyes istenségnek gondolata, azaz hogy az, a mit az ember, természetét követve, mindig tartott, józan emberi eszünkkel ellenkezésben áll.

*

A kép, melyet az ember magának az istenségről alkot, mindig azon ismeretektől függ, melyekkel a természetről bír, és valamint az Isten egységének fogalmához csak az juthat, ki a természet egységét felfogta, úgy a nép vallásos fogalmai képezik legbiztosabb mérlegét egyéb ismereteinek. Mentől tisztábbak s kiterjedtebbek ezek, annál tisztább s nagyszerűbb az Istenről való fogalma; s ha korunk e részben látszólag kivételt képez, s ha talán az atheismus soha nyiltabban nem hirdettetett, mint most, midőn a természettudományokban oly nagy haladásokat tettünk: az részint annak tulajdonítható, mert a fogalom, melyet a természetről a tudomány által nyertünk, oly nagyszerű, hogy annak alkotójára gondolva, eszünk elkábul; de egyszersmind annak bizonysága, hogy azon kép, melyet a természetről nyertünk, azon egyes ismeretek száma s különfélesége miatt, melyeket még összeköttetésbe hozni nem birtunk, ép oly zavart, mint nagyszerű.

*

Talán semmiben sem találunk több változatosságot, mint az emberek vallásos fogalmaiban. — A legdurvább babonától a legköltőiebb mythosig s legmagasabb philosophiai eszméig mennyi fokozat, mily eltérő fogalmak, melyeknek mindegyike millió embernek vigasztalásúl szolgál, melyeknek mindegyikében egész nemzetek századokon át megnyugtatásukat keresték. — Első pillanatra úgy látszik, mintha az emberek egyenetlenségének bebizonyítására nem is kivántatnék egyéb, mint azon vallások összehasonlítása, melyet különböző népek és korszakok magoknak alkottak. — De ha a dolgot közelebbről tekintve, azon meggyőződésre jutunk, miként mind ezen különböző vallások ugyanazon szükségek

kielégítésére alkottattak, miként az ember különféle oltárai előtt ugyanazon rejtélyek magyarázatát, ugyanazon bajok vigasztalását keresi, akkor nézetünk változik, s meggyőződünk, miként a különböző vallások is csak az emberi természet egyenlőségét bizonyítják, egyenlőségét épen lelkületének legmagasabb vágyaiban, legnemesebb aspiratióiban.

*

Pascal mondja: élvezet a vihartól hányt sajkán ülni, ha tudjuk, hogy az elveszni nem fog; — s nem ilyen-e annak élete, ki vészei között teljes bizodalommal emeli tekintetét ég felé? Ki a gondviselésben nem kétkedik, az előtt minden egyéb kétely elveszti kínzó fontosságát.

*

Ki veszteségei után az isteni gondviseléshez való bizodalmát megtartotta, azt a sors csapásai nem sújthatják le; de ki azt elvesztette, azt földi boldogság nem elégítheti ki, mert minden, a mit bír, csak szerencséjének bizonytalanságára emlékezteti. Nincs nyomorultabb teremtés a világon oly embernél, ki egy magasabb lény őrködő hatalmát elismerni nem akarja, vagy hinni nem képes.

*

Ha az isteni gondviselés működését hiszszük az úgynevezett nagy dolgokban, melyek nemzetek vagy az egész emberi nem jólétére befolyást gyakorolnak: nincs semmi ok, melyért benne saját létünk intézésében kétkedhetnénk. Azon lényhez mérve, mely e mindenséget teremté s föntartja, e földgömb s az egyes emberszív egyaránt parányi; s az a gondolat, hogy mind e mil-

liónyi égi testeknek, melyeket egünkön látunk, útját egy ész jelölte ki: gyönge elménknek ép oly megfoghatatlan, mint hogy saját útjaink fölött egy mindenható lény jósága őrködik. Az isteni gondviselést vagy tagadnunk kell mindenben, vagy mindenben elismernünk.

*

Gondoljunk magunknak lényt, kit szenvedélyei soha nem ragadnak el, ki csalódásoknak kitéve nincs, s mindig azt teszi, mit esze jónak lát; ki nem aggódik s nem remél, s emelt fővel néz a jövőnek elébe, megelégedve avval, mit a természet ád, s panasz nélkül tűrve, mit a dolgok természetes következéséből magának megmagyarázhat, nem kivánva semmit másoktól, mint azt, hogy irányában igazságosak legyenek, s nem térve el attól, mit igazságosnak tart, még akkor sem, ha azt irányában mások nem teszik; vagy gondoljunk oly lényt, ki csak kielégített szenvedélyeiben, csak az anyagi élvezetben találja teljes megelégedését, kit a múlt s jövő a jelen örömeiben nem zavar ki, ha bármily eszközök által jólétet szerezhetett magának, soha megalázva, soha nyugtalannak nem érzi magát, ki az élet küzdterén csak a zsákmányt és soha a babért nem keresi, ki se bánatot, se aggodalmat nem ismer, kinek az igazságról fogalma nincs, s ki abban, mit másoktól szenved vagy másokon elkövet, csak egy egyenetlen harcz szükséges következéseit látja, s érzelmeit sértve nem érzi: s ha ily dicső vagy aláváló lénynek találtuk az embert, akkor mondjuk, hogy vallásra nincs szüksége.

*

Minden emberi bölcseség legfeljebb oda vezet, hogy az ész kedélyünk fölött teljes uralmat gyakoroljon, de a vallás, az észhez s kedélyünkhöz egyaránt szólván, e kettőt harmoniába hozza. Ezért a vallás tökéletesen pótolhatja a philosophiát, s a legegyszerűbb keresztyének között az önuralomnak s megtörhetlen szilárdságnak ép oly szép s több példányait találjuk, mint a stoa hősei közt; de a philosophia soha sem pótolhatja a vallást.

*

A vallásnak legnagyobb megvetői nem győzik ismételni, mennyire szükséges az a népnek; nekem pedig úgy látszik, hogy a vallás azoknak, kik a nép fölött uralkodnak, még szükségesebb. Mentől tágabbra terjed valakire nézve a physikai lehetőségek köre, annál több szüksége van arra, hogy akarata erkölcsi korlátok által szoríttassék meg. Absolut uralkodó, ki mindent tehet, a mit akar, s azt hiszi, hogy mindent akarhat, a mi eszébe jut: szörnyeteggé válik, akár egyes, akár többség legyen, akár Neronak, akár conventnek nevezzék, s épen ez az, miért korunk vallástalansága kettősen szomorító. Tegyünk bármit, legfeljebb azt érhetjük el, hogy az állam a többség érdekeit biztosítsa; azt, hogy az állam az egyestől semmi áldozatot ne követeljen, vagy hogy a többség pillanatnyi érdekei az egyes jogaival soha ellenkezésbe ne jöjjenek: emberi bölcseséggel nem érhetjük el; s mit várhatunk, ha ily pillanatokban az erkölcsi érzetre, vagy arra, mi a népnél annak egyedüli alapjául szolgál: a vallásra nem hivatkozhatunk? Fennállhat-e a társaság vallás nélkül, — nem tudom; de hogy az ily társaság, mely a vallást nélkülözheti, csak szolgákból állhat, az teljes meggyőződésem.

*

Épen kitünő embereknek szükséges a vallás leginkább, mert ők érezik igazán emberi elménknek szűk korlátait.

*

Ha a dolgok okait s kifejlődésük történetét ismerve, tapasztaljuk, hogy menetökre még sem gyakorolhatunk elég befolyást: csak akkor érezzük igazán gyöngeségünket, s azért a tudomány, melyet hatalomnak nevezünk, inkább csak hatalmunk szűk korlátait ismerteti meg velünk; s Baconak állítása, hogy a való tudomány az Istenhez visszavezet, legalább annyiban igaz, hogy mentől messzebbre haladtunk a tudományban, annál inkább érezzük a hitnek szükségét.

*

Ritka embernek van annyi önbizalma, hogy oly eszmék iránt, melyekhez csak saját tapasztalatai vagy észlelése által jutott, s melyeknek helyességére nézve mások itéletére nem hivatkozhatik, erős meggyőződést alkosson magának; s azon tárgyaknak száma is, melyeknek ismeretéhez rövid életünkben saját tapasztalásaink által juthatunk, sokkal csekélyebb, semhogy ez úton megnyugvást találhatnánk. Ezért semmi sem szükségesebb boldogságunkra, mint hogy erősen hinni képesek legyünk; e nélkül a legkitűnőbb ember is csak ingó nád, mely minden szellőre annál könnyebben indul meg, mennél magasabban hordja fejét.

*

Azt mondják közönségesen, hogy a vallás csak annak szükséges, ki magát boldognak nem érzi; de e világon

— hol semmi sem biztos, s a jövő pillanat mindentől megfoszthat, mitől üdvünk függ — ki érezheti boldognak magát?

*

Vannak emberek, kiknek nyugalmára elég, ha nem félnek, s ezek beérhetik a stoicismussal, de a többségnek még ezen felül az szükséges, hogy legyen valami, a mit reménylenie lehessen, — s ezt csak a vallás nyújtja.

*

Sokan a vallás politikai fontosságának bebizonyítására oly okokkal élnek, melyekkel a büntető-törvénykönyv szükségét ép úgy megmutathatnánk. Nincs ennél nagyobb tévedés. A történet bebizonyítja, hogy a vallás politikailag felgerjedett, azaz épen oly időszakokban, midőn a szenvedélyek fékezésére legtöbb szükség lenne, kevés practikus hatással bír, s általán véve a regressiv eszközök leggyöngébbike. A vallásnak fontossága nem abban áll, hogy bizonyos dolgoktól visszaijeszszen, hanem abban, hogy a társaság minden osztályának közös pontokat nyújtson, melyeken azok találkozzanak, s elválasztva egyéb nézeteik s érdekek által, közösségöket érezzék, hogy így, ha már az összeütközést elhárítani nem lehet, legalább a kiegyenlítés lehetségessé váljék.

*

Vallásos kételyeinknek legfőbb oka azon határtalan bizalom, melylyel saját eszünk korlátlan hatalma s csalhatatlansága iránt viseltetünk. Ha a tudományban tovább haladva, elménk szük korlátait ismerni tanultuk s önbizodalmunk elenyészik: akkor kedélyünk

szüksége visszavezet a vallásossághoz. Ki hitét nem kedélyi szegénység miatt, hanem azért vesztette el, mert a valót keresve, hit helyett meggyőződésért küzdött: az vallásosságát úgy nyerheti vissza legjobban, ha saját elméjének s tehetségeinek természetét ugyanazon szigorúsággal vizsgálja meg, melylyel előbb a vallásos tárgyakat boncozolta.

*

Bizonyos, hogy a vallásos közönyösség nem fekszik természetünkben. Mint a növény a világosság, úgy szellemünk az istenség eszméje felé törekszik, s ha később lelkünknek láthatára elborúl, s az élet gondjai s tevékenységünk vallásos érzületünket háttérbe szorítják is, vannak idők, melyekben a vallásnak szükségét érezve, megújult hévvel fordulunk vissza gyermekéveink hitéhez; csakhogy ily visszatérés inkább károsan, mint jóltevőleg hat kedélyünkre. Mert mint a világosság, úgy a vallás nem pillanatnyi hatalma, hanem folytonos befolyása által boldogít, s csak így nemesíti kedélyünket.

*

Ha a jelenkor vallástalansága ellen panaszkodunk, ennek oka nem azon megtámadásokban fekszik, melyek minden vallás alapelvei ellen egyesek által intéztetnek. A tudósok azon osztálya, kik — ha, mint újabb physiológjaink, egyes jelenségeknek eddig ismeretlen közelebbi okait felfedezték — mindent, mit felfedezni nem bírnak, tagadnak, soha sem hiányzott a világon, s már Baco mondja saját koráról, hogy ha az atheismus hirdetése a polgári törvények által eltiltva nem volna, ezen eretnekségnek lennének legtöbb követői. Korunk veszélye nem a vallás elleneinek számában s bátor-

ságában, hanem a hivők közönyösségében s azon szomorító tényben fekszik, hogy a jelen társadalomban minden vallás teljes türelemre számíthat, de türelemnél nem is talál egyebet.

*

Korunk határozottan vallástalan, és miután vallástalansága a felvilágosodással együtt terjed, nem hiányzanak, kik ebből azt következtetik, hogy a hit a tudással, és így a míveltségnek egy bizonyos foka a vallásossággal ellentétben áll. — A vallás oly szoros összeköttetésben áll kedélyi és szellemi életünkkel, hatása annyira attól függ, hogy az szellemi és kedélyi szükségeinknek megfeleljen, hogy midőn ezek változnak, módosulnia kell a vallásnak is, és így kétségtelen, hogy mind az, a mi vallásunkban nem az emberi természet, hanem csak bizonyos míveltségi állapotoknak felel meg — így például a szertartások, vagy a mód, mely szerint bizonyos igazságok kimondatnak — míveltségi fokunk mellett nem tarthatja fel magát. — Ebből azonban nem minden vallásosságnak megszűnése, hanem csak formáinak módosulása következik. — Legjobb képe jelen állapotainknak a nap kezdete: azon pillanat, midőn teljes világosság terjed el a földön, de a nap még nem jött fel láthatárunkon. A csillagok, melyek éjjel ragyogtak, eltűnnek, s az égnek világos boltozatja egy kék pusztaság, melyen semmi magasabb égi test nem látszik. De ez csak egy átmenet, — néhány percz mulva feljön a ragyogó csillagzat, nagyobb, fényesebb, hatalmasabb mindazoknál, melyeknek nagyságán előbb gyönyörködénk, s a mint emelkedik, melegség és áldás terjed el sugaraival.

*

Kereshetjük Istent eszünkkel, de megtalálni őt csak a szív által lehet. Vallásos meggyőződéshez csak revelatió útján juthatunk, de vajon nem revelatió-e az is, mely életünk nehéz pillanataiban saját keblünkben nyilatkozik?

*

Minden erénynek első föltétele az erős meggyőződés. Ki azon, hogy a helyes úton jár, nem kételkedik: azt sem nehézség, sem más, előtte nyíló jártabb és simább ösvény irányától eltéríteni nem fogja. Innen van, hogy minden erős hit moralizáló hatást gyakorol az emberekre, s hogy az uralkodó vallásnak hanyatlása mindig erkölcsi sülyedést vont maga után, még akkor is, ha az, mint például az ó-kor polytheismusa, az ember erkölcsiségével keveset foglalkozott. Az ember sokkal gyengébb, mint gondoljuk, s ámbár közönséges viszonyok között elég, ha körében oly valamit talál, mihez ragaszkodhatik: vannak helyzetek, midőn biztossága azt kivánja, hogy, mint a hajós a vészben, valamihez kötve érezze magát; s épen mert e szükségnek teljesen csak a pozitiv vallás felel meg: ez az, miben legjótékonyabb hatása rejlik.

*

Miután az ember természeténél fogva bizonyos tisztán meghatározott fogalmak után törekszik, oly ügyekre nézve is, hol érzékei s elméje által ilyenekhez nem juthat: ezért minden ember hinni kénytelen. A pozitiv tagadás szintúgy, mint vallásunk, hiten alapszik, csak azon különbséggel, hogy a vallás legalább kedélyünket, de a tagadás sem ezt, sem elménket nem elégítheti ki.

*

Kinek vallását a tudomány megingatta, az hasztalan vágyódik ártatlansága napjai után, hasztalan hagy fel tanulmányaival. — Ha van út, mely őt a vallásossághoz visszavezetheti (s erős lelkek számára van ilyen), ezt épen az ellenkező irányban kell keresnie. — Valamint az, ki mindig egy irányban halad, ha ereje ki nem fogy, megkerülve az egész földet, végre oda juthat vissza, honnan kiindult: úgy az, ki vallását a tudomány után fáradva vesztette el, azt csak a tudomány által nyerheti vissza. Mennél buzgóbban, mentől több sikerrel halad irányában, annál bizonyosabban s annál előbb fog visszatérni.

*

Bármi erős legyen bizodalmunk, néha megrendíttetik; mennél nagyobb s reánk nézve fontosabb valamely tárgy, annál többször s kínzóbban. Ez áll a vallásra nézve is, s azért erős hitre csak erős szivek képesek.

*

Valamint a tükör, épen mert a nap sugarait reflectálja, melegét s világát nem ereszti át: úgy a vallás ritkán hat azoknak belsejére, kiknek ajkairól a legszebb vallásos reflexiók hangzanak.

*

Ki mondhatja büszkeségében, hogy azon lényről, ki mindenható jóságában a világot teremté s fentartja, tiszta fogalma van; vagy hogy csak emberi természetünk számos ellentéteit s földi létünk czélját ismeri? S mégis nem találunk embert vagy társaságot, mely, mihelyt a míveltség első fokain túl lépett, e kérdéseket

ne vetné föl, s egy vagy más módon ne fejtené meg. Mintha ugyanazon sugárnak nyomait látnók mindenütt, mely földünk gőzkörében, mint egy prizmában, megtörve, mindent különböző színekben tüntet fel, de egy forrásból ered, s nem engedi, hogy bárhol a világon teljes sötétség legyen az emberek fölött.

*

A meggyőződés, hogy valamely dolog kikerülhetetlen, mindig megnyugtató hatással bír. — Innen magyarázható, hogy asszonyok s oly férfiak, kik egész életökön át gyöngéknek tartattak, sebészi műtéteknél, sőt a halállal szemközt, néha meglepő lelki erőt mutatnak. Akár a természet változhatatlan rendének, akár az isteni gondviselésnek tulajdonítsuk szenvedésünket; akár Hegellel azt mondjuk, hogy a mi történik, okszerű, s a mi okszerű, az jó; akár az egyházzal, hogy a mi Istentől jő, az ellen zúgolódnunk nem szabad: — a szükségnek elismerése, mely minden küzdelmet kizár, mindig megnyugtató. A különbség a philosophia s a vallás vigasztalásai között csak abban áll, hogy az utóbbiaknál azon hatalomban, melynek magunkat alávetjük, szerető lényt látván, reménynyel mondunk le küzdelmeinkről.

*

A lélek halhatatlansága minden tapasztalással, melyet érzékeink által teszünk, annyira ellentétben áll, hogy a halhatatlanság hitének támadását csak revelatió vagy az által magyarázhatjuk meg, ha felteszszük, hogy szellemi organismusunknak vannak szükségei, melyek minden embert ez eszméhez vezetnek.

*

Ha azon hatásból, melyet testünk betegsége a lélekre gyakorol, valaki azon következést akarja vonni, hogy lelkünk működése csak testi organismusunk következménye, gondoljunk azon hatásra, melyet a hangszer megromlása a művész előadására tesz. Megromlott hangszerrel a legnagyobb művész sem idézhet elé harmoniát, de vajon ebből az következik-e, hogy a zene csak a hangszernek tulajdonítható?

*

A vallástalan, vagy, helyesebben mondva, a vallásellenes irány, melyet a természettudományokban újabb időben tapasztalunk, főként onnan ered, mert tudósaink tapasztalva bizonyos jelenségek összefüggését, például azt, hogy észbeli tehetségeink a velőnek egészséges organismusával együtt járnak, ezen összefüggést a jelenségek magyarázatának veszik, s mindazt, mit ily módon megmagyarázni nem tudnak, például a szellemi világ minden jelenségét — mint nem létezőt — elvetik.

*

Ha meggondoljuk, hogy a természet vizsgálásának úgyszólván csak küszöbén állunk, nincs mit bámulni tévedésein; a kezdő mindent bizonyossággal állít vagy tagad, s a természettudomány csak úgy átmegy suhancz-évein, mint mások; ha azonban ezen irány következményeit tekintjük, nem lehet, hogy el ne szomorodjunk. — A természettudósok nagy része, kik azt követik, nagy barátjai a haladásnak és politikai szabadságnak, de vajon e tanok nem állnak-e világos ellentétben magasabb aspiratióikkal? Ha az embert halhatatlan lélekkel, szabad akarattal biró lénynek

tekintjük, s ezért magasabb hivatását elismerjük, a szolgaság ellentétben áll természetével. Miként higyjük el, hogy azon lény, melyet Isten képmására teremtett, egy más, hozzá hasonló teremtménynek rabja lehet, s általa eszközként használtassék. — De ha a materialismus tanait elfogadva, a szabad akarat helyett csak ösztönöket s testi organismusunk következéseit látjuk, az anyagilag gyöngébbnek jogtalansága — s mi ebből következik, a despotia — szintoly természetes, mint az, hogy a méh-kasban a munkások csak egy királynőnek, s minden állat csak azon czélnak él, hogy étellel magát s párosulva nemét tartsa fel. — Mondják, hogy a keresztyénség túlélte magát, s hogy felvilágosodott korunknak oly vallásos tanokra van szüksége, melyek tudományos haladásával ellentétben nem állnak. — Ha ezen materialismus a jövőnek vallása: akkor a jövőnek politikai és társadalmi formáiról kétségünk nem lehet s a legundokabb despotiának s a leggyalázatosabb szolgaságnak megyünk elébe, mely addig fog tartani, míg a szolgaság, melyhez az anyagi élvezetvágy vezetett, megsemmisített minden jólétet, s az emberi nem magasabb ösztönei ismét feltámadnak. — Bármennyire haladjon a tudomány, sem az emberi gyöngeséget, sem a gyöngeségnek érzetét nem fogja elokoskodhatni. Isten úgy alkotta nemünket, hogy támaszra, hogy oly valamire legyen szükségünk, mi előtt meghajlunk. — Az ember mindig valami felsőbb lényt fog keresni, mely előtt leborúl, s ha az istenségnek oltárai lerontattak, ezeknek romjai fölött a despotia trónjai épülnek fel.

*

Lehetetlen a halhatatlanságról tiszta fogalmat szerezni magunknak, de ép oly lehetetlen tisztán gondolni azt, hogy a halállal tökéletesen megszűnünk. Valamint az öröklét, úgy a teljes megsemmisülés túl fekszik azon határokon, melyek között elménk tiszta fogalmakat talál. A meggyőződés az egyik, mint a másik eszme iránt csak hiten alapszik; s ezért az, ki halandóságunkat állítja, nem kevesebb kételyen megy keresztül annál, ki a halhatatlanságban bízik.

*

Semmi által sem nyugtathatjuk meg inkább kételyeinket, melyek szivünkben az isteni gondviselés, a lélek halhatatlansága s más, szellemi világunk köréhez tartozó eszmék iránt néha támadnak, mint ha az anyagi világnak azon számos tárgyaira gondolunk, melyeknek valóságán érzékeink tanúsága után kétkednünk nem lehet, s melyeknek működése ép oly megfoghatatlan.

*

Többnyire annál türelmetlenebbek vagyunk mások véleményei iránt, mennél inkább kétkedünk saját állításaink helyességében; talán ez oka azon fanatismusnak, melylyel a vallástalanság napjainkban fellép.

*

Ha van valami, mit a keresztyén vallásban sajnálhatunk, ez az: hogy szegények s elnyomottak számára levén hirdetve, azoknak, kik a társadalom magasabb lépcsőin állnak, kevesebb vigasztalást s kevesebb szabályt nyújt.

Ha a keresztyén porba hajlik Isten előtt, nem szabad elfelednie, hogy az Úr saját képmására teremté őt, s hogy más teremtmények előtt hajlongania nem illik. — Mentül elevenebb azon viszonynak érzete keblünkben, melyben Istenhez állunk, mentül inkább meg vagyunk győződve az emberi gyarlóságról, annál kevesebb okot találunk arra, hogy magunkat földi hatalom előtt megalázzuk. Ki magát Isten szolgájának ismeri, nem keres földi urat.

*

Azon nagy s állandó befolyásnak, melyet a keresztyénség az emberek erkölcsi kifejlődésére gyakorolt, egyik főokát abban találhatni, mert természetünk egyik főbb s legáltalánosabb tulajdonát, az önzést, tekintetbe veszi. Önszeretetünk az, mit parancsában, hogy felebarátunkat mint minmagunkat szeressük, saját s más emberek közötti viszonyaink mérlegéül felállít. Önszeretetünk az, mire még akkor is hivatkozik, midőn az önmegtagadást éltünk főfeladataként tünteti fel, de saját tökéletesbülésünk s boldogságunk érdekében, hogy ekként azon önzés ellenében, mely az embereket az anyaghoz köti s köztök csak surlódásokat idéz elő, egy más, nemesebb önzés támadjon szivünkben, mely magasabb hajlamaink, vágyaink kielégítése után fárad s mely által senkivel ellentétbe nem jövünk. Vallásunk elismeri azt a természetes hajlamot, mely szerint mindenki csak saját boldogságát keresi; megengedi, sőt parancsolja, hogy e hajlamot kövessük, de folyvást arra intve, hogy boldogságunkat ne e földön keressük.

*

Nem azon előmenetel, melyet az újabb kor a természettudományok körében tett, veszélyezteti vallásunkat. Miután minden titok, melyet felfedeztünk, csak új titokra, minden kérdés, melyet megoldottunk, csak új kérdésekre figyelmeztet, s a természet, mentől tovább tanulmányozzuk, annál megfoghatatlanabbnak látszik: azért a tudomány, ha abban tovább haladtunk, végre ismét a valláshoz fogja visszavezetni az embereket. Nem korunk tudománya, hanem koruknak industriális iránya az, mitől vallásunkat félthetjük. Ha Mózes egész kosmogoniája hamisnak bizonyul is be, ez hitünket azon erkölcsi igazságokban nem fogja megingatni, melyek valamint a keresztyénségnek, úgy egész polgárisodásunknak alapját képezik; de mi történik akkor, ha végre ezen erkölcsi elvek támadtatnak meg, vagy az egész társaság úgy jár el, mintha ez elveket többé nem ismerné? Valamint Kopernik, Galilei és Newton nagy találmányai vallásunkat nem ingatták meg: úgy nem fogják azt megingatni korunk új felfedezései sem; s az egyház, mely a földnek mozgását összhangzásba tudta hozni tanaival, ugyanazt fogja tenni geológiai felfedezéseinkkel is; de azon ellentétet, mely az industriálismus miatt gyakorlatilag követett morál s a keresztyén vallás elvei között létezik, nem egyenlítheti ki senki a világon.

*

Nincs semmi, mi nemcsak a vallás, hanem egész civilisatiónk kifejlődésére nagyobb befolyást gyakorolt, mint az egyházi szónoklat. — Azon vallás, melynél a szónoklat az egyházi szertartások közé vétetett fel, szükségkép a vallási tanok discussiójához vezet, s miután a discussió nem szorítkozik csak vallásos

tárgyakra, ily vallás szükségkép magasabb civilisatiót von maga után.

*

Mi engem a keresztyén hit valóságáról meggyőz, nem csodáiban fekszik. — Minden hit csodákat tesz, vagy lát legalább, és így minden hitnek megvan csodás története. — A nagyszerű vallásunkban épen az, hogy oly egyszerű.

*

Abban, minek csaknem kétezer éves története van, sok olyat is találunk, mi aljasnak látszik. A századok, mint a vizek, folyásukban nem legtisztább részeiket rakják le, s ha a keresztyén civilisatió hosszú múltját tekintjük, valóban nincs mit bámulnunk egyes kinövésein, de ne feledjük el, hogy a fát nemcsak hasadozott kérgéből, mely százados sebhelyeket visel, hanem dús lombjaiból, virágából s gyümölcséből ítéljük meg, s vajon ki a keresztyénséget ekként tekinti, nem fogja-e elismerni nagyszerű jótékonyságát?

# EMBER ÉS VILÁG.

Ind fogalom szerint a föld oly hely, hol a magasból lesülyedett szellemek különböző szenvedések által minden salaktól megtisztíttatnak. Neme a szellemi fürdőhelynek, angyalok lelki bajainak gyógyítására; s csakugyan alig ismerek valamit, mi földi életünk jobb képét adná, mint fürdőhelyeink. — Az egész mi szépnek látszik az érkezőnek! Az utak simák, minden oldalról víg zene hangzik, csaknem paradicsomban képzeli magát, s még azon tapasztalás is hogy a jobb helyek, hol megtelepedne, már mind mások által foglaltattak el, alig rontja jó kedvét. Majd meghúzzuk magunkat valahol. Hisz ha oly kellemes e hely már, midőn abba beléptünk, mennyi élvezet vár reánk, ha annak emeltebb pontjait keressük fel s megismerkedünk az emberekkel, kik oly élénken társalkodnak körülöttünk. — Végre teljesül e kivánatunk is. Részt veszünk az élénk mulatságban. De im, a vidámnak látszó társaság betegekből áll, kiknek mindegyike saját bajáról panaszkodik, mindegyike avval vigasztalja magát, hogy a forrás reá is csak úgy hat, mint másokra. — Itt-ott egyes érdekes sze-

mélyiséggel találkozunk, lassanként kör képződik körülöttünk, melyben jól érezzük magunkat. — De néhány nap s e kedves vendégtársunknak ideje lejárt. Mennie kell, s mi később jöttek ismét magunk maradtunk. — Hely most bőségesen volna számunkra, akármennyi üres szállást találhatni, honnan a legszebb kilátást élvezhetnők, de megszoktuk tanyánkat s ott maradunk. Minek változtassuk helyünket, hisz úgy sem érdemes többé! Rég elúntuk magunkat s egyedüli kivánatunk, vajha társainkat követve, mi is mentől előbb szabadulhatnánk e helyről, hol az embereket nem ismerjük többé. — S így múlik időnk s ha a végnapot közeledni látjuk, mégis sajnálkozva készülünk útra. Csak most jut eszünkbe, hogy a legszebb helyeket még nem kerestük fel, hogy épen a legérdekesebb személyiségekkel nem is ismerkedtünk meg, s az élvezetre ajánlkozó legszebb alkalmakat elmulasztottuk; s a szerencsétlenek között, kiknek panaszait halljuk, hogy orvosuk rendeléséből mégis itt kell maradniok, alig találkozik valaki, ki, ha tőle függne, a rossz lakás, sovány ebédek s az értök fizetett nagy árak daczára, itt mulatását ne toldaná meg szivesen néhány nappal.

*

Életünk égő szövétnekhez hasonló, mely majd lassabban, majd sebesebben, de szüntelen fogy. Boldog, ki midőn létének e mulandóságára gondol, azzal vigasztalhatja magát, hogy sokaknak világított.

*

Kevés embernek van annyi ereje, hogy a körülmények rohamának, melyek őt állásában ostromolják,

saját erejével ellentállani tudjon, s biztosan csak az állja meg helyét, ki magát ahhoz kötelességeinek erős kötelékével lánczolva érzi.

*

Mi gyenge szellő elég arra, hogy a fát minden virágaitól s gyümölcsétől megfoszsza, s mily erős vész szükséges, hogy azt földre döntse. — Oh! hogy annyinak kell túlélni azt, mi életét szebbíté s hasznossá tette!

*

A töviskoszorúk életünk rózsaágaiból készülnek; s nem a borongós, de a legmelegebb nyári nap után támadnak vészeink.

*

Hétpecsétü könyv az élet, s ha ezeket egymás után feltörtük s a könyv nyitva fekszik előttünk, benne idegen nyelv ismeretlen betűit találjuk, s miután végre ezt is megfejtettük, hosszú fáradságunk eredménye többnyire csak azon meggyőződés, hogy a könyv nem felel meg várakozásunknak.

*

Napló a szív, hova, a nélkül, hogy tudnók, életünk minden órája beírja megjegyzéseit. Nem éreztünk, nem tapasztaltunk semmit, minek nyomait, ha öntudatlanul is, nem viselnők kedélyünkben; s valamint a virág s gyom, mely a mezőt ellepi, oly magvakból nőtt, melyeket a véletlen hintett el: úgy örömünk s szenvedéseink nagy része oly benyomások következményei, melyek még emléket sem hagytak magok után.

*

Nincs semmi, miben kínos pillanatokban több enyhülést találunk, mint ha helyzetünket megváltoztathatjuk; s vajon józan-e tehát az, ki életét, melyben annyi fájdalmas vagy legalább kellemetlen időszakokra számíthat, úgy rendezi el, hogy helyzetét megváltoztatni többé hatalmában nem áll?

*

Életem különböző viszonyok között folyt le. Voltam oly helyzetben, midőn sorsomat irígyelték, éltem napokat, midőn talán részvét tárgya valék, de csak egyet tanultam mind e tapasztalásaimból s ez az: hogy megelégedésünk nem helyzetünktől, hanem annak felfogásától függ. — Akár kedvez, akár üldöz a sors, mindig találunk valakit, ki nálunknál még kellemesebb vagy még szánandóbb helyzetben áll. S hogy el ne bízzuk magunkat vagy el ne csüggedjünk, nem szükséges egyéb, mint hogy szerencsés pillanatainkban azokra, kik még szerencsésebbek, s ha szenvedünk, azokra, kik még szerencsétlenebbek, fordítsuk figyelmünket. — A ki helyzetét megfontolva, az egyik mérlegbe azon javakat teszi, melyeket nélkülöz, a másikba azon bajokat, melyektől ment: az sem arra, hogy magát elbízza, sem arra, hogy kétségbe essék, nem talál elég okot.

*

A sima utak, melyeken kevés fáradtsággal messze juthatunk, s azon javak, melyek után az emberek többsége leginkább vágyódik, legyenek másoké. Nekem, oh Mindenható! adj rögös ösvényt, de szép kilátással, mely mindig fölfelé vezet, s melyen azon meggyőződéssel haladhatok, hogy eltévedni nem fogok.

*

Vallásunk szerint a hit, remény és szeretet által válunk boldogokká, s ezek egyszersmind a legfőbb erényeknek neveztetnek. Szép eszme ez, mely az erénynek és boldogságnak ugyanazonosságát mondja ki, s a mily szép, oly való is; mert ha egyes rossz indulatnak s bűnös cselekedetnek büntetése elmarad, bizonyosan nem tett, sőt nem gondolt senki jót, minek jutalmát nem élvezte. Csak öntudatunkban, érzéseinkben fekszik az; de nem érzéseinktől függ-e minden boldogságunk?

*

Annyira el vagyunk foglalva minden pillanatban önmagunkkal, hogy még azon érzésekbe s helyzetekbe sem tudjuk belé gondolni magunkat, melyeken egykor magunk is keresztül mentünk. Mily kevés férfiú érti az ifjú lelkesedését, a gyermek boldogító játékait. Csak később, midőn életünk köre szűkebbé válik, midőn keveset számítva a jövőre, ismét a múlthoz fordulunk, s mert saját erőnk fogyni kezd, mások számára alkotunk terveket, akkor vonul el a fátyol, melyet önzésünk szemeink elé vont, s vénebb korunkban ismét értjük a gyermek s ifjú érzéseit.

*

Ifjabb korunkban többnyire a tapasztalás, később az erő hiányzik, hogy valóban nagyot s az emberiségre nézve hasznost vihessünk véghez, s így múlik el életünk, melynek első felében nem tudjuk, mit kezdjünk erőnkkel, a másikban, mit kezdjünk tapasztalatainkkal.

*

Ha visszagondolunk multunkra s eszünkbe jut, mostanig már mennyit vesztettünk el, alig foghatjuk meg, hogy valaha oly gazdagok voltunk.

*

Ha a tengeren távolból hajót látunk, mely duzzadó vitorlákkal egy irányban tovább halad, szivünket vágy tölti el. A magas árboczokon szines zászlók lobognak, vitorlái hófehérek, s oly nyugodtnak látszik, mintha csak állna, s mégis tudjuk, hogy kedvező szelekkel kitűzött czélja felé halad. De ha ugyanezen hajó fedélzetén lennénk, nem ítélnénk-e máskép? A nagy gálya, mely a távolban oly nyugodtnak látszik, nem halad-e épen úgy ingadozva, mint az, melyen magad ülsz; nem szántja-e föl a karcsú habokat, melyek tajtékozva csapnak föl elején, míg a szorongatott oldalak a küzdelem között recsegnek s nyikorognak, mintha a roppant teher alatt, mely rájuk nehezűl, szét akarnának törni? S nem járunk-e épen így azon nagy férfiak s események emlékeivel, melyek az idő távolában előttünk feltűnnek? A történet keserű tengerén nem evezett keresztűl senki nagy küzdelmek nélkül.

*

Valamint a zátony, melyet nagyobb folyók torkolatánál találunk, azon iszap- s porondból támad, melyet a folyó, midőn futása még sebesebb vala, magával ragad, s később, miután lecsendesedett, lerak: úgy mindazon nehézségek s akadályok, melyekkel éltünk végső szakában találkozunk, többnyire csak azon szebb napok maradványai, midőn éltünk még gyorsabban folyt.

*

Vannak emberek, kik azt hiszik, hogy mivel nagy államférfiak s bölcsek a világ nagy eseményeit látszó egykedvűséggel szokták tekinteni, nekik is ahhoz, hogy hasonló magasságra emelkedjenek, csak az kivántatik, hogy hasonló érzéketlenséget mutassanak. Ha éjszak felé megyünk, hasonló tüneményeket találunk, mint ha magasabb tetőre mennénk. A sarkvidékeken a legkisebb dombon ugyanazon állatokat, növényzetet s hévmérsékletet találjuk, mint midőn a Montblanc csúcsához közeledünk, csak a magasság s a messze látkör hiányzanak.

*

A hatás, melyet reánk látkörünk tesz, nem a tárgyaktól függ, melyeket az magában foglal, hanem inkább az időszaktól s kedélyünk hangulatától, melyben azt látjuk. — Nincs vidék oly szegény, mely tavaszkor oly pillanatban látva, midőn magunkat boldognak érezzük, reánk kellemes hatást ne tenne. Igy vagyunk életünkkel is. Reményzöld tér, itt-ott egy kis virág s fölöttünk a tiszta sugár, mely a magasból jő, s mindent átmelegítve világával tekintetünket fölfelé vezeti: kell-e több, hogy magunkat, bármi szűk vagy érdektelen körben is, megelégedve érezzük?

*

Az emberek nagy része, a helyett, hogy jelen helyzetét tökéletesen élvezni vagy használni akarná, mindig a jövővel törődik s ahhoz készül, mintha épen az, hogy jelen kötelességeinket teljesen betöltjük s azt egészen élvezzük, nem lenne a legjobb mód, melyen a jövőre készülhetünk. — Nem tudunk semmit oly bizonyosan, mint életünk bizonytalanságát, s mégis

minden meggyődéseink közt épen ez az, mely életünkre legkevesebb gyakorlati hatást gyakorol.

*

Saját életére nézve minden ember oly helyzetben van, mint az, ki valamely színi előadásnál a színfalak mögött áll, s míg a közönség a szép jeleneteket megtapsolja, ő csak azon apró nyomorúságokat látja, melyekkel e pompa jár; bámulhatjuk-e, hogy a legjelesb s legirígyeltebb férfiak között alig található olyan, a ki akár magával, akár sorsával megelégednék?

*

Tudom, az élet nem sokat ér, s van oka panaszra annak is, kinek helyzetét legkedvezőbbnek tartjuk; de vajon, ha a színdarab egyaránt unalmas az egész közönségnek, nem jobb-e mégis, ha azt kényelmes páholyunkban, mint a tömött karzaton nézhetjük végig, és a kellemetlen utazásnál nem irígyelhetőbb-e annak helyzete, ki azt hintajában teszi, mint azé, ki rossz szekeren, vagy épen gyalog, kirázva és besározva, jut esti tanyájához? Oh e kis zökkenések és főkép a nagy sár és piszok, melyek között haladnunk kell — mik fiatal korunkban, ha életünk útjára készülünk, soha nem jutnak eszünkbe — épen ezek teszik nyomorúságossá életünket.

*

Mint oly országnak, hol forradalom dúl: úgy a léleknek is, melyet benső küzdelmek gyötörnek, semmi sem enyhítheti jobban szenvedéseit, mint külső ellen-

séget keresve, az egymás ellen dúló erőket új küzdelemben emészteni föl.

*

Csaknem mindent ismét visszaszerezhetünk, a mit elvesztettünk, de azt, a mit hosszú fáradtság s küzdelem után visszaszereztünk, s a minek birtoka most csak arra int, a mit érte tennünk és szenvednünk kelle, fogjuk-e ismét élvezhetni — ez más kérdés.

*

Nem nyomorult lét-e ez, melyben nyugalmunkat csak a közönyösséggel, a szerencsét csak aggodalmakkal együtt találhatjuk fel?

*

Hány ember száll sírjába, ki a pálya végeig nem ért egy derült pillanatot, mely alatt a multnak elvonuló vészeire visszatekintve, lehulló könyei fölött a békének szelíd ívét láthatta volna!

*

Mily nyomorultnak kell lenni az életnek, ha meggondoljuk, hogy épen azok, kik az emberek között legmagasabban álltak, semmit nem éreztek élénkebben, mint természetünk nyomorultságát.

*

Mentől magasabban állunk, annál inkább érezzük a természetnek s alkotójának nagyságát és saját nyomorúságunkat.

*

Az emberek nagy része csupa sietés által fosztja meg magát élte legszebb örömeitől. Valamint az, ki a hegytetőn rendkívül nagyszerű kilátást vár, a természet szépségeit, melyeket útközben talál, alig méltatja figyelmére, s így sokszor nagyobb élvezetektől fosztja meg magát, mint a melyeket fárasztó vándorlásának czélján találhat: így cselekszünk sokszor életünkben. Csak végczélunkra gondolva, elsietünk az élvezet mellett, mely utunkban fekszik, s ki tudja, nem fog-e épen akkor, mikor azt elértük, láthatárunk elborulni, vagy nem leszünk-e fáradtabbak, semhogy az előttünk nyiló nagyszerű kilátást élvezni képesek volnánk?

*

Átláthatjuk később, hogy az, mi által fiatalságunkban boldogok valánk, mind hiábavaló, de vajon ha a karácsonyfa gyertyái eloltattak, az édességek és játékok, melyek ágain függöttek, leszedettek s a gyermek látja, hogy mi oly reményzöldnek látszott, csak tűk, melyeknek mindenikén megszúrhatja magát, nem néz-e vissza újuló örömmel az estére, melyen oly boldog volt? S nem vagyunk-e hasonló gyermekek mi is? Minden, minek életünkben örültünk, mulékony, de az öröm maga nem tűnik el nyom nélkül.

*

Kinek egész élete nemzetének nagy küzdelmei között folyt le, s ki bizodalmát nem vesztve, azon meggyőződéssel néz a jövőbe, hogy az ügy, melyért küzdött, győzni fog, s hogy akkor a jövő nemzedékek, ha majd azokra, kiknek jólétüket köszönik, visszaemlékeznek, hálával mondják el az ő nevét is — az

bármennyit áldozott s bármi kevés elismerést talált életében, nem panaszkodhatik sorsa ellen.

*

Nemcsak minden jó tett, de még minden jobb gondolat és nemesebb érzés is meghozza jutalmát. Mert, ha a világ elfeledi is legszebb tetteinket, szívünk, mint az edény, mely egykor drága illatot foglalt magában, megtartja minden érzésnek nyomait. S ha van valami, mi a jobb embert az élet bajai között vigasztalhatja, ez azon meggyőződés, hogy éltének minden pillanatában öntudatlanul saját jövőjén dolgozik. Életünk termékeny földjében minden megtermi gyümölcsét, s valamint a bűn vagy tévedés nem marad büntetés nélkül, úgy minden jó meghozza jutalmát legalább az által, hogy jobbá tesz bennünket.

*

Mily nyugodtan haladna életünk, ha csak a jelennek gondjait viselve, létünket nem keserítenők el hiú aggodalmakkal. A régiek a végzet hatalmára utaltak, melynek még az istenek sem állhatnak ellent; a keresztyén hit az isteni gondviselésre int, melyben megnyugodhatunk; de ki az, ki a vallás és philosophia intéseit követi? Sőt mentől magasabban állunk míveltségben, mentől inkább fáradunk, hogy szenvedélyeinket legyőzve, a jelentől függetlenekké váljunk: annál több hatalmat gyakorol fölöttünk a jövő; s ki a környező veszélyekkel szembe száll, aggodalommal tekint a jövő felé, mely sötét felhőként emelkedik láthatárán, pedig tudhatná, hogy ha az végre eljő s körülveszi, csak ép oly ködnek fog mutatkozni, minőn már életében többször keresztül ment.

*

Ne hígye senki, hogy az által, ha tevékenységét megszorítva, a legszűkebb körbe visszavonul, nyugalmát biztosíthatja. Az élet gondjait bőven pótolják a képzelet szenvedései, s a hypochondria, mely azoknak osztályrésze, kiknek egyéb bajok nincs, egyensúlyban tartja a mérleget, melylyel a sors az egyeseknek boldogságát méri. Sőt a tapasztalás mutatja, hogy valamint közönségesen azt szorítja csizmája leginkább, kinek mindenki szép lábát dicséri: úgy sok ember épen az által szenved legtöbbet, miért leginkább irígyeltetik; s a tudós esze, a fukar vagyona, a becsületes ember jó híre, a szent üdvössége miatt aggódik leginkább.

*

Ha minden haszontalan gondot, minden önalkotta fájdalmat, s azon lelki kínokat, melyeket később magunk sem értünk, életünkből kitörölhetnők: mily paradicsom lenne e világ. Ebben fekszik az ok, melyért igen fiatal vagy agg korukat már elért férfiakat sokszor oly boldogoknak látunk. Az ifjú élete szegényebb, mint a férfiúé, s az aggnak vállait több valóságos baj terheli, de az agg és gyermek sokszor szabad a képzelt kínoktól, s csak ez boldogságuk.

*

Miután míg élünk, mindig érezünk is valamit, arra, hogy magunkat a legkedvezőbb körülmények között is nyomorultaknak képzeljük, nem szükséges egyéb, mint hogy minden egyes testi s lelki érzésünkre ügyeljünk s azokat fontosaknak tartsuk.

*

Ki saját személyével s érzéseivel fölötte sokat foglalkozik, — mi, fájdalom, olyanoknál, kik sokat gondolkoznak, nagyon is közönséges, — az e rossz szokás káros következéseit csak úgy kerülheti el, ha énjét s állapotját a lehetőleg tisztán s tárgyilagosan fogja fel.

*

Valamint minden hegy távolról tekintve kéknek látszik, s ha közelebb lépünk, legjobb esetben is csak zöld: úgy a jövő távolában minden égi színben tűnik fel, s ha közelebb lépünk, legfeljebb a remény zöldjében áll előttünk.

*

Az balgatag, ki sorsa ellen azért panaszkodik, mert ifjuságának vágyai és reményei nem teljesültek. — A természet nem azért adja álmainkat, hogy a reájok következő napot létesítésökre szenteljük, hanem azért, hogy szelíd karjaikban megpihenve, a nehéz napi munkára képesekké váljunk.

*

Bizonyos, hogy valamint reményünk, úgy aggodalmaink sem teljesülnek egészen soha. — Ha a jövővel foglalatoskodunk, a jónál elfelejtjük az apró bajokat, melyekkel az mindig jár, a rossznál azon vigasztalásokat, melyek bajaink között soha sem hiányzanak egészen. Képzeletünk jóban és rosszban mindig tökéletes állapotokat mutat. Az életben vegyes és darabos minden, s örömeink mint fájdalmaink egyaránt tökéletlenek.

*

Kivéve azon hibákat, melyek testi szervezetünk következései s így a pathologia és nem a morál körébe tartoznak, nincs olyan, melyet legyőznünk ne lehetne. A természet erre két eszközt adott: egyike a remény, másika a félelem, s minden ezeknek helyes alkalmazásától függ. — Azon hibákra, melyeknek kútfeje erős szenvedély, csak a második, azokra, melyek gyengeségből erednek, csak az első által hathatunk.

*

Elménk s kedélyünk nyugalma a legfőbb, sőt az egyetlen boldogság, melyet a földön találhatunk, s miután az elsőt csak erős meggyőződés, a másodikat csak erős akarat által érhetjük el, életünk főfeladata az, hogy e kettő után törekedjünk.

*

Minden ember saját boldogsága után fárad, de azt mindenki csak másban találhatja fel. Legyen Isten, emberiség, haza, családi körünk vagy bármi más, de mindenkinek saját személyén kívül szükséges valami, a miben s a minek élhessen. Szerencsénk tulajdonképen csak attól függ, hogy saját szivünk szerint választhassuk a czélt, melynek magunkat feláldozzuk. E szabadság és saját személyünk ily alárendelése nélkül nincs megelégedés a világon.

*

A boldogság, melyet a világon élvezhetünk, sokkal kevésbbé függ attól, miként viselik magokat irányunkban mások, mint inkább attól, mint járunk el

mimagunk mások irányában. — Az, ki minden kötelességeit teljesíti, ha iránta az egész világ igazságtalan lenne is, mindig boldogabbnak fogja érezni magát annál, ki iránt mindenki méltányos, de ki magát túlbecsüli, vagy kit szeretet környez, de ki szeretni képtelen.

*

Félig közmondássá vált, hogy csak az boldog, kinek szükségei nincsenek, s valóban helyesen is, ha boldogságunk alatt csak azt értjük, hogy az élet gondjai- s csapásaitól mentek legyünk. Mentől kevesebbre szorulunk, mentől kevesebbet érezünk, kivánunk, egy szóval mentől kevesebbet élünk, annál kevesebbet szenvedünk s ily értelemben csakugyan az a boldogabb, ki nem született, vagy a nemlét állapotjához, mint a crétin, közel áll. Ha azonban a boldogság alatt nem negativ, hanem pozitiv fogalmat értünk, épen az ellenkező meggyőződésre jutunk. Mert, miután minden szükség kielégítése élvezetet nyújt, sőt miután nincs oly élvezet, melyet nem szellemi vagy anyagi szükség kielégítésének köszönünk: világos, hogy boldogságunk mértéke kielégíthető szükségeink számában keresendő.

*

Midőn a gazda a tavasz kikeltével látja, hogy a tél vetéseit nem rontotta meg, s a téren, melyet őszkor bevetett, minden zöldelni kezd; midőn a hajós a kikötőt megpillantja, vagy legalább méréseiből észreveszi, hogy czéljához közelít; midőn az atya gyermekeire néz, kik közül egyet sem vesztett el, s kik testben-lélekben épen serdülnek; midőn a tudós oly igazságot fedezett fel, mely további vizsgálódások alap-

jául szolgálhat; midőn a hazafi nemzetét haladni látja s azon meggyőződéssel néz reá, hogy szomszédaival minden téren megmérkőzhetik: nemde szerencséseknek érzik magokat, s mi elmondjuk róluk, hogy sorsuk irígyelhető. S miben áll egész boldogságuk? Meglehet, hogy a gazda a mezőn, mely most szépen zöldel, nem fog aratni; az apa felserdült gyermekeit még holnap elvesztheti; a hajós a közelgő parton nem találja azt, mit ott keres; a tudós nagy fölfedezését csalódásnak ismeri; s ki tudja, vajon az, mit a nemzet erejének tartottunk, nem volt-e beteges izgatottság, s azon pillanat, mely jóléte tetőpontjának látszott, nem volt-e kezdete sülyedésének? S nem örül-e mégis minden ember az ily pillanatoknak; s nincs-e igaza, ha magát szerencsésnek érzi? Hiszen elérte az egyedüli boldogságot, melyet a földön találhatni: remélhetett.

*

Valamint néhány zoolognak nézete szerint az ember mint embryo az állati organismus különböző fokain megy keresztül: hasonló fejlődésünk szellemi tekintetben is. — A gyermek vastag materialismusa, nem palástolt önzése, s azon könnyűség tekintetében, melylyel majd ragaszkodik, majd visszavonul, csak a pillanat benyomása után indulva, minden bántást megbocsát és minden jótéteményt elfeled, mindig követ valakit s mégis mindig azon töri fejét, hogy elöljáróinak hatalma alól kivonja magát, a míveletlen tömeg minden hibáiban részesül. Később ismereteink köre tágulván, lassanként elvesztjük előbbi éveinknek nemcsak előítéleteit, hanem hitét is. Határtalan megvetéssel nézünk le azokra, kik nálunknál még valamivel kevesebbet tudnak. Nem állhatva ellent a legvastagabb

hízelgésnek, fellázadunk, ha észreveszszük, hogy valaki kormányozni akar, s megelégedve magunkkal, mégis mindig azon fáradunk, hogy másnak tartassunk, mint mik valóban vagyunk; egy szóval ismét bőven részesülünk mindazon hibákban, melyek a félmíveltséggel járnak, s nem áll senki oly magasan, ki ha elfogultság nélkül saját múltjára visszatekint, kedélyi s észbeli állapotjaiban, melyeken maga keresztűlment, nem találhatná mindannak magyarázatát, a mit a tömegben vagy egyesekben leginkább rosszal és megvet. — Önmagunkban hordjuk az emberismeretnek egyedüli, de biztos kulcsát; s ha mégis kevesen jutunk e tudományhoz, az ok abban fekszik, mert kevesen tudunk s még kevesebben akarunk visszaemlékezni saját multunkra.

*

Sokszor hallottam, hogy az embereket csak rossz napjainkban ismerjük meg; s ez való, habár nem azon értelemben, melyben azt közönségesen mondjuk, hanem az ellenkezőben; mert csak ha nagyobb szerencsétlenség ér, győződünk meg, mennyire csalódtunk embertársainkban; de nem azért, mert őket jobbaknak, hanem mert őket a valónál rosszabbaknak képzeltük. — Az emberi társadalomnak fel kellene oszlani, ha sok nemes elemet, sok nem ismert erényt nem foglalna magában, mely közönséges körülmények között lappang, de nagy pillanatokban, épen midőn reájok szükségünk van, utat tör magának. E részben saját tapasztalásból szólhatok.

*

Ha egyes emberek vagy pártok árnyoldalait ismerni akarjuk, nem kell egyéb, mint hogy őket a szerencse

verőfényében lássuk; ilyenkor az árnyak nem maradnak el soha.

*

Csak azt tudjuk valamely korról, hogy mit tartottak az emberek akkor a legfőbb boldogságnak — ez egy már elég a kor erkölcsiségének megítélésére. — Az ember mindig s mindenütt csak boldogságát keresi, s ha vágyait ismerjük, ismerjük irányát is, s én, valahányszor Herodotban ama szép fejezetet olvasom, melyben Solon Croesusnak azokat sorolja el, kiket ő a legboldogabbaknak tart, vágygyal nézek vissza azon korra, mely a legfőbb boldogságot ilyenekben kereste.

*

A viszony az ész és szív, az elme s kedélyünk között ahhoz hasonló, mely a melegség és a világosság között létezik. Annyira együtt nyilatkoznak többnyire, hogy látszó különbségek mellett mégis azon gondolatra jutunk: nem ugyanazon egy kútfőből erednek-e?

*

A szív, mint a mágnestű, csak akkor találja nyugalmát, ha oly helyzetbe jutott, mely természetes hajlamának megfelel. Az ember boldog lehet oly helyzetben, mely meggyőződésével, de soha sem olyanban, mely érzelmeivel ellentétben áll.

*

Bármit mondjunk azon uralomról, mely minden fontos elhatározásnál az észt illeti, tagadhatatlan, hogy

az emberek, még a legjózanabbaknak nagy része is, épen azon lépésnél, mely egész jövőjükre legnagyobb befolyást gyakorol — a házasságnál — szivét követi, az észt csak arra használva, hogy a helyzetet, melybe érzelmei által vezettetett, rendezze; s még nagy kérdés: vajon azok, kik máskép cselekszenek, józanabbul járnak-e el?

*

Kiknél az egyik érzék hiányzik, azoknál a többiek erősebbekké válnak; a vak finomabb hallása s tapintata által pótolja szemeit; a siket a szólót sokszor ajkainak mozgásából érti meg; így pótolja azoknál, kiknek kitűnőleg sok eszök van, ez a szívnek, s kitűnőleg jó embereknél a szív az észnek fogyatkozásait; s a tapasztalás azt mutatja, hogy — főkép rendkívüli pillanatokban — igen okos emberek jobban, s igen jók sokkal okosabban viselik magokat olyanoknál, kik, ha csak eszöket vagy szivöket különállva tekintjük, náloknál magasabban állanak.

*

Valamint egyes érzékeink csak különböző eszközök, melyeknek segedelmével a külvilág ismeretéhez jutunk: úgy az, mit észnek, s az, mit szívnek nevezünk, csak azon egy magasabb tehetségnek különböző érzékei, melyek által a szellemi szépség és saját magasabb hivatásunk felfogásához jutunk.

*

Néha nehéz, de semmi nem szükségesebb, mint az, hogy józanságunkkal józanul éljünk, s oly dolgo-

kat, melyek csak az érzéstől függnek, ne ítéljünk meg a hideg ész számítása szerint. — A mint valóban jó ember csak az lehet, kinek egyszersmind esze van: úgy valóban okos csak jó ember lehet.

*

Gondolataink jutalma érzésünkben fekszik. Minden valóban nagy gondolat nemes érzésekhez vezet.

*

Az emberek ritkábban találkoznak eszméikben, mint érzéseikben. — Természetes képességünk, a míveltség s ismeretek különbsége mindannyi ok, melyek miatt a látszólag legvilágosabb dolgokra nézve is nézeteink eltérnek egymástól, s minthogy egy új tény, melynek ismeretéhez jutunk, látszólag legerősebb meggyőződéseinket néha megingathatja, sőt egészen átalakítja, természetes, hogy azon egyetértés, melyet az emberek eszméiben néha találunk, mindig ingatag s bizonytalan. — Érzéseikben a legkülönbözőbb állású s míveltségű emberek megegyezhetnek, száz új tény s tapasztalás, mely által meggyőződésünk egészen megváltozik, nem gyakorol semmi hatást érzéseinkre, sőt talán csak még magasabbra fokozza azokat, s szerelmünk még forróbbá válik, midőn azt reménytelennek látjuk. — Ebből az következik, hogy mindenben, mihez sok embernek egyetértése s pedig állandó egyetértése kivántatik, nem azon összehangzásra számíthatunk bizton, mely nézeteikben, hanem csak arra, mely érzéseikben létezik.

*

Mióta ész által pénzt is szerezhetni, az észbeli tehetségek s a tudományoknak legalább azon része, mely vagyonhoz vezethet, nagyobb tiszteletben tartatik; sőt azt tapasztaljuk, hogy korunkban az ész a jellemnél többre becsültetik, s pedig alig ismerek nézetet, mely nemcsak korunk erkölcsiségére károsabb befolyást gyakorol, hanem magában véve is hibásabb. A legeszesebb ember, a legtudósabb csak aránylag az. S ha Newton találmányait ahhoz mérjük, mit tudni szeretnénk, vagy csak ahhoz is, mit eszünkkel elérhetünk s mi Newton óta mások által éretetett, az emberi ész gyarlóságáról győződünk meg, még ott is, hol annak legnagyszerűbb nyilatkozványait bámuljuk. De egy valóban erényes férfiú oly eszménykép, melynél magasabbat még képzelni sem tudunk. Valamint az ész csak relativ, úgy a jellem absolut becscsel bír: s azért ennek kifejlesztése az, a mi után mindenekelőtt törekednünk kell. Az ész maga nemcsak boldoggá nem tesz, de még a boldogságra érdemessé sem.

*

Az ember való becse nem eszének, hanem akaratának erejétől függ. Kiben az hiányzik, azt nagy elmebeli tehetségek csak gyengébbé teszik; s nincs szerencsétlenebb, sőt néha alábbvaló teremtés a világon, mint a nagy ész, melynek a jellem meg nem felel.

*

Helyzetünk s viszonyaink elhatározó befolyást gyakorolnak eszméinkre s meggyőződéseinkre, s ritka az, kinek észbeli tehetségei függetlenül fejlődnek ki; de ezen függetlenség még ritkább a jellem tekintetében. Az

emberek nagy többségénél a jellem helyzetek által határoztatik meg, s a legenda varratlan köntöséhez hasonló, mely a szükség szerint mindig tágabbá válik.

*

Épen, mert egy pontra mutat és ha irányából kimozdíttatott, nem nyughatik addig, míg azt vissza nem nyeré, azért mozog a mágnestű; — így az ember, épen ha egy bizonyos irányt követ, ha mindig egy czél felé törekszik, akkor nyughatik legritkábban.

*

Kitünő tehetségű emberek többféle képességgel bírnak. A kérdés: mily pályán használhatják azokat legjobban, — többnyire nem észbeli, hanem jellemök s kedélyök tulajdonságaitól függ; s ha hivatásukat anynyian eltévesztik, ennek oka csak abban keresendő, mert a jellem s kedély hiányait, melyek által valamely pályára alkalmatlanokká válunk, többnyire csak akkor veszszük észre, midőn azon már annyira haladtunk, hogy becsülettel visszalépnünk nem lehet.

*

Ha minden fáradozás, melyet embertársaink javára fordítánk, haszontalan volna, s legnemesebb törekvéseinknek nem lehetne semmi eredménye; ha magasabb vágyaink nem teljesülhetnének, s a szép és jó soha nem győzhetne a világon: még akkor is e nyomorult létnek legszebb része azoknak jutott, kik csalódásaikat sírukig megtarták, s ha nem győztek is, legalább végső lehelletig nemes czélokért küzdöttek.

*

Egy tengerésztől hallám, hogy hajótöréseknél többnyire azok vesznek el, kik úszni tudnak, míg látszólag sokkal inkább veszélyeztetett társaik a hajótöredékekhez kapaszkodva, megmenekszenek. Hasonlót látunk az életben is, hol a nagy hajótörések után, melyeket sokszor szenvedünk, épen a hatalmasabb egyéniségek, kik saját erejökben bíznak, vesznek el; míg az, ki szétrombolt létének töredékeihez ragaszkodik, nemcsak magát, de néha birtokának legbecsesebb részét is megmenti.

*

Még középszerű szinész is ritkábban esik ki a színpadon szerepéből, mint igen kitünő emberek az életben. A szinész tudja, hogy kötelessége szerepében maradni, s nem adhat-e erőt ezen öntudat az életben is?

*

Archimedes csak egy pontot kivánt a földön kívül, hogy azt sarkaiból kiemelje. Újabb időben azonban egy — ha nem csalódom német — tudós kiszámítá, hogy e ponton kívül még nem tudom mily hosszú emeltyűre s más készületekre lenne szükség, s így nem sok reményünk lehet, hogy a nagy tudós büszke igérete valaha teljesüljön. Igazabb ez állítás, ha azt az emberre alkalmazzuk; itt csakugyan elmondhatjuk, hogy ki önmagán kívül csak egy megrendíthetlen pontot talál, melyre támaszkodhatik, az önmagával akármit tehet, — míg ily pont nélkül nem birunk hatalommal önmagunk s így semmi más fölött sem, mert minden hatalom, melyet más tárgyak fölött gyakorlunk, attól függ, melylyel saját magunk fölött bírunk.

*

**A ki embereket oktatni vagy felettök uralkodni akar, az előbb győzze le önmagát és uralkodjék saját szenvedélyei fölött. — Ez első föltétele minden hatalomnak, melyet mások fölött gyakorolhatunk, s a keresztyén vallás, midőn tőlünk önmegtagadást kiván, más szavakban csak ugyanazon elvet hirdeti, mely az életphilosophia alapja. — Minden embernek becse azon aránytól függ, melyben magát akár egy magasabb hatalom parancsainak, akár saját meggyőződésének alárendelni képes.**

*

Ki a holdkórost azon pillanatban, midőn a háztetőn jár, nevén szólítja, bizonyosan nem érdemli, hogy barátjának neveztessék: s ép oly kevéssé érdemlik azt azok, kik valamely nemzetet helyzetének veszélyességére olyankor emlékeztetnek, midőn visszalépnie nem lehet többé. Valamint az egyes, úgy népek életében vannak pillanatok, melyeken őket csak önbizalmuk vezetheti szerencsésen keresztül, s ki azt gyengíti, valóságos honárulást követ el. — Ha a politikában a szenvedélyek egyszer síkra szálltak, a józanságnak többnyire csak egy kötelessége marad: a hallgatás.

*

Vannak emberek, kik a legkülönbözőbb tárgyak között hasonlatosságot találnak, vannak, kik a látszólag leghasonlóbbakban különbségeket fedeznek fel. Az első a költőknek, a második azoknak kedvencz foglalatossága, kik magokat philosophoknak tartják; s miután a legkülönbözőbb tárgyak között mindig legalább valami analógia található, de tökéletes ugyanazonosság a világon nem létezik: kellő gyakorlat mellett tulajdonkép egyik

sem igen nehéz. Nehéz csak a különbséget s hasonlóságot egyszerre látni, s pedig ez a való józanságnak jelleme; azért sokkal könnyebben találunk akár költőt, akár philosophot, mint valóban józan embert.

*

A legjobb ember is sokszor azt teszi, mit másoknál rosszal, sőt megfoghatatlannak tart. Általában véve alig találunk valakit, ki személyes viszonyaira ugyanazon mértéket alkalmazná, melyet másoknál használt; pedig ez a legczélszerűbb. Mert valamint a józanság csak abban áll, hogy másoktól ne követeljünk többet, mint a mit hasonló helyzetben magunk is tenni akarunk: úgy az erény nem egyéb, mint hogy magunk is teljesítsünk mindent, mit másoktól követelünk.

*

Az erény, melyet a sokak által hibásan jóságnak nevezett szenvedő jámborsággal összezavarnunk nem szabad, csak azon rossz hajlamok s tulajdonságok leküzdésében áll, melyekkel születtünk, s e küzdelemnél nincs nehezebb.

*

Az erény, mint Aristoteles mondja, két szélsőségnek kellő közepe. — De épen ebben fekszik a veszély, melynek magunkat az által kiteszszük, ha egyes hibáink ellen következetes erőfeszítéssel küzdünk. — Néha legyőzzük hibánkat, de ritkán a nélkül, hogy az ellenkezőbe ne esnénk. — A különböző tulajdonok egyensúlya, mely erényünknek s boldogságunknak fel-

tétele, egyes esetekben a természet adománya, néha életviszonyaink s azon befolyásnak eredménye, melyet reánk a társaság gyakorol; de talán nincs senki, ki azt magának reflexió és erős feltételek által szerezhetné meg. — A reflexió jó arra, hogy saját hibáink- és gyengeségeinkről meggyőződjünk, de nem arra, hogy jókká és erényesekké tegyen.

*

Ki a mát csak arra használja, hogy a holnap- s tegnapról gondolkozzék, s kinek jelene csak emlékekből s reményekből áll, az soha megelégedve nem érezheti magát. Nincs oly boldog élet, melynek szomorú pillanatai, sőt időszakai ne volnának; s ki nem tud vagy nem akar felejteni, s a jelen szűk lapjain egész múltjának szomorú történetét följegyezve hordja, ne panaszkodjék, ha arra semmi más nem fér.

*

Csak azt bírjuk igazán, legalább csak azon birtokban találhatjuk megelégedésünket, a mit megérdemeltünk; s innen van, hogy azon gazdagok, a kik azt, miben mások hosszú küzdelmök jutalmát találják, örökölték, ritkán boldogok. Ki nem ismeri az adomát Pyrrhusról, ki miután nagyszerű terveit nem tudom mily philosophussal közlé, s általa kérdeztetett: ha mindazt véghez vitte, mit fog teni, azt felelte, hogy — pihenni fog; mire a philosoph azon megjegyzést tevé, miért nem kezdi meg tehát inkább a pihenéssel. — Nevelőm, valahányszor nekem e történetet elmondá, nagyon bámulta a philosophnak nagy bölcsességét, s akkor magam is úgy itéltem; most azt hiszem, hogy a kettő között

a józanabb Pyrrhus volt. — A pihenés, mely, ha a félvilágot meghódítottuk, az élvezetek legfőbbike, legtűrhetetlenebb kín lehet annak, ki nagy tehetségeknek érzetében — mielőtt azokat használhatta volna — pihenni kénytelen.

*

Miután az ember legérzékenyebb fájdalmai ki nem elégíthető szükségeiből erednek és csak anyagi vagy szellemi szükségeink kielégítése az, miből élvezeteinket merítjük, igen természetes, hogy fájdalmaink örömeinknél tartósabbak. — Azon arányban, melyben valamely szükség kielégíttetett, fogy s megszűnik azon élvezet, melyet annak kielégítésében találtunk. A fájdalom, melyet nélkülözésünk okoz, az által, hogy a nélkülözés tovább tart, csak nagyobbá válik.

*

Mily keveset tudunk! szólt a bölcs. Oh volna bár több hatalmam! sóhajt a fejedelem. Van-e ember, ki így tudna szeretni! kiált az ifjú, midőn kedvesére gondol. — Csak mikor szeret, akkor elégszik meg szivünk önmagával.

*

Kevés embert találunk, ki annyira oktalan, hogy oly dolgok után epedjen, melyeket maga is lehetetleneknek tart; de még kevesebbet, ki elég józan arra, hogy azon javak után ne vágyódnék, melyeket elérhetőnek gondol; s azért megelégedésünk leginkább attól függ, hogy a számunkra létező kedvező lehetőségeknek körét fölötte tágnak ne tartsuk. Bármi kellemetlen helyzetünk, azon meggyőződés, hogy az

megváltoztathatlan, megnyugtató hatást gyakorol kedélyünkre, s a tapasztalás azt mutatja, hogy oly betegek, kik bajuk orvosolhatatlanságáról meg vannak győződve, vagy oly rabok, kiknek a szabadsághoz semmi reményök nincs, sorsukat könnyebben viselik olyanoknál, kik felüdülésüket vagy megszabadulásukat lehetségesnek, sőt valószínűnek tartják.

*

Csak azt bírjuk, miről, ha kell, le tudunk mondani. Oly kincsnek, melyet nélkülözhetlennek tartunk, nem urai, hanem szolgái vagyunk.

*

Kinek a sors mindent adott, mi után a tömeg vágyódik, szintúgy, mint az, ki homloka izzadságával keresi mindennapi kenyerét, a szerencsét csak saját keblében találhatja. A szikla, melyet a nap sugarai megaranyoztak, azért nem termékenyebb.

*

Az emberek nagy része annyira vágyódik kitüntetés után, hogy ha arra más okot nem talál, legalább azzal dicsekszik, hogy nála szerencsétlenebb vagy bűnösebb ember többé nincs a világon. Ez azon tulajdon, mely a legdicsőbb tettekre erőt ád, s melyben fő gyöngeségünk fekszik; s míg ezt megtartjuk, se a Leonidasok, se a Herostratusok nem fognak hiányzani, s a szabadság s a kényuralom megtalálja bajnokait.

*

Azok, kik a közönség tapsait megszokták, többnyire úgy viselik magukat a közvélemény irányában, mint magukat sokan nejeik iránt viselik. Közönyösek, míg hozzájuk hű marad, a dühösségig szerencsétlenek, ha őket elhagyva, mást karol föl.

*

Nagy szerencse, hogy csaknem minden embernél találunk egy tárgyat, melyről beszélgetésünket érdekesnek tartja: azt, ha vele magáról beszélünk.

*

Miután a teher, mely alatt csaknem leroskadunk, idővel vagy ismét levétetik vállainkról, vagy megszokás által könnyebbnek látszik, az élet bajainak elviselésére csak egy szükséges: a türelem.

*

Ha valaki naponként tükröt tart is maga elébe, abból még nem következik, hogy önmagát ismeri. Mosolygóbb vagy komolyabb, de mindenesetre más arczot mutat mindenki, midőn maga, mint midőn a világ előtt jelenik meg.

*

Nincs a természetnek veszélyesebb adománya, mint a szépség; nem, mert mulékony, mit végre minden adományainkról elmondhatunk, de mert tudva mulékonyságát, szólva róla, azt észre sem veszszük. Leghívebb barátnak nevezzük tükrünket, s ő megteszi kötelességét, s valahányszor hozzá fordulunk, igazat

mond; csakhogy mivel ezt többnyire naponként teszszük, igazságai elvesztik hatásukat. Hajunk egyenként őszül, redőink lassankint támadnak, s a különbség ma s tegnap között oly csekély, hogy azt észre sem veszszük, s végre oda jutunk, hogy ősz hajakkal, redőzött homlokkal ifjabb korunk modorát tartjuk meg s nevetségessé válunk, mire nemcsak nők, de férfiak között is elég példát hozhatnék föl. Keleti közmondás, hogy Zuleika szépségét csak az ismeri, ki őt Jussuf szemeivel nézi; miért bámuljuk hát, ha sok tisztes matrona vagy úri ember, ki mint szép nő vagy legény vénült meg, magában bájakat talál, melyeket más halandó nem is sejdít. Soha Jussuf nem szerette Zuleikáját annyira, mint ezen urak s asszonyságok magokat.

*

Oh, ha tapasztalásaimmal még egyszer ifjú lehetnék! — így sóhajtanak sokan; — de vajon lehetnél-e ifjú tapasztalásaiddal? Nem az évek, hanem mit bennök tapasztaltunk, vénítnek; nem a nyári napok hosszú sora, hanem az egy reggeli dér, melylyel az ősz beköszönt, fosztja meg a fát lombjától.

*

Tapasztalásaink nagy részben azon módtól függenek, melylyel az emberekhez közelítünk; s ha a férfi vágygyal tekint vissza életének azon korszakára, melyben bizodalmát az emberek iránt még semmi nem ingatta meg: az ifjú bizodalma talán nem csalódáson, hanem azon alapszik, hogy az emberek az ifjú irányában csakugyan jobbak voltak, s pedig azért, mert ő maga is más volt irányukban, s mert, mint a növény virága,

úgy az emberi szív legszebb tulajdonai csak meleg érintésnél nyilnak meg. A mily arányban magunk megváltozunk, úgy változnak meg az emberek irányunkban, s kit az ég gyermeki kedélylyel áldott meg, az többnyire vég-napjáig megtartja gyermeki bizodalmát is.

*

Az, hogy valakit szegénynek nevezünk, nem nélkülözéseinek számától s nagyságától, — melyekre nézve legszegényebb napszámosunk az afrikai királynál még mindig jobban áll, — hanem azon aránytól függ, melyben saját vagyonunk hasonlóink vagyonával áll. Minden osztályban vannak szegények, s a szegény herczeg, szegény báró vagy szegény kereskedő nem érzi magát kevésbbé gyötörve s megalázva azon nélkülözések által, melyeket vagyontalansága szükségessé tesz, habár helyzete igen sok másokéhoz mérve irígylésre méltó, s habár arra, hogy maga s mások által gazdagnak tartassék, csak az lenne szükséges, hogy egy fokkal alább szálljon. A szegény herczeg mint egyszerű nemes, a nagykereskedő mint boltos, a szegény mesterember a napszámosok között, a nélkül, hogy vagyona egy fillérrel szaporodott volna, egyszerre gazdaggá válnék. S mért nem él tehát senki ezen egyszerű móddal, mely által többnyire mindazon gondoktól egyszerre megmenekülhetne, melyek vagyonából erednek? Mert ha nehéz emelkedni, még nehezebb leszállni, s mert végre minden emberi hibák s gyöngeségek között legnagyobb s legellenállhatlanabb: hiúságunk.

*

Nincs nagyobb gyengeség, mint midőn azoknak, kiket szerelmünk által boldogíthatunk, egész szerelmünket csak azért nem mutatjuk meg, hogy általok s a világ által gyengéknek ne tartassunk.

*

Ha meggondoljuk, mennyi ember nem tart semmit az orvostudományról, s ki mégis, mihelyt magát veszélyben hiszi, gyógyszertárhoz fordúl: akkor látjuk, mi csekély azon befolyás, melyet úgynevezett meggyőződésünk, mely sok esetben csak kételyekből áll, cselekvéseinkre gyakorol.

*

Ki nem érez gyöngeségeket magában? Ki nem tudja, hogy hibái vannak? S mégis az életben hányszor nem veszszük számba mások gyengeségeit, hányszor nem tudjuk megbocsátani másokban azon hibákat, melyekre nézve magunk iránt oly engedékenyek vagyuk. Vajon van-e jogunk panaszkodni, ha számításainkban csak azért csalódtunk, mert az egész világot magunknál jobbnak s szilárdabbnak képzeltük?

*

Kik a gyöngeséget megvetik s érdemet keresnek abban, hogy magokat irgalom vagy szeretet által soha feltételeikben megingatni nem engedék, azokat kérdezzük meg: vajon ép úgy tudnak-e ellenállni a haragnak s gyűlölségnek is? Ha nem, akkor ne irigyeljük felsőbbségöket. Én legalább nem látom át, mért tartsam a szív uralmát eszünk felett csak akkor

gyöngeségnek, midőn az kedélyünk nemesebb tulajdonaiból veszi eredetét.

*

Nagy szerencse, hogy a félénk emberek többnyire hiúk is, (mert hisz e két hiba egy kútfőből, túlzott önszeretetből veszi eredetét), máskép sok, mit Voltaire-, Erasmus-, sőt mit Cicerótól birunk, soha nem mondatott volna el.

*

Szükséges, hogy bizodalmunkban óvatosak legyünk, de még szükségesebb, hogy óvatosak legyünk bizodalmatlanságunkban. Több ember vált azért szerencsétlenné, mert kelletinél kevesebb, mint azért, mert kelletinél több emberben bízott. A kétkedés megőriz egyes bajoktól, de mindentől megfoszt, miben az élet való becse fekszik. Biztosabbakká tesz, de egyszersmind tehetetlenekké.

*

Semmi által nem szigeteljük el magunkat inkább a társaságtól, mint midőn előítéleteit elvetjük; s mentől inkább közeledik valaki a bölcsességhez, annál több szüksége lesz reá, mert annál elhagyottabbnak fogja találni magát.

*

Bizonyos korig folyvást egy-egy úgynevezett előítéletet teszünk le a másik után; később egyenként ismét visszaveszszük azokat, mert többnyire meggyőződünk, hogy nem oly egészen képtelenek voltak, mint előbb hittük.

*

Nagy része azoknak, kik magokat előítéletek által kormányoztatják, tisztán belátja azok képtelenségét, s nem az ítélőtehetség, hanem a jellem gyöngeségéből követi előítéleteit. Innen magyarázható azon rendkívüli befolyás, melyet a babona s a kuruzsolásnak minden neme épen a skepticismus korszakaiban gyakorol, melyek mindig egyszersmind a jellemgyengeség időszakai is.

*

Ha érdekeinket, sőt legszebb érzelmeinket saját előítéleteinknek feláldozzuk, az szomorú, hanem megfogható; de hányszor nem áldozzuk föl mindazt oly előítéleteknek, melyekben nem is osztozunk, saját meggyőződésünk ellen. Alig képzelhető, mennyire terjed gyöngeségünk. Ezerek között alig találkozik egy, ki, ha a tömegnél józanabbúl gondolkozik, cselekedeteiben is józanabb merne lenni.

*

Azok, kik a születési aristokratia követeléseit nevetségeseknek tartják — mert hiszen azon felsőbbséget, melyet a pénz ád, napjainkban nem vonja többé senki kétségbe — csak egyről felejtkeznek meg, s ez az: miszerint van valami ennél még nevetségesebb, s ez azoknak boszankodása, kik az által, mert néhány, talán igen egyszerű ember, velök társalkodni nem akar, magokat sértve, sőt megalázva érzik.

*

Legtöbb önzést oly embereknél találtam, kik nagy észbeli tehetségek mellett kevés erélylyel, s olyanoknál, kik nagy erély mellett kevés észbeli tehetséggel bírnak.

*

Ki önzését legyőzi, az a legnagyobb akadálytól szabadúl meg, mely minden való nagyságnak és boldogságnak útjában áll.

*

Az önzésnek különböző nemei között — s én e növénynek sokféle válfajaival ismerkedtem meg életemben — a legkellemetlenebb s émelygősebb nézetem szerint azoké, kik, akár akarjuk, akár nem, magokat javunknak feláldozzák.

*

Az önzés legyőzésére nincs jobb mód, mint ha a földi javak hiábavalóságára és saját életünk bizonytalanságára emlékezünk; csakhogy ez úton önzésünkkel együtt egyszersmind erélyünket is elvesztjük. Általán véve többször tapasztaltam, hogy azok, kik saját érdekeik iránt philosophiai közönyösséget mutatnak, még közönyösebbek minden más érdek iránt, s hogy a közjóért többnyire azok legbuzgóbbak, kik akkor is, midőn saját érdekök forog kérdésben, nagy erélyt fejtenek ki.

*

A mely arányban valakit szeretünk, azon arányban aggódunk érte, azért az önzés mindig magában hordja büntetését. Az egoista, ki egész életén át csak saját boldogsága után fárad, minden iparkodásával csak hypochondrikussá tette magát.

*

Valamint a középpont a gömb felszinére, úgy az, ki magát középpontnak tekinti, soha magasra nem

emelkedhetik. — Nincs semmi, a mi minden magasabb törekvéseinket annyira meghiúsítja, mint ha saját személyünknek nagy fontosságot tulajdonítunk.

*

A ki minden személyes érdek, minden önző gondolat nélkül tehetségeit egy nemes czélnak szenteli, boldognak érzi magát, s azt tapasztaltam, hogy olyanok is, a kik kizárólag magoknak élve, önző czéljaiknak mindent alárendeltek, a szív- s léleknek legfőbb élvezeteit nélkülözték ugyan, de megelégedve élték napjaikat. A baj csak az, hogy valamint az egészen önzéstelen, úgy az egészen önző emberek a kivételek közé tartoznak, s hogy az embernek nagy többsége se az egyikre, se a másikra elég erővel nem bír s a két szélsőség között áll, vagy inkább ingadozik. S ha Aristoteles szerint az erény a szélsőségek kellő közepében fekszik, a szerencsét ne keressük ott; az mindig csak a szélsőségekben található.

*

Önzéstelennek nevezzük a fiatalságot. Ez tévedés. Soha saját személyünk nem foglal el nagyobb helyet gondolatainkban, mint épen fiatalságunkban. A kiváltság, mely e boldog koré, csak abban áll, hogy az ifjú önzése mások érdekeivel még ellentétben nem áll. — Az emberek szivesen megengedik, ha fenn az égen a legszebb csillagot választjuk ki s azt sajátunknak nevezzük, vagy ha a világ legnagyobb embere akarunk lenni, csak itt a földön ne álljunk útjokban, s azon hivatalért ne pályázzunk, melyet ők vagy rokonuk kivánnának betölteni.

Többször tapasztaltam, hogy az életben épen oly emberek a legönzéstelenebbek, kik elméletben a legdurvább önzést hirdetik, s ha meggondoljuk, nincs is semmi feltűnő e látszó ellenmondásban. — Mindenki nemcsak saját tapasztalásaiból, hanem saját hasznára is alkotja elveit, s azokat védi legtöbb hévvel, melyeket megszegve többször szenvedett, s melyekre magának szüksége volna; s nékem, ha Montaignet olvasom, a kedves öreg úr kemény okoskodásainál mindig az jut eszembe, mennyit kelle csalódnia, mennyire éreznie szive gyöngeségét, hogy saját védelmére az önzés egész philosophiáját épité fel erősség gyanánt, s mi hasztalan volt valószínűleg mégis ezen fáradtsága.

*

Nemcsak természeti hajlamból válunk önzőkké; sokakat csak azon meggyőződés tesz azzá, hogy áldozatjaik által senkit boldoggá nem tehetnek, s mert ezen meggyőződés, akár elébb, akár később jöjjön, senkinél nem maradhat el: innen van, hogy ifjú-korunkat meghaladva, csaknem valamennyien önzőkké válunk. — Egy van, mi ettől megoltalmazhat, s ez a vallás, mely, miután mások boldogítására tett fáradozásaink sikertelenségéről meggyőződtünk, azt, mit elébb éltünk legszebb czéljának tekintének, mint kötelességünket mutatja fel, s midőn szomorú tapasztalásainkkal kénytelenségből már magunknak élünk, saját boldogításunk helyett saját tökéletesítésünket tűzi ki életünk feladatául.

*

Épen mert az önzéshez való hajlamunkat legyőzni csaknem lehetetlen, azért szükséges, hogy oly viszo-

nyokban éljünk, melyekben saját jólétünk mások jólététől feltételeztessék. Közelebbről tekintve a családiasság s honszeretet nem egyebek, mint az önzésnek bizonyos nemei, melyek által az egyén nemcsak el nem szigeteltetik, sőt még szorosabban lánczoltatik embertársaihoz.

*

A ki a hibákat, melyeket életében elkövetett, nagyon is megbánja, avval vigasztalhatja magát, hogy ha ezeket elkerülte volna, bizonyosan másokat és talán még nagyobbakat követett volna el.

*

Nincs semmi veszedelmesebb, mint ha valaki belátva hibáit, azokat nemcsak legyőzni, de megsemmisíteni akarja és valamely eszménykép szerint új jellemet akar alkotni magának. — A természet többnyire megboszulja magát s ki ellene tört, az nyugalmát s azon megelégedést, mely hajlamaink és tehetségeink egyensúlyából ered, örökre elveszíti.

*

Bármit mondjanak pessimistáink, az emberi természet legnemesebb része most sem veszett el, s állítólag romlott századunkban is elég oly embert találunk, ki a legnagyobb önfeláldozásra képes, csakhogy az ember ezen tulajdonát, mely őt Isten képmásává teszi, korlátolt természeténél fogva csak korlátolt körben gyakorolhatja. Ki tőle többet követel, s azt kivánja, hogy az egész emberiségnek áldozza fel magát, s azon befolyásról, melyet szűkebb körökben gyakorolhatna, lemondjon: az megfosztotta őt

legnemesebb tulajdonaitól is, mert megfosztotta gyakorolhatásuk lehetőségétől. S a kosmopoliticismusnak, melyet napjainkban sokan a hazaszeretet rovására hirdetnek, ha az valaha általánossá válhatnék — nem ez lenne-e következése?

*

Igaz, hogy a barátság, melyet ifjúságunkban öröklőnek gondoltunk, ritkán éli túl férfikorunkat; nem csalódik, ki ezt jellemünk gyöngeségének vagy azon állhatatlanságnak tulajdonítja, melyet sokan az embereknek szemére hánynak. E tüneménynek oka többnyire csak a fejlődés szükségében s abban fekszik, hogy e fejlődés két egyénnél soha egészen egyformán nem történhetik, mi által azok, kik előbb közel álltak, észrevétlenűl mind inkább eltávoznak egymástól. Innen magyarázható az is, hogy oly egyéneknél, kik észben, kedélyben szegényebbek, s kiknél a fejlődés ezért lassubb és csekélyebb, a barátság többnyire állandóbb.

*

A szerelem s barátság főkép abban különböznek egymástól, hogy amaz az akadályok által többnyire erősebbé válik, ez néha a legcsekélyebb anyagi érdek miatt elvész. Nincs nehézség, melyet a szerelem le ne győzne, s alig van érdek oly apró, melyen a barátság hajótörést ne szenvedne.

*

Mint a gyöngy a csigának, mely azt magában rejti, egyetlen kincse s orvosolhatatlan baja egyszersmind: ilyen sok női szívnek a szerelem.

*

Oly embernek, ki az úgynevezett nagyvilág sivatagján él, a szerelem többnyire csak azon zsák gyöngyhöz hasonló, melyet a keleti rege szerint a pusztán eltévedt vándor talált, s megnézve, boszusan eldobott. Helyzetében mit csináljon e kincscsel?

*

A való szerelem a naphoz hasonló, melynek sugarai annál melegebbek, mennél sötétebb helyre esnek.

*

Nem tudom, a szerelemben mit bámuljunk inkább, a hatalmat, melylyel az támad s lelkünket megragadva, egész életünknek új irányt ád, vagy a csendet, melyben az érzés, miután egy ideig egész létünket eltölté, mint a láng, fokonként lelohadva, csaknem észrevétlenül elenyészik.

*

Az, mit szerelemnek nevezünk, két egészen különböző, sőt ellentétes kútfőből ered. Egyszer az ujság az, mi által vonzódva érezzük magunkat. Valamely személynek testi és lelki tulajdonai, melyekben egyébként semmi rendkívüli nincs, azért hatnak reánk, mert általok meglepve érezzük magunkat. Másszor a megszokás az, mi lekötve tart és egyes nem szeretetre méltó tulajdonokat is tűrhetőkké, sőt jóllétünkre mintegy szükségessé tesz. — Hogy ezen érzésnek e két neme igen különböző s csak nyelvünk szegénységét mutatja, hogy azt csak egy szóval fejezzük ki, bizonyos; de bizonyos az is, hogy az emberek nagy része

a szerelem mindkét nemének érzésére képes, de hogy ugyanazon személy iránt a szerelemnek egyik neme a másikba ritkán megy át, s ez csakugyan nagy baj házi boldogságunkra nézve, melyet épen azoknál találunk legkevésbbé, kiket a szerelemnek első neme vezetett egymáshoz.

*

A szerelem éltünk virága s nem több; épen mert ezt csak később tudjuk meg, azért csalódunk annyiszor, s azért bánjuk meg s azért panaszkodunk az ellen, mi tulajdonkép életünknek legszebb része s legfőbb boldogsága volt.

*

Minthogy a szerelem — főkép azon fellengző érzés, melyről a költők énekelnek — a képzelődő tehetségen alapszik: természetes, hogy minden, mi erre hat, befolyást gyakorol ezen érzésre is, s pedig annál nagyobbat, mennél tisztább s látszólag fellengzőbb azon érzelem. Innen van, hogy az uralkodók s oly férfiak, kik bármi által épen híresekké váltak, sőt még a gazdagok is, a női szívre oly nagy hatást gyakorolnak. Nem puszta hiúság vagy haszonlesés hódítja meg szivöket, hanem a fényes környezet, mely között bizonyos férfiak megjelennek s mely a képzelethez szól.

*

Ha mindig egyenlően szerethetnénk, egyenlően b oldo gok lennénk. De mert szerelmünk oly rövid, azért rövid boldogságunk is.

*

Az egyik bőkezüleg szerelmének egész tőkéjét egyszerre veti oda kedvesének, a másik csak a tőkének kamatait fizetgeti. Bámulhatjuk-e, ha annak később nincs mit adnia s ha ennek szerelme mindig csekélynek látszik?

*

A ki szeret, annak megelégedése nemcsak saját helyzetétől függ. — Hogy egészen szerencsésnek vagy egészen nyomorultnak érezze magát, saját örömén vagy bajain kívül még az kivántatik, hogy kedvesének helyzetében ne legyen semmi, mi saját boldogságát zavarja, vagy a miben vigasztalást találhat. Ez az ok, melyért az, ki valóban szeret, ép oly ritkán egészen szerencsés, mint egészen szerencsétlen.

*

Ki soha minden valószinűség ellen vakon nem hitt, ki soha nem kétkedett: az soha sem szeretett életében.

*

Szerelmünk is csak azért boldogít, mert kiragadva önzésünk köréből, nyomorult létünket s személyes érdekeinket elfelejti velünk.

*

Két ember, bármiként szeresse egymást, nem olvadhat fel egymásban. Közel egymáshoz csak azok maradhatnak, kik annak, hogy egymáshoz közeledjenek, mindig szükségét érzik.

*

A nap hatalmának műve, ha a fák új levelet hajtanak s a virágok illatozva nyitják kelyheiket; de hány ibolya fonnyad, hány életdús csiga szárad el e meleg sugarak alatt, melynek ama virulást köszönjük? Ilyen a szerelem.

*

Arra, hogy a házasságban szerencséseknek érezzük magunkat, nem szükséges, hogy kizárólag egymásnak, de hogy a mennyire lehet, egymással éljünk. Valamint minden tárgynál az, hogy összesimulva közöttök cohaesio támadjon, nem az anyag hasonlóságától, hanem az érintkezési pontok számától függ, úgy van az sziveinknél is.

*

Nem ismerek semmi kellemesebbet, mint nyári reggelen a madarak énekét. Mindenik csak magának vagy párjának szól, nem alkalmazkodva senkihez, saját dalát csevegi el, s mégis mily csodálatos összhang mindez. Ellenben mi kellemetlenebb oly zenénél, melynél minden zenész azon fárad, hogy saját részét jól játszsza el, de a hangszerek nem hangzanak össze. — Ott, hol természetes összhang nincs, a kölcsönös alkalmazkodás a disharmoniát csak még kellemetlenebbé teszi.

*

A tapasztalás azt mutatja, hogy a legrosszabb házassági viszonyok, ha viharos korszakukban nem bomlottak fel, később többnyire megjavulnak, s hosszú háborgás után sokszor a legszebben végződnek. Azon arányban, melyben az érzés gyengül s azon nézetek, melyekhez ifjabb korunkban makacsul ragaszkodánk,

előttünk elvesztik fontosságukat, mind inkább előtérbe lépnek az érdekek, s azoknak közössége erősen egybefűzi azokat, kiket minden egyéb eltávolított egymástól.

*

Semmi sem veszélyesebb házi boldogságunkra, mint ha azért, hogy társunkat aggodalomtól vagy kellemetlenségtől megkiméljük, előtte egyes dolgokat eltitkolunk. Mint az adósság, melyhez folyvást fizetetlen kamatok csatoltatnak: úgy minden kellemetlenség csak nagyobbá válik elhalasztása által, s nincs baj vagy aggodalom, mely nejeinknek inkább fájna, mint azon meggyőződés, hogy nem birják egész bizodalmunkat.

*

Sok igen jónak látszó viszony csak azért bomlik fel, mert az illetők nagyon is közel állnak egymáshoz. Miután a legszeretetreméltóbb embernek is megvannak kellemetlen oldalai, és senki sem oly engedékeny, hogy azon hibákat másoknak megbocsátaná, melyektől maga ment, s melyeket azért könnyen legyőzhetőknek hisz: igen kevés viszony van, mely a bensőség egy bizonyos fokát soká elbirná.

*

Kissé túlságos, de igen közönséges követelése sok férjnek, hogy míg ő maga kemény tőkévé lett, neje mindig virág maradjon.

*

Egészen önzéstelen szeretet, olyan, mely csalódások által gyöngébbé nem válik s többeket hasonló melegséggel fogva körűl, egyaránt kész áldozatokra, melyekről tudja, hogy viszonoztatni nem fognak, ily szeretet csak egy van: a szülői. Nincs érzés, mely által az ember az eszményt, melyet Istenről alkottunk, inkább megközelíthetné. S ebben fekszik a családélet emelő hatása.

*

A házasélet — mint egy régi tapasztalt barátom mondá — szép dolog, csak kissé sokáig tart, s ép azért csak az találhatja benne megelégedését, ki a viszony kötésénél oly tulajdonok által határoztatja el magát, melyek állandók.

*

Ha némely nő, ki látszólag kellemes viszonyokban él, bizodalmasan elbeszéli multját, mi szomorú történet ez! — S mégis mennyit nem hallgat el minden nő még legmeghittebb barátja előtt is.

*

Kétféle nő van a világon — mondá egy régi ismerősöm: — olyanok, kiknek szivök van, s azok egyet szeretnek; s olyanok, kiknek nincs, s azok szeretnek százat.

*

Senkinek sincs több életphilosophiára szüksége, mint annak, ki egy ideig fényes állásban mindenkitől ünnepelve élt, és e helyzetét saját bűne nélkül vesztette el; s a történet különösen kiemeli azon ritka fér-

fiak nevét, kik e nehéz próbát becsülettel kiállták. — S mégis hány nő, vagy inkább mely fiatalságában ünnepelt asszony nem ment keresztül e megpróbáltatáson!

*

Néha férfiaknál is, de nőknél mindig, az, hogy maga boldog legyen s mást boldogíthasson, kevésbbé függ jó, mint szeretetreméltó tulajdonaitól.

*

Ha valamely viszony által oly közel jutunk egymáshoz, hogy minden mozdulatnál érintkeznünk kell, a surlódások kikerülhetlenek, s ezek végre oda vezetnek, hogy azok, kik előbb nagyon is közel álltak, mint egy órának nagyon szorosan járó kerekei, egy bizonyos idő mulva elkopva, többé nem illenek egymáshoz. — Innen magyarázható, hogy nők között, kiknél minden viszony a túlságig szorossá válik, s kik nálunk férfiaknál többet mozognak, a barátság ritkán tartós.

*

Napjainkban bizonyos nők arról panaszkodnak, hogy a férfiak által egyenlőknek nem ismertetnek el; s pedig épen, ha az valaha megtörténik, s a nők azon kiváltságoktól megfosztatnak, melyeket azért élveznek, mert őket gyöngébbeknek tartjuk, csak az nap kezdődnék elnyomásuk.

*

Erősen akarni csak a férfiúnak kötelessége; talán épen azért ragaszkodik a nő nagyobb makacssággal akaratához, mert tőle senki szilárdságot nem követel.

*

Ismertem nőket, kik életökben a szőlő minden változásain keresztül mentek. Eleinte rajtok csak az édességet ismertük, később az édes szőlőből részegítő ital vált, míg végre eljött az eczet időszaka is, s az édességnek és szesznek fokát, mely egykor a szőlőben s borban volt, csak az erős savanyúságból vettük észre.

*

Ne legyetek túlszigorúak a nő gyöngeségei iránt, legszeretetreméltóbb tulajdonainak egy része ezekből fejlődik. — Nem támaszúl, hanem, hogy mint a repkény a rideg törzset átölelve, setét kérgét zöldjével és virágaival takarja s úgy a férfiúnak életét szebbé tegye, ezért adta őt a természet nekünk, s ti nem bocsáthatjátok meg neki, hogy nem oly kemény, nem oly hajthatatlan, minőnek ti képzelitek magatokat, s minő ha lenne, nem simúlna hozzátok. — Nádszálnak mondjátok; igaz, az: nádszál, melyet a gyönge szellő is megingat, de mely azért nem mozdul helyéből, csak megtörik. — Oh ne panaszkodjatok a nő gyöngesége ellen, ne vádoljátok őt miatta, de ne felejtkezzetek meg e tulajdonáról s óvjátok az élet viharaitól!

*

Legyen elátkozott, ki a gyermeknek akkor, mikor még boldognak érezhetné magát, virágok helyett borostyánt mutat.

*

A gyermekek szüléikben a multat, ezek gyermekeikben a jövőt látják, s ha a szülékben több szeretetet találunk gyermekeik, mint ezekben szüléik iránt,

ez szomorú, de természetes. Hisz ki nem ragaszkodik inkább reményei-, mint emlékeihez?

*

Jó anya után Istennek legnagyobb áldása az, ha jó emberek körében növekedünk föl, mert bizodalmunk az emberek iránt, mely földi boldogságunknak első föltétele, egészen ettől függ.

*

Félig majom, félig angyal, ilyen a gyermek. — Mennyit kell emelkednie s mennyit sülyednie, míg emberré válik.

*

Olyan a természetünk, hogy minden tárgy kedvesebbé válik, ha az némi sanyarúsággal jár; így ragaszkodik a hegyek lakója szülőföldéhez, így tapasztaljuk, hogy épen azon szülők, kik szüntelen gyermekeik örömeiről gondoskodva, tőlük minden fájdalmat s nehézséget elhárítani iparkodnak, többnyire legkevesebb hálára s szeretetre számíthatnak.

*

Előbb az a panasz emeltetett a létező nevelési rendszer ellen, hogy a gyermekek nem tanulnak eleget; jelenleg épen az ellenkezőt mondhatjuk s gyermekeink többet tanulnak, mint a mennyit felfogni birnak. Az eredmény ugyanaz marad, s az, ki húsz mázsa aranyat ád valakinek, de azon feltétel alatt, hogy azt maga vigye el vállain, valóban nem érdemel több köszönetet, mint ha neki semmit nem adott volna.

Mint a fa, mely életre való, mindenfelé terjeszti ágait s épen ezzel válik szebbé s terebélyesebbé: így az ember. Az eltérő, néha ellentétes irányok, melyeket kifejlődésében követ, egyaránt szükségesek, hogy szellemének s érzelmeinek minden része kifejlődvén, egész nagyságát érje el, s kik erről megfeledkezve, a gyermeket azért, hogy egy bizonyos irányban kitünővé váljék, kizárólag erre akarják szorítani, többnyire csakis azt érik el, hogy azon bizonyos tehetség, melynek minden figyelmöket szentelték, csakugyan kitünőnek látszik, de csak azért, mert minden többiek s az egész ember eltörpült.

*

Semmi sem gyakorol nagyobb befolyást kedélyünkre, mint ismereteink; a mint ezek terjednek, változnak kedélyi tulajdonaink, egész népeknél szintúgy, mint egyeseknél, úgy, hogy a mívelt s barbár népek általános jelleme között sokkal több hasonlatosságot találunk, mint különbségeket a különbözőbb fajú népek között, melyek a civilisatiónak hasonló fokán állnak.

*

Senkiben sem menthetőbb a hízelgés, mint a nevelőben. Gyermeknél s ifjaknál a nem érdemlett dicséret többnyire jobb hatást tesz az érdemlett dorgálásnál, mely e korban a szilárdabb egyéniségeket csak elkeseríti, s a gyöngébbeket önbizalmuktól fosztja meg.

*

Ha a gyermekben egyes hajlamokat veszünk észre, melyek a többiek felett túlnyomóak, s azért veszé-

lyesekké válhatnak, a nevelésnek feladata nem az, hogy e hajlamokat gyöngítsük, hanem az, hogy helyesen irányozzuk, mert hisz épen e hajlamok alkotják jellemének alapját; mi jövőjére nézve veszélyessé válhatik, az egyszersmind erejének föltétele s ki növendékénél az ily hajlamok megsemmisítésén dolgozik, úgy jár el, mint ha valaki azért, hogy magát a gőzhajó katlanának szétrepedése ellen biztosítsa, a tüzet oltaná el.

*

Egész életphilosophiánk legfeljebb annyit ér, mint tengerabroszaink, melyek szerint nyugodt időben kikerülhetjük a zátonyokat, de melyeket, ha a hajót vész ragadta meg, nem használhatunk. Az emberek legnagyobb része nem a kellő ismeret, de a kellő erő hiánya miatt válik szerencsétlenné. S nevelésünk legnagyobb hibája az, hogy erről megfeledkezve, csak az észbeli tehetségek fejlesztésén fárad s az akarat szilárdításával nem foglalkozik. S pedig a ki akarni tud, az úgy szólván tud mindent, mi a gyakorlati életben szükséges.

*

A nevelőnek soha sem kellene feledni, hogy az észnek, mint a kardnak, hogy haszonvehető legyen, nemcsak élre, de szilárdságra is szüksége van, s hogy a felette sok köszörülés nem csak élesít, hanem gyengít is.

*

A viszony a szülők és gyermekek között hasonló ahhoz, mely a törzs és ágai közt van. — Bármennyire függnek egymástól, mégis, mihelyt az ág törzsétől elvált

s külön irányt követ, minden évvel távolabb állnak egymástól. — A felnőtt ág találkozik más, egészen idegen fák ágaival, de saját törzsével soha többé és mégis ez hordja ágainak terhét s minden csapásnál, mely azokat éri, megrendűl legmélyebb gyökeréig.

*

Mindazon hibák, melyeknek forrása a szenvedély s melyek erővel párosulnak, megjavíthatók; s mi Themistoklesről mondatott, hogy fiatalságának hibáit nagy erényekkel javította meg, az a régi s új-kor sok jeles férfiára illik; kinek erős kedélye van, annál arra, hogy megjavuljon, csak meggyőződésének s gondolkozásmódjának megváltozása szükséges. — De máskép van az oly hibákkal, melyek gyengeségből erednek. Könnyebben változtathatjuk meg a gránitnak formáját, mint a puha anyagét, mely a nedvességben elmállik, s ki ily hibák ellen küzd, többnyire csak akkor várhat némi eredményt, ha egy gyengeség ellen más gyengeségre támaszkodhatik, s például abban, ki az élvezet csábjainak ellentállni nem tud — hiúságot, vagy abban, kit hiúsága elragadt — félelmet tud ébreszteni.

*

A gyermekeknek adandó könyvek iránt szabályképen állíthatjuk, hogy olyanok, melyekben bizonyos viszonyokra vonatkozó tárgyak foglaltatnak, sokkal kevésbbé veszélyesek, mintsem gondoljuk. — Legvilágosabban bizonyítja ezt az a tapasztalás, hogy a gyermekek az életben sokat látnak s hallanak, mi őket még könnyebben vezethetné bizonyos gondolatokhoz, a nélkül, hogy ennek legkisebb rossz következését vennők észre.

— Sokkal veszélyesebbek oly olvasmányok, melyek a gyermekek kedélyére s érzéseire ferdítő befolyást gyakorolnak, s midőn bizonyos irányban mívelni akarják, az egészséges kifejlődést akadályozzák. Sok, a gyermekek számára írt igen jó szándékú könyvet ismerek, melyek bizonyos gyermeki egyediségekre veszélyesebbek, mintha nekik Kock valamely regényét adnók kezökbe, s jelen fiatalságunk beteges kedélyének egyik főoka talán a számos, különösen a gyermekek s fiatalság számára irott könyvekben kereshető.

*

Fiatal korunkban semmi sem bánt inkább, mint az a tapasztalás, hogy csak lépésenként haladhatunk czélunk felé. — A férfiú, ha hosszú küzdés után azt mondhatja magának, hogy azt az ügyet, melynek élt, csak pár lépéssel előbbre vezette: már megjutalmazva érzi magát.

*

Ha forró vágygyal tekintek vissza fiatalságomra, nem azon élvezetekért teszem, melyeket az élet az ifjúnak nyújt, hanem azon reményekért, melyekkel akkor a jövőbe tekintek.

*

Ha a fiatalság a dolgoknak hasznos oldala helyett csak a költőit fogja fel s inkább ábrándjainak, mint gyakorlati feladatoknak él, ne rontsátok örömét mogorva intésetekkel. Magot s gyümölcsöt csak ott várhatunk, hol előbb virágokat látunk.

*

Ifjúságunkban ép úgy keressük a fájdalmat, mint később az örömet, s főkép költőibb természetű fiatal emberek épen úgy fáradnak azon, hogy magukat a szomorúságba belédolgozzák, mint mi idősebbek, hogy vigasztalást találjunk. A különbség e kétféle törekvés között abban áll, hogy ifjú-korunkban erre nézve is sokkal könnyebben érjük czélunkat, mert a legszebb napon is elég árnyékot találunk, de ha a nap egyszer lement, nincs hely, melyet meleg sugarai átvilágítanának.

*

Tavaszkor minden mederben találunk vizet; s így fiatalságában csaknem mindenki költői hajlamot érez magában; később sok, mi akkor dicső folyamnak látszott, kis erecskékre szorúl össze, sőt néha egészen elszárad.

*

Tavasz multával lehullanak a virágok, s így múlik el sokszor az ifjúsággal hitünk, szerelmünk s a lelkesedés, mely által boldogok valánk; de valamint minden gyümölcs virágból fejlődik, úgy az, mi életünkben becses, azon szép napok eredményeként tekinthető, melyekben szivünk még lelkesedni tudott.

*

A tányérvirág is csak addig fordúl a nap felé, míg fiatal; ha megérett, ez is szomorúan hajtja le fejét.

*

Mondják, hogy fiatal korában minden ember költő; inkább az öregséghez közeledve válunk azokká, mert

akkor mindenikünk legalább saját fiatalságát látja költői világításban.

*

Ki nem tartja szebbnek azon kilátást, melyet szűk kárpáti völgyeink egyikében találunk, alföldünk határtalan rónaságánál? Nem, ha sok, de ha oly valami áll körünkben, mihez fel kell tekintenünk, az emelő.

*

Az őszileg színezett lomb az év későbbi szakának legszebb ékessége, s egyszersmind intés, hogy végéhez közeledünk. Ilyenek emlékeink.

*

A legszívtelenebb ember is, ha múltjára visszagondol, meg fogja vallani, hogy életének legboldogabb pillanatait nemesebb hajlamainak s érzelmeinek köszöni. Mint a napvilágított tájon, úgy életünkben a legmelegebb pillanatok azok, melyekben körünk legderültebben s ragyogóbban áll előttünk.

*

Édes visszaemlékezni a tavaszra, de a száraz levél, mely a múlt tavaszról maradt, elszomorít; így mindig kedvesebbek azon dolgok emlékei, melyeket egészen elvesztének, mint azoké, melyeknek elfonnyadt maradványait megtartottuk.

*

Ha a fa, midőn gyümölcsét hordja, visszaemlékezhetnék virágozásainak napjaira, mi szegénynek

érezné magát! Azon számtalan bimbóból, melyeknek mindegyike egy gyümölcsnek csiráját hordá magában, aránylag mily kevés teljesíté igéretét! Miért panaszkodunk tehát sorsunk ellen mi, ha mindent, mire magunkat ifjúságunkban hivatva gondoltuk, egészen nem értük el? Sok virág hullt le, mely nem gyümölcsözött, de mindenik szebbíté tavaszunkat, és ha minden virág gyümölcscsé fejlődött volna, ki tudja, elbírnók-e életünk gazdag terhét.

*

Nincs szomorúbb gondolat, mint ha az jut eszünkbe, hogy valószinűleg még jönni fog oly idő is, midőn jelen napjainkra, melyek annyira szomorúaknak vagy izetleneknek látszanak, vágygyal fogunk visszatekinteni.

*

Kitünő emberek többnyire igen rossz néven veszik, ha kevesen osztoznak nézeteikben s a többség mások után indul, — pedig ha jól meggondolnák, be kellene látniok, hogy ha mindenki osztoznék nézeteikben s nem állnának meggyőződéseikben máshol, mint az emberek többsége, nem volnának kitünő emberek.

*

Bűnül rójuk fel az úgynevezett nagy világnak, hogy abban a legkitünőbb emberek többnyire alárendelt szerepet játszanak. — Ez ép oly igazságtalan, mint ha valakinek azt vennék rossz néven, hogy midőn mulatni akar, Plato vagy Goethe munkái helyett egy középszerű regényben gyönyörködik. Azonkívül a kényelmetlen állás, melyet ily emberek a társaságban

elfoglalnak, igen sokszor saját hibájok következése, mert elfelejtik, hogy a társas élet fő kelleme az egyenlőség, és kitünni akarnak. — Többször találkoztam celebritásokkal termekben, de többnyire oly benyomást tettek reám, mintha valami híres tragikai színész társalgási vigjátékban lép fel.

*

Kitünő emberek biographiája közönségesen azon benyomást teszi, hogy az, kiről szólnak, nem volt szerencsés. — Csaknem minden oly férfiú életében van egy időszak, mely alatt reményeiben csalódva, mélyen sértve érzelmeiben, megbánta a tevékenységet, melynek életét szentelé. Ennek két oka van. Az első az, mert ki nagy körben működik, szükségkép sok emberrel jön érintkezésbe, s mert az emberek nagy tömege csakugyan nem tartozik azon tárgyak közé, melyek jobban ismerve nyernek. — A második: mert csak az válik kitünővé, ki magas czélokat tűz ki és igen sokat követel magától, s mert az, ki ezt teszi, önmagával soha sem lehet megelégedve, s így azt nem érheti el, mi középszerű emberek boldogságának fő forrását képezi, az önmegelégedést.

*

Annak, hogy a legkitünőbb embereket ritkán látjuk megelégedve, egyik főoka abban kereshető, mert csak nagy dolgokkal s eszmékkel foglalatoskodva, azon szakadatlan tevékenységet, melytől megelégedésünk főkép függ, nem fejthetik ki.

*

Vannak emberek, kik, mint a comėták, messze fényt terjesztenek, de kiknek tömör testök véghetetlenűl csekély, s kik csak azért érdekesek, mert pályájukat előre nem számíthatjuk ki.

*

Sok ember a történetben csak oly helyet foglal el, mint kitömött madarak múzeumainkban. Van nevök, tudósok elmondják, hol s mikor éltek, egyébként pedig csak arra valók, hogy a helyet, melyre állíttattak, betöltsék.

*

Midőn a kornak nagy emberre van szüksége, feltalálja azt; mert többnyire épen a közszükség s nem saját érdeme az, mi az egyest nagygyá teszi.

*

A tűznek nappal csak füstjét, setétben csak fényét veszszük észre; ilyenek többnyire az itéletek, melyeket a tömegnél kitünő férfiakról találunk. A csalódás különböző, de egyaránt nagy és lényeges.

*

Minden új név, mely körűl a nemzet lelkesedése egyesűl, egy-egy új szó, melylyel a nemzet nyelve gazdagabbá válik s mely bizonyos fogalmakat tisztán fejez ki, haladásának eszközéűl szolgál.

*

Kitűnő emberek nem állhatnak közel egymáshoz a nélkül, hogy kezet ne fogjanak vagy hajba ne kapjanak egymással; s az emberi természetnek nem nagy becsületére válik, hogy az utóbbi sokkal valószínűebb.

*

Valamint a stalaktit barlang annál többet veszt érdekességéből, mennél többet nézik; s a Baradla bámulatos szépségéről tulajdonkép csak akkor lehet fogalmunk, ha annak oly részébe jutunk, hová a nézők szurkos fáklyái még nem hatottak be: úgy ritka embert találunk, ki nem vesztene az által, ha fölötte sokszor bámultatik. — Ki színpadon áll s tudja, hogy minden szem rajta függ, akaratlanúl is szinészszé válik, s azon jellemet, melyben természetét vagy meggyőződését követve fellépett, később mint szerepét folytatja.

*

Egyike azon okoknak, melyek miatt kitünő emberek ritkán szerencsések, abban fekszik, mert az, ki egy bizonyos czélt tűzve ki, egész tevékenységét ennek elérésére irányozza, elméjét s kedélyének egyes tulajdonait egyoldalúlag fejti ki, mi által a kedélyi s elmebeli hajlamok és tehetségek egyensúlya, mely minden megelégedésnek feltétele, megzavartatik. Ha egyes irány vagy tevékenység egyszer — mint mondani szokták — második természetünkké vált, ép úgy nem áll hatalmunkban első természetünkhöz visszatérni, mint ezt egészen legyőzni, s életünk e percztől nem szünő küzdelemmé és belső ellentétté válik.

*

Némely csillagász véleménye szerint a nap egy setét test, melyet ragyogó felhők környeznek, s a foltok, melyeket rajta látunk, csak onnan erednek, mert a felhők néha szétszakadoznak, s akkor a ragyogó körön át maga a nap tünik fel. — Ha e nézet helyes, akkor csakugyan jól teszszük, hogy azokat, kik az eszmék világát ragyogásukkal töltik, a naphoz hasonlítjuk. — A világ, melyet terjesztenek, felderíthet mindent, csak a homályt nem, melyet magokban hordanak, s mely legszebb ragyogásuk között is néha feltűnik.

*

Ugyanazon húr, mely a hárfán hangjával szíveket elbájol, ha ívre vonod, öldöklő nyilakat vethet. — Arra, hogy az élet vagy a művészet körében hatást gyakoroljunk, ugyanazon tulajdonok szükségesek: erő és hajlékonyság.

*

A legszebb vidék állandóan csak úgy tesz kellemes benyomást reánk, ha rajta a termékenységnek jeleit látjuk; ezek nélkül a nagyszerűség, melyet eleinte bámultunk, fáraszt, s inkább elnyom, mint emel. Ezt mondhatjuk a kitünő emberekről is.

*

Isten az által választja népeit, hogy prófétákat támaszt körükben; s mégis, ha a hatalmas egyéniségeket közelebbről tekintjük, kik századokon át egész népeknek irányát elhatározák, mi gyönge s korlátolt a legnagyobb is. Ki magyarázza meg nekünk az ellentétet ennyi hatalom s ily gyöngeség között, ha nem

jut eszünkbe, hogy azon emberfölötti hatalom, melyet egyesek a tömeg fölött gyakorolnak, nem az emberé, hanem azon magasabb hatalomé, mely az egyest mint eszközt használja fel; s azon emberek között, kiket nagyoknak nevezünk, alig találunk olyat, ki ezt tisztán ne érezte volna.

*

Valamint világító-tornyok nemcsak kikötők mellett, hanem sokszor azért állíttatnak fel, hogy a hajóst a part legveszélyesebb helyeire figyelmeztessék: úgy azon fényes existentiák, melyekhez fiatal korunkban vágyódva tekintünk fel, sokszor csak azon helyzeteket jelölik ki, melyekhez jobb nem közelítenünk.

*

Minden kitünőbb ember különböző, sokszor ellentétes tulajdonoknak csiráit hordja magában. Innen a belső küzdelem, melyen épen az ily egyéniségek mindig keresztűlmennek. — S ezen küzdelem eredményétől függ az állás, melyet az életben elfoglalnak.

*

Irígy ember, ha mást kitünő állásban lát, helyén szeretne lenni. — Valóban ambitiósus ember nem kivánja soha másnak helyét, de annál magasabbat. — Ez a kettő között a nagy különbség.

*

Vannak emberek, kiknek élete, mint az Alpok legmagasabb csúcsain az év, csak két szakból áll, s kiknél a legszebb virágzás után közvetlenűl tél követ-

kezik. Tekintsünk föl bámulva magasságukhoz, magasztaljuk fenségöket, de ne irígyeljük helyzetüket, s ne azokét, kik közelökben éltek. Tavaszuk talán szebb s virágdúsabb vala, de a rövid időszak gazdagabb napjai nem kármentesítenek a végetlen télért, mely reájok következett.

*

Ki a világon kitünő helyzetet foglal el vagy ilyen után vágyódik, mindenek előtt egyet tartson szeme előtt, s ez az: hogy azok között, a kik állásra nézve hozzá legközelebb állnak, soha népszerű nem lesz, s hogy nagyobb balgatagságot nem is követhet el, mint midőn saját osztálya véleményét különösen tekintetbe veszi.

*

Mint a vas, úgy erős jellemek a sors csapásai alatt csak keményebbé s ruganyosabbá válnak, s igaz, hogy a valóban kitünő egyediségeknek legjobb iskolája a viszontagságos élet. De hány van, kinek szelídebb mesterre volna szüksége, s kivel az élet azért nem bánik szelídebben!

*

Kitünő egyéniségek kortársaiknál soha nem találnak annyi méltánylást, mint az utókor előtt; ennek oka abban fekszik, mert az utódok csak a műveket, a kortársak pedig az embert ismerik, ki azokat véghez vitte.

*

Csak a ki tökély után fárad, az érhet el magasabb állást; de a ki bármiben tökély után nem vágyó-

dik, soha kielégítve nem érezheti magát, s ebből természetesen következik, hogy azok, kik valamely irányban a legmagasabb állásra vergődtek föl, helyzetökkel soha nem elégesznek meg.

*

Nézd a hatalmas csert! Eljő az idő, midőn törzse, mely századok fergetegeivel daczolt, a lombos korona, melynek árnyékában pihenünk, s minden, mit rajta szépnek s nagyszerűnek tartunk, nyom nélkül tünik el; s ha ott, hol egykor magas sudara emelkedett, a kisebb fák százait látjuk, ha körében egész erdő támad, mely emlékét fentartja, ezt a fa elhullatott magjainak fogja köszönni, melyekről szép napjaiban senki nem szólt. Nem sok kitünő férfiú életének képe-e ez, melyből az, mi dicsősége korszakában bámultatott, nyom nélkül tűnik el, s épen az tartja fel magát s épen az hat a jövőre, mi akkor senki által számba nem vétetett?

*

Nagy népszerűséggel biró emberek, közelebbről ismerve, ritkán szeretetreméltók. Az ok ugyanaz, melyért a legszebb frescókép közelről nézve nem tetszik. Az egyes vonások nagyon is durvák és erősek. Arra, hogy a tömeg jó tulajdonainkat észre vegye, szükség, hogy azok túlságig kifejezve legyenek, s a közönséges életben nincs elviselhetlenebb oly embernél, kiknek jó tulajdonai a harmadik potentiára emeltettek. Vannak emberek — s magam is ismertem többeket, — kiknek erényei körülbelől azt a hatást teszik reánk, mintha valaki a legszebb dallamot trombitán fújná. Künn, az utczán, nagy élvezettel hall-

gatják a bájló zenét, de jaj annak, kit a sors a trombitás közelébe állított.

*

Minden nagyság az emberre csak akkor hat, midőn azt korlátolt körben látja. A határokkal elvész azon mérték is, mely szerint az egyes tárgyak nagyszerűségéről ítélhetünk. Innen van, hogy rónánk, sőt a tenger is, olyanokra, kik azt nem képzelő tehetségökkel nézik, mihelyt az első meglepetés megszűnt, kevesebb benyomást tesz, sőt idővel unalmassá válik, míg hegyvidékek mindig nagyszerűeknek látszanak.

*

Nagy különbség, vajon saját nagyságunk által, vagy csak azért emelkedünk-e ki a tömegből, mert az előttünk meghajolt. Ha az egész világ térdre borúl előttünk, mi magunk nem állunk egy hajszállal magasabban, s mindazon tisztelet, mely által magunkat körülvéve látjuk, nem öntudatunkat, hanem csak azt a megvetést nevelheti, melylyel a tömegre tekintünk.

*

Mikor az iskolában Aristides történetét először hallottam, s az athéni polgár szavait, hogy a nagy férfiút azért akarja számkivetésbe küldeni, mert az egész világ által a legerényesebbnek tartatik, az egész csaknem épen oly hihetetlennek látszott, mint az ezeregy éj meséi; s mégis hányszor történt ugyanez, hány hasonló adomát beszélhetnénk, melyből kitünik, hogy az athéni nép hálátlansága inkább szabály, mint

kivétel. Mint más kitünő tulajdonok, úgy az erény vagy kitünő észbeli tehetségek s tudomány imponálhatnak, hódolatra kényszeríthetnek; de szeretni a nép — mint egyesek — csak azt tudja, kit hasonlójának tart, s ha egyes nagy férfiakat látunk, kik bizonyos időre életökben is népszerűek voltak, ez csak annak tulajdonítható, mert bizonyos, a néppel közösen bírt hibák által vagy közös szenvedélytől vezetve, a néppel egy sorba jutottak, s a nép e hibákért és gyöngeségekért nagy erényeiket elnézte.

*

A növény nem fejlődhetik se szebbre, se nagyobbra, mint azt természete engedi, s így kifejlődésének határai már csírájában fekszenek; de mennyiben éri el ezen határokat, az a körülményektől függ, és a kifejtett növény analysiséből látjuk, hogy benne nincs egy parány, melyet nem a környező földből vagy légköréből vett volna fel. Ezt mondhatjuk az emberekről is. A természet csak kifejlődésünk lehetőségét adja. A kifejlődés maga körülményeinktől függ, s ha a lelki tehetségeknek tökéletes analyzise lehetséges lenne, bámulva győződnénk meg, hogy a látszólag legeredetibb szellemben is mennyi van, mit csak körének, s mily kevés, mit magának köszön; úgy hogy az, mit lángésznek nevezünk, tulajdonkép csak azon könnyűségben áll, melylyel bizonyos egyének mások eszméit és ismereteit magokba felvenni s assimilálni képesek.

*

Valóban nagy csak az lehet, ki a népet lelkesítve emelni tudja. — Ki saját nagyságát a népnek alázatos

hódolatában keresi s oda törekszik, hogy azokat, kik fölött uralkodik, félni tanítsa, soha valóban dicső állásra jutni nem fog. Gyáva nép nem azon anyag, melylyel dicső dolgokat kivihetünk.

*

Termékeny rónaságunk, a nagy Duna csendes haladása, a hosszú hegyláncz, melynek oldalain bor terem, sokaknak még figyelmét is alig vonja magára, míg a domb, mely a rónaság közepett áll, a patak, mely néhány ölre lezuhan, s az egyes feltünő alakú szikla mindenkit bámulatra, s az útleírók többségét azon kedvelt felkiáltásra ragadja, hogy csak most érzik a természet nagyságát vagy saját parányiságokat. — Nem ítélünk-e hasonlóan az emberekről is, kiknél nem a személyiség vagy tettek nagysága, hanem csak az, mi bennök váratlan s meglepő, ragad bámulatra.

*

Fájdalom, hogy azoknak felsőbbségi érzete, kik a világban kitünő helyzetre jutottak, többnyire csak abban nyilatkozik, hogy másokat megvetni tanultak.

*

Nem azok, kik valami nagyot tettek, de a kik valami nagyoknak képviselői, foglalják el az első helyeket a történetben.

*

Nincs nevetségesebb, mint ha valaki dicsőséget keres mellékes utakon.

*

Ki a névnek, melyet maga után hágy, fölötte nagy fontosságot tulajdonít, az emlékezzék vissza a módra, melyen kortársai egyes tetteiről ítéltek. Az utánunk jövő nemzedékek nem lesznek se jobbak, se igazságosabbak annál, melyhez mi tartozunk, s ép oly ferdén fognak ítélni, csak azon különbséggel, hogy valamint kortásaink hibáinkat, úgy az utódok nagyítás által erényeinket torzítják el.

*

Azok, kiknek nevével a legnagyobb tudományos vagy sociális haladásokat kötjük össze, sokszor ép oly keveset tettek, mint a nagy úr vagy polgármester, ki az épület alapkövét leteszi. Egész érdemök abban áll, hogy azt, mit mások a felszínig hoztak, valamely szép mondat vagy fényes tett által ünnepélyesen felszentelték. Mint minden, úgy a tudomány s a társadalom nagy épületének alapjai mélyen elrejtve fekszenek. Zaj nélkül, ismeretlenek által rakatnak azok le, s a szerény munkások, kik azt teszik, többnyire magok sem gyanítják fáradságuknak nagyszerű következéseit.

*

Ne bámuljunk, ha épen azok, kik, új eszméket mondva ki, a jövő kifejlődésére legnagyobb befolyást gyakoroltak, kortársaiknál elismerést nem találnak; s oly művek, melyek — mint Baco *Organum*-a — a tudományok kifejlődésének irányát századokra meghatározták, megjelenésökkor kevés figyelmet vontak magokra. — A faóriást, melynek erős törzsét csodálják, csemete korában ki vette észre? Akkor más fák emelték sudaraikat ég felé, az emberek másoknak árnyéka alatt pihentek; s épen ez történik az eszmék körében

is. A legéletrevalóbb csak jövő kifejlődésnek lehetőségét viseli magában, és csak miután sok időszak változásain keresztül ment, s gyökereit elterjesztve egész körének termékenyítő erejét magába felvevé, akkor válik uralkodóvá.

*

A visszhang nem válik erősebbé, ha a sziklához, mely szavunkat visszaveti, közelebb lépünk; s így senki nem lesz híresebbé az által, ha a tömeghez közeledik. — Azon visszhangnak is, melyet dicsőségnek nevezünk, egy bizonyos távolságra van szüksége.

*

Ki székre lépett, a közel állók szemeiben nagynak, ki toronymagasságra emelkedett, saját köre fölött kicsinynek látszik. A távolban álló az előbbinek emelkedését alig veszi észre. S bámulhatjuk-e tehát, ha az utókor a múlt idők nagy férfiairól máskép ítél, mint kortársaik.

*

Csak ha kiáltunk, ismétli a visszhang szavainkat s akkor is csak végtagjait. Ilyen a dicsőség. Egy gazdag életnek leglármásabb helyei, többnyire csak az egésznek vége, ez az, mit a história a legdicsőbbeknek életéből egy rövid időre feltart, — és vajon felér-e ez a meleg emlékkel, mely halálunk után egy szerető kebelben fenmarad?

*

Nincs nevetségesebb, mint ha azon neveket halljuk, kiknek halotti beszédben s hírlapi nekrologokban örök

dicsőség igértetett. A legjámborabb tanácsnok alig hunyta be szemét, s azonnal fellép valaki, ki a dicsőültet 3000 frt fizetése helyet a világtörténethez utasítja, hol helye készen áll. — S tulajdonkép helyesen. — A világtörténet, az emberi nem ezen nagy kincstára és cloaca maximája, csakugyan azon hely, hová végre minden összefoly, s nincs ember oly könnyű s nyomatéktalan, ki e föld sarán minden nyom nélkül gázolhatna keresztűl. A kérdés csak az: vajon az utódok a nyomot látva, tudják-e annak nevét, ki azt maga után hagyta?

*

Mint hegytetőre menve, úgy életünkben, mentől magasabbra értünk, annál meredekebb az út s annál kopárabb minden. — Kilátásunk tágul, de körözetünk mindég szegényebbé s pusztábbá válik, míg végre a legmagasabb tetőnek csúcsa is nem egyéb egy darab sziklánál vagy földnél, mely ép elég nagy, hogy egy sírt takarjon.

*

Mint gyermekek sokszor csak azért sírunk, mert azt, mit magunk előtt látunk, kezeinkkel elérnünk nem lehet; így keserveink nagy része később is hasonló okból ered. Többnyire nem fájdalmak, hanem nélkülözések által szenvedünk, s innen van, hogy azon arányban, melyben látkörünk terjed s vágyaink szaporodnak, csaknem mindig szerencsétlenebbeknek érezzük magunkat.

*

Ha szétroncsolt zászlót látunk, csaták jutnak eszünkbe, s pedig a zászlók nagy része nem csatákban, hanem

az idő viszontagságai által rongyoltatik el. Így az embereknél is. A homlok mély redői, s az ajkak keserű mosolygása többnyire csak azon apró mindennapi bajoknak maradványai, melyeken valamennyien keresztülmentünk.

*

Nincs fájdalom, melynél sok vigasztaló okokat ne hozhatnánk fel; mindenki talál ilyeneket, még saját keserveinél is; de kedélyt találni, mely a vigasztalás elfogadására képes legyen, ez a nehézség. Általán véve alig hihető, mi kevés befolyása van eszünknek arra, hogy magunkat boldogoknak érezzük; minden a kedélytől függ s kinek Isten jó kedvet adott s ezt megtartja, az szerencséjének biztosságát hordja magában.

*

Ha nagy fájdalmak érnek, csak az élet gondjaiban s hivatásunk visszautasithatlan kötelességeiben találhatjuk vigasztalásunkat. A szenvedésnek ellentéte s azért legjobb óvszere: a tevés; s az anya, kinek gyermeke sírhantja fölött eszébe jut, hogy többi gyermekei számára még főznie kell, jobban kiragadtatik fájdalmából, mint ha a világ minden philosophjának vigasztalását hallaná. Ez egyike azon okoknak, melyekért oly vagyon, mely minden anyagi gondtól fölment, tulajdonkép nem irígyelhető.

*

Mikor éj lesz, egünkön csillagok seregei tűnnek fel, s mi tudjuk, hogy sokan e fénypontok közűl napunknál nagyobb s fényesebb égi testek, s hogy körű-

lök földünkhöz hasonló gömbök forognak; de vajon e tudomány pótolhatja-e napunk világát s melegét? — Így, ha azon pont, mely körül szivünk forgott, eltűnt s körünk elsötétedik, hasztalan keressük vigasztalásunkat. Meglehet, hogy a sphaerák, melyekre barátaink ilyenkor figyelmeztetnek, szebbek és fényesebbek; de hiába, az emberi szív — mint e föld, melyen dobog — melegét s világát csak onnan nyerheti, mihez vonzatva érzi magát.

*

Ha reggel egy fűszálon több, a másikon kevesebb harmatcseppet találunk, az ok nem a légkörben, hanem az egyes növényekben fekszik, melyeknek egyike a közös légkörből több, másika kevesebb enyhítő nedvet vesz magához.

*

Ha végre oda jutottunk, hogy az élettől különös örömöket nem várunk s vágyaink helyett csak kötelességeinket tartjuk szemeink előtt, ismét szerencséseknek vagy legalább megelégedetteknek érezhetjük magunkat. Nemcsak azért, mert cselekedeteink ez által biztos irányt nyervén, életünk főkínjától, a bizonytalanságtól szabadulunk meg; hanem azért is, mert azon meggyőződés, hogy kötelességünket teljesítettük, már maga boldogít vagy legalább megnyugtat.

*

Ne panaszkodjunk, hogy az idő oly sebesen halad. — Elfonnyaszt sok virágot, de a törzs, melyen nőttek, az alatt mélyebbre ereszti gyökereit s új bimbókat hajt.

*

Miután csak azt tudjuk, miről biztosak vagyunk, s nemcsak becsünk, de boldogságunk is attól függ, hogy az anyagi és erkölcsi lehetőségek köre iránt tisztában legyünk magunkkal, életünk első feladata nem az, hogy mentől több ismeretet, hanem az, hogy mentől erősebb meggyőződéseket szerezzünk magunknak, s ez utóbbi sokszor annál nehezebbé válik, mennél több fáradságot fordítunk az előbbire.

*

Ki megelégedését azon öntudatban keresi, hogy akarata által érzékei fölött uralkodni tud, az élvezetet találhat még a nélkülözésben is, s minden, mi erre tanít, mi lelkünket az anyag bilincseitől felszabadítja, akár vallás, akár philosophia legyen az, megérdemli, hogy érte mindent feláldozzunk.

*

A félreértések legnagyobb része onnan jön, mert az, kinek szólunk, megérteni, vagy az, ki szól, egészen megértetni nem akar. Bármi tökéletlenek a nyelvek, két ember, ki egymást érteni akarja, többnyire meg is érti egymást.

*

Gazdák s politikusok csaknem szüntelen panaszkodnak az idő ellen. — A szerencse az, hogy a leginkább ócsárlott idő alatt a vetés ezért mégis nő. — S hogy tapasztalás szerint mind a gazdaság, mind a politika mezején ép oly évek a legtermékenyebbek, melyek alatt sokan csaknem kétségbeestek.

*

Angol vagy inkább amerikai közmondás, hogy az idő pénz. De a pénz azért nem idő se Amerikában, se máshol. Mindazon tényezők között, melyek valaminek előállítására szükségesek, csak az idő az, mit, főkép oly tárgynál, mely csak organikus kifejlés útján állhat elé, semmi más által pótolni nem lehet; s korunk bajainak egyik főoka abban fekszik, hogy azok, kik az állammal tudományosan s gyakorlatilag foglalkoznak, erről többnyire megfeledkeznek.

*

Valamint kilátásunkat nem a hely, melyen állunk, hanem körözete, melyet csak bizonyos távolságban látunk, teszi széppé, úgy szerencsénk nem a jelen pillanattól, hanem azoktól függ, melyek azt megelőzték, s a melyeket a jövőben várunk.

*

Ki a szerencse verőfényében áll, annak az emberek minden bizonynyal észreveszik árnyékoldalát, mely főkép akkor látszik legnagyobbnak, midőn a nap kell s mikor az lefelé száll.

*

A ki egészséges, kinek mindennapi kenyeréről aggódnia nem kell, s kit csak egy lény is szeret igazán e világon, az áldja a kegyes istenséget e jótéteményekért s elégedjék meg helyzetével. Neki a szerencse a legegyszerűbb alakban jutott, de ennél többet senki nem élvez e földön. — Meglehet, hogy azok, kik az élet színdarabját páholyokból nézik, valamivel kényelmesebb helyet foglalnak el, de bizonyos, hogy se nem látnak, se nem élveznek többet.

*

A szerencse, melyet sok ember életében talál, olyan, minőről az szólhat, ki igen veszélyes és nyaktörő bukáson keresztül esett és csak néhány karczolást kapott.

*

Valamint kevés ember van, ki valamely hasznos tevékenységre képes ne lenne, és senki sincs, ki tehetségei által minden pályára alkalmatossá válnék: úgy van az a szerencsével is. Minden ember, egyedisége szerint, csak a boldogságnak egy bizonyos nemét élvezheti; s azt tapasztaltam, hogy még többen csalódnak abban, a mit kivánniok, mint a mit tenniök kell.

*

Nem ugyanazon tárgyakban kereshetjük mindnyájan boldogságunkat, de mindenikünknek van valamije, miben e boldogságot feltalálhatná, s egyik legnagyobb bajunk, hogy még azok is, kik kizárólag boldogságunkkal fáradnak, ezt elfeledik. Hány ember lehetne szerencsés, ha kedvesei a helyett, hogy őt saját felfogásuk szerint boldogítni akarják, tűrnék, hogy a maga módja szerint boldoguljon.

*

Nem hiszi senki sem, mennyi erélyre van szükségünk, hogy vagyonunk elvesztését férfiasan elviseljük. Első pillanatban, midőn veszteségünket csak egészben látjuk, összeszedjük erőnket, s azt hiszszük, hogy iránta később közömbösökké fogunk válni. — Az, mit a világ legnehezebbnek tart, épen mert nehéz, s mert annak férfias elviselése hiúságunknak hízelgő, még tűrhető;

de midőn látjuk, hogy a vész, mely alatt a villám házunkra lecsapott, nemcsak azt semmisítette meg, de hogy örömeink mezején nincs egy virág, nincs egy fűszál, mely összeroncsolva, beiszapolva ne állna előttünk, akkor a legerősb férfiú is szomorúan fölsóhajt, néha alig tarthatja vissza könyeit.

*

Ne mondja senki, hogy azon földi javak, melyekről fiatal korunkban megvetéssel szólunk, nem bírnak semmi becscsel. Maga az, hogy a kit a végzet velők megajándékozott, egész erejét nemesebb czéloknak szentelheti, már a legnagyobb előny. Fele az állhatatos szorgalomnak, melylyel ezeren mindennapi kenyeröket keresik, sokszor elég lenne arra, hogy bármily pályán dicsőséget szerezzenek magoknak.

*

Pénz mindég s mindenkinek kell, új vagy nagyszerű gondolat csak ritkán s kevésnek; miért veszszük tehát rossz néven, ha az emberek nagyobb része inkább a vagyonnak, mint a lángésznek hódol?

*

Kinek pénze van, abból ajándékozhat, kölcsönözhet, attól vagyonának egy részét elrabolhatják. — Észt, bármennyi legyen, ha akarna is, nem adhat senki másnak; sőt az észnek legfőbb gyöngesége abban áll, hogy azt nem közölhetjük senkivel. — S vajon vehetjük-e rossz néven, ha az emberek annak, kinek pénze van, inkább hódolnak?

*

Nem az élet adományaitól, hanem a szívtől, melylyel azokat elfogadjuk, függ boldogságunk. — Ki nem emlékezik gyermekkorában a szép karácsonyfára? Száz láng csillogott-e azon vagy néhány gyertyaszál, aranyokba vagy néhány garasba — melyet a szegény szülők magoktól elvontak — kerültek-e az ajándékok: nem voltunk-e egyaránt boldogok? S nem hasonló-e minden, mit sorsunktól várhatunk? — A fény, mely néha környez, czímereink, vagyonunk mi egyéb töredékeny játékszernél, melynek egyedüli becse abban fekszik, hogy becstelenségét saját korlátoltságunk miatt nem látjuk át?

*

Ki jót tesz, sokkal inkább vonzódva s lekötve érzi magát jótéteményei által, mint az, ki a jótéteményt elfogadta. A legjobb ember sem emlékezik szivesen oly időre, melyben mások segedelmére szorúlt; s a legszívtelenebb, midőn jót tesz, megelégedéssel élvezi felsőbbségét; s innen van, hogy valamint rossz embereknél semmi erényt nem találunk többször, mint a jótékonyságot, úgy nincs jó tulajdonság, melyre a legjobbaknál is ritkábban számíthatunk, mint a háladatosság.

*

Az emberek bármily sértést inkább megbocsátanak, mint ha velök jót teszünk, de csak félig!

*

Valamint abból, hogy valaki azok iránt, kik neki hízelegnek, hajlamot mutat — még nem következik, hogy magát hízelgéseik által ámíttatja, úgy tévedünk, ha a hízelgőben mindig ámító szándékot teszünk fel,

s az utóbbi sokszor ép oly kevéssé érdemli megvetésünket, mint az első sajnálatunkat. Kevés ember van, ki kellemes dolgokat ne hallana szívesen magáról; s vannak emberek, kik ilyeneket szívesen mondanak el másoknak, nem mellékes czélból, hanem csak mert nekik jól esik; s tapasztalásom szerint ezek nem a rosszabb emberek közé tartoznak. — A hízelgés sok esetben csak azon túlzott udvariassághoz hasonló, melylyel asszonyok irányában élünk, mely által nem csal s nem csalatik senki, s rigoristáink, kik e gyöngeség fölött oly szigorú itéletet mondanak, alig gondolták meg, mivé lenne társas életünk, ha abból a hízelgés minden neme egyszerre számüzetnék.

*

Ha a kis urak magokkal számot vetve meggondolnák, mily hatást gyakorol reájok a hízelgés, melyet családjok vagy ismerőseik szűk körében találnak, nem ítélnének oly szigorúan a nagy urak hasonló gyöngeségéről; — s ha a nagy uraknak eszökbe jutna, mennyiszer hízelegtek koruk s a tömeg előítéleteinek, midőn az czéljaik kivitelére szükséges vala, nem néznék le annyi megvetéssel a kis embereket, kik ő előttök hízelegnek. Általában véve, ki a hiúságnak roppant befolyását egyesek s nemzetek életére nem ismeri el, az nem ismeri az embereket, s igy nem ismerheti a történetet sem. — A szobrok, melyek most megkövesült méltósággal néznek le reánk, egykor hozzánk voltak hasonlók; s mi magunk, ha majdan időnk lejárt s csak szobraink maradnak, hasonlók leszünk hozzájok. — Mint, a közmondás szerint, senki nem próféta hazájában, úgy senki nem az kortársai előtt. S ha az egykorú feljegyzéseket nézve csaknem minden században

azon panaszszal találkozunk, hogy nincs valóban nagy embere, s a történelem lapjain mégis minden században nagy embereket találunk, annak oka abban fekszik, mert a nagy embereket tulajdonkép csak a történelem teremti, mely az élet apróságait nem ismerve, hőseinek jeles tulajdonait mindég különállva, s ezért nagyítva tünteti fel.

*

Nincs nagyobb hiba, mint ha eljárásunkat nem saját elveink, hanem mások tettei szerint intézzük el, s ha mások irányunkban az igazság s méltányosság szabályait sértik, magunkat azoktól szintén felmenteni akarjuk. — Mellőzve a dolog erkölcsi oldalát, az ily eljárás már azért is káros, mert a becsületes ember, ha azért, hogy másokat megbüntessen, az egyenes útról le akar lépni, soha sem bírja következetesen keresztülvinni föltételét, s mert nincs semmi veszedelmesebb, mint ha a küzdelem között oly térre lépünk, melyen jártasak nem vagyunk. Becsületes embernek az ármány fortélya ellen is csak egy biztos fegyvere marad, s az ismét becsületessége.

*

Valamint a fa, melyet szüntelen ápolunk, soha sem fejlődik oly erősre, mint az, melyet természetes növésében semmi sem akadályoztat, úgy azon meggyőződésekben, melyek keblünkben önként támadtak, s nem azokban, melyeket fáradtsággal szereztünk, találjuk támaszunkat.

*

Nem azon viszonyok a legkellemesebbek s legállandóbbak, melyeknél az illetők jelleme s nézetei leg-

közelebb állnak egymáshoz, hanem azok, melyekben az illetők legtöbb méltányossággal viseltetnek egymás iránt s legtöbbet bocsátanak meg egymásnak.

*

Nem mindig csalnak, néha valók az emberek, s egynek hív szeretete visszaadja azon boldogságot, melyet százszor csalódva elvesztettünk.

*

Akkor halljuk leginkább csörögni lánczainkat, mikor levétetnek.

*

Vannak örömök, melyet, mint bizonyos növényeket, csak romok fölött találunk.

*

Az élet tapasztalásai semmit sem devalválnak inkább, mint azon bizalmat, melylyel saját eszünk s jellemünk iránt ifjú napjainkban viseltetünk; s azért nem árt, ha az ifjú mentől többet vár magától. Ki a pálya kezdetén egy Mirabeau vagy Napoleon szerepére nem érzi hivatva magát, ritkán emelkedik csak a középszerűségig is.

*

Minden ember, ki emeltebb czélok után törekszik, ér oly pillanatot életében, melyben, mint magas hegytetőről, messze határtalan kilátást lát maga körűl; de a kört, melyet ily pillanatokban reményeinek s feltételeinek kijelölt, még senki sem járhatta be.

*

Életünk egy hajszálon függ. Álladalmaink s az egész társaság örvény szélén állnak, sőt a tudomány állítása szerint egész földünk izzó lávagömb, melyet vékony földkéreg takar, míg belsejét összeszorult gőzök hasogatják, melyek a vékony kérget felszaggatva, itt-ott egyes vulkánokban törnek ki, mintegy készülve a nagy katastrophához, mely planetánknak minden pillanatban véget vethet, — s mi mégis tervezgetünk, reménylünk, aggódunk, s mi mégsem akarjuk átlátni, hogy bölcs Salamon legbölcsebb pillanatja volt, midőn elkeseredve felkiáltott, hogy hiúságok hiúsága minden a világon.

*

Csak ahhoz támaszkodhatunk, mit erős karokkal ragadtunk meg; s ki a társaságtól visszavonúl, nem panaszkodhatik, ha később elhagyatva látja magát. A világ, melyet nélkülözhetőnek tartott, könnyen nélkülözni fogja őt is. Mint a mágnes, ha soká vassal érintkezésbe nem jön, gyöngébbé válik, úgy az ember, ki a társaságtól visszavonult, lassanként elveszti vonzerejét.

*

Fiatal korunknak egyik legnagyobb csalódása az, hogy magunkban megelégedve, másokat nélkülözhetünk. A társaság mindenkinek szükséges már csak azért is, mert nélküle elveszítjük a mértéket, mely szerint magunkat megítélhetjük, s vagy félisteneknek tartjuk magunkat, vagy — mi még rosszabb — elvesztjük bizodalmunkat önmagunkhoz.

*

Minden ember azon jólétét és szerencsét, melyben részesűl, elbírja saját vállain, legfeljebb családjával

s néhány barátjával osztja meg azt; de ha fájdalom érte vagy veszélyt lát, az egész világot hívja segítségre. Ezért az, ki nagyon is sokat vegyül az emberek közé, mindig több bajt s kellemetlenséget, mint jót várhat társaságukban.

*

Ha hosszabb ideig visszavonulva, később ismét a társaságba lépünk, körülbelül azon érzés lepi meg szívünket, melylyel férfikorunkban a gyermekek játékait nézzük. De balgatag az, ki azért a társasági örömökről megvetéssel szól. Ha abban, miben egykor gyönyörködénk, s mi másoknak a legnagyobb élvezetet szerzi, többé részt nem vehetünk, ez csak saját tehetetlenségünk jele, melyen joggal szomorkodunk, de a melylyel büszkélkedni nevetséges.

*

Mentől nagyobb valami, annál jobban számíthatjuk ki előre mozdulatait. Kijelölhetjük a határt, meddig a tenger dagálya terjed, de ki határozhatja meg, mennyire emelkedhetnek s mennyire apadnak le a pataknak árjai?

*

Egyben legalább a magyar nyelvet illeti a dicsőség, hogy az emberek gondolatát legtökéletesebben fejezi ki, s ez azon szójárás, mely szerint a kit nem becsülünk, haszontalan embernek nevezzük. A mérték, mely szerint az emberek egymásról ítélnek, haszonvehetőségükben fekszik; mivel senki sincs, kinek mindenki egyaránt hasznát vehetné, azért nem is számíthat senki közelismerésre, kivévén halála után,

midőn neve s példája mindenki által szabadon használtathatik fel oly ügyek előmozdítására is, melyek ellen egész életén át küzdött.

*

Nincs nehezebb az életben, mint hogy a helyet feltaláljuk s megtartsuk, mely nekünk való. Az emberek nagy része életének legszebb részét azon kérdéssel tölti el, mily pályát válaszszon magának, s azért talán legfőbb előnye felsőbb osztályainknak, hogy körükben mindenki egy bizonyos helyet készen találva, abban a viszonyok által, sokszor saját akaratja ellen is, megtartatik.

*

Valamint azon észbeli tehetségeknek, melyek kimívelve az embert a föld urává tették, a természettől csak csiráit kaptuk, úgy szívünknek legszebb érzelmeit is csak míveltségünknek köszönjük, s nincs nagyobb csalódás, mint azoké, kik az embert míveletlen állapotában jobbnak s nemesebbnek hiszik. Az úgynevezett természet embere legjobb esetben is csak gyermekhez hasonló, ki ösztönének vagy a félelemnek engedve, minden valóban erényes tettre képtelen.

*

Vagyonunkat forintonként, életünket óránként vesztegetjük el; apróságokban engedve, tompúl el lelkiismeretünk; s miként a tudomány újabb felfedezései szerint egész hegylánczok oly állatok maradványaiból állnak, melyeket szabad szemmel nem is láthatunk, úgy alakulnak életünk legnagyobb nehézségei oly

kicsinységek halmazából, melyeket egyenként alig vettünk észre. — Szomorú gondolat, mily apróságoktól függ életünk.

*

Ne szóljunk oly könnyedén az élet apróságairól. A lomb, mely a nap ragyogó sugarait előlünk eltakarja, s melynek árnyékában a dél forrósága ellen menedéket keresünk, apró levelekből áll.

*

Mint a nap meleg sugara a havason nem virágzást, hanem lavinát idéz elő: ilyen bizonyos emberekre a szerelem hatása.

*

Minden élvezet nem a tárgyaktól, melyeket magunk körül látunk, hanem inkább azon eszméktől függ, melyeket velök összekötünk. Innen van, hogy azonegy vidék vagy zenemű néha vidám s néha szomorú benyomást tesz reánk; hogy műveletlen emberek s a nép azon osztályai, melyek egész éltökön át az anyaggal küzdve, realistikusabb felfogásuak, az úgynevezett természeti szépségek élvezetére kevesebb érzékkel bírnak. Mi boldog az, kit a természet mindig alkotójára emlékeztet; csak neki egyaránt szép és fenséges a természet mindenütt!

*

Senki nem tagadja az Alpok festői szépségét, de nem tudom, azok közűl, kik e tájakról legtöbb elragadtatással szólnak, hány cserélné fel saját prózai lakhelyét e sokszor megénekelt vidékkel. — Engem az úgynevezett festői tájak, a patak, melynek teker-

vényes partjain halmokra terjedő kavicstorlaszokat találunk, a szakadozott bérczek, melyeken semmi sem terem, a hegyoldalok, melyeknek erdeit lerohanó lavinák évenként ritkítják, a roskadozó viskókra vagy rongyos pásztorra s koldúsgyermekekre emlékeztetnek, kiket mindenki festőieknek mond, de melyekben lakni vagy kikkel társalkodni senki sem akar.

*

Nincs nagyobb képtelenség, mint midőn átlátva, hogy az út, melyen eddig haladtunk, czélhoz nem vezet, a helyett, hogy határozottan azon útra térnénk, melyet jobbnak tartunk, ahhoz csak közelíteni akarunk. — A tér, mely a két út közt fekszik, mindig járhatatlan.

*

Minden haladás nyugtalansággal jár, és haladás nélkül nincsen megelégedés. Innen van, hogy a ki boldogságát nyugalomban keresi, azt soha nem éri el. — Magasabban vagy alantabb kellene állnunk, tisztább vagy állatiabb lényeknek lennünk, hogy boldogságunkat a békében találhassuk fel.

*

Bizonyos, hogy az élet legnagyobb élvezeteit csak nemes érzelmekben s nagy eszmékben találjuk, s mégis hány szülőt találunk, ki egész életét annak áldozza fel, hogy gyermekeinek vagyont szerezzen — mi végre is csak arra való, hogy felmentse az anyagi nélkülözésektől — s mily keveset, ki arra gondot fordítana, hogy gyermekeit az élet legfőbb, sőt egyedül valódi örömeinek élvezetére képessé tegye.

*

Az emberek, midőn törekvéseik czélját magoknak kijelölik, számba veszmek minden nehézséget és akadályt, mely útjokban áll; többnyire csak egyet nem vesznek tekintetbe: saját tehetségeiket. Innen van, hogy azok között, kiknek látszólag minden sikerült, s kik törekvéseik czélját elérték, talán még kevesebb megelégedett embert találunk, mint azok között, kik reményeikkel hajótörést szenvedtek. — Azok csalódásaikat a sors igazságtalanságának vagy az emberek aljasságának tulajdoníthatják, s ebben találják vigasztalásukat; de van-e szomorúbb, mint ha azon meggyőződéshez jutunk, miként minden bajainknak egyedüli oka az, hogy magunkat nem ismertük elébb?

*

Lépésről lépésre emelkedni nem fáradtság nélkül, de azon tudattal, hogy ismét valamivel magasabban állunk; — észre venni, hogy látkörünk tágúl s hogy azon akadályokon, melyek kilátásunknak útjában álltak, túlemelkedtünk, míg végre oly pontra értünk, melynél magasabbra jutni nem lehet, s a mire ha körünkben le nem nézhetünk is, az legalább nem imponál magassága által — — van-e nagyobb élvezet, mint ez? S ez az, melyet magasabb tetők megmászásánál találunk. — Csak ne fáradnánk el annyira, hogy az által a magasztos érzések élvezetére képtelenné válunk, — én legalább az ily sétálások költői benyomásait mindig vagy akkor élveztem, mielőtt még felmentem, vagy később, mint emléket.

*

Az emberek, mint a vizek, csak úgy helyezhetik magokat tökéletes szinvonalra, ha a legalantabb helyen egyesülnek.

*

A cultura emelkedésével változik a vidékek jelleme is. — Ha a vadász-nép pásztorrá válik, az erdő helyébe, mely egykor az egész tért elfoglalá, határtalan legelők lépnek, s ezeket később egészen a szántóföldek zárják ki, míg végre, épen a hol a cultura legmagasabb fokát elérte, ismét minden természetes helyére lép, s föld, rét és erdő felváltva kiegészítik egymást. — Egy vagy más mívelési módnak kizárólagos uralma mindég a culturának félszegségét bizonyítja; s így van az a társadalmi állapotokban is, melyek épen ott térnek el a természettől leginkább, hol a cultura magasabb foka még nincs elérve.

*

Úgy látszik, az emberi természet nem bírja el a hatalmat. — Legalább a történelem azt bizonyítja, hogy nemzetek azon arányban, melyben az uralkodás az ő kezeikbe megy át, az absulot fejedelmek minden hibáit felveszik. — Megvetve a jó tanácsokat, csak hízelgőket tűrve magok körűl s elkapatva saját mindenhatóságuk érzete által, hatalmuk végre, mint minden hatalom, a vele elkövetett visszaélések következtében megtörik.

*

Valamint az ellökő erőt tapasztalva, melyet a mágnes egyik sarka gyakorol, előre tudhatjuk, hogy annak egy más pontja hasonló vonzerővel bír, s hogy a két test, mely egymást most eltaszítja, mindenesetre viszonyban áll egymáshoz, melynek baráti vagy ellenséges természete csak helyzetöktől függ: — így van ez a rokon- és ellenszenvvel is. — Kik között az egyik létezik, a másik mindig lehetséges.

*

Hogy bizonyos emberek csak szenvedélyeiket vagy ösztönüket követve, szabad akarattal nem bírnak, hogy testi állapotaink lelkünkre nagy befolyást gyakorolnak s nem csak álmunkban, de máskor is, az uralmat, melyet nagy nehezen magunk fölött nyertünk, újra elveszítjük, az nem szenved kétséget; de vajon ebből az következik-e, hogy az embernek szabad akarata nincsen? Vajon abból, mert némely egyedek bizonyos tehetségekkel nem bírnak, vagy mert azok egy időre elgyengülnek, az következik-e, hogy ezen tehetségekkel nem birunk?

*

Ha nyári vihar vonúl át az égen, mindig találkoznak, kik avval dicsekesznek, hogy azt előre látták. Jól tudták, hogy e rendkívüli hőségnek nem lehet más következése. De vajon jut-e e bölcseknek eszébe, hány csira, mely később virággá nő, fejlődött a forró órákban, melyek a vészt hozták? S ha életünk későbbi időszakaiban a bajokat érezzük, melyeket ifjúságunk szenvedélyei okoztak, jut-e eszünkbe mindaz, mit szenvedélyeinknek köszönünk, s mi kevésbbé forró sugarak alatt soha sem fejlődhetett volna ki?

*

Meg tudom bocsátani a legvadabb gyűlöletet, a legnagyobb igazságtalanságot, csak arról legyek meggyőződve, hogy az, a ki gyűlöl, szeretni is képes, s hogy a mit tesz, azt igazságosnak tartja.

*

Igen csalatkozik az, ki levelekből az írónak jelleméről ítél. Csaknem mindenki, midőn ír, nem saját,

hanem annak képét adja, a mi lenni akarna. Még inkább áll ez oly embereknél, kik kitünő helyet foglalnak el; azon meggyőződéssel írnak, hogy családi vagy bizodalmas leveleik — korunk gyalázatos szokása szerint — valamely biograph által a közönség elébe hozathatnak. Azon öntudat, hogy közönség előtt állunk, mely mozdulatainkat figyelemmel követi, nagyobb vagy kisebb mértékben mindenkit szinészszé tesz.

# IRODALOM ÉS TUDOMÁNY.

Minden művészetnek feladata kimondani a valót szép formában.

*

Csak kettőt nem pótolhatunk ki fáradság s tanulmányok által: az életben a finom erkölcsi érzetet, s a művészetben az izlést.

*

A költészet nem olyan, mint a mezőnek virágzása, mely ápolás nélkül fejlődik, s melynek csak a nap világa s melege kell, hogy egész szépségét kitárja. — A természet azoknak is, a kiket leggazdagabban megajándékoz, csak a lehetőséget adja, hogy művészekké váljanak, de komoly munka, hosszú fáradtság és férfias kitartás szükséges, hogy valóban azokká legyenek; s azok között, kiknek homlokát nem fonnyadó babér környezi és kiknek érdemeit az egész mívelt világ elismeri, nincs egy, ki koszorúját csak a szerencsének s nem saját fáradtságának köszönné.

*

Vannak a költő életében nagyszerű érzések s élvezetek, melyekről másnak fogalma sincs. De ha az égen vész vonul át s az elemek haragra kelnek, a villám vakító fénye, a vihar hatalmas zúgása, a sötét felhőtömegek, melyeknek ormait napsugarak szegik be, s a szivárvány, mely, miután a vész elvonult, az égen boltozik, nem szinte nagyszerűen szépek-e? De vajon az, kinek csendes tiszta nap jutott, vágyódik-e a természet e nagyszerű szépségei után?

*

Miután a legnagyobb költők sikerültebb művei csak mindannyi tükör, melyben az iró egész egyénisége, vagy annak egyes oldalai feltűnnek, igen természetes, hogy épen fiatalkori munkáik teszik a legnagyobb hatást, s például *Werther* vagy *Child Harold Wilhelm Meister*-nél vagy *Don Juan*-nál népszerűbbekké váltak. — A fiatalság, minden hibái mellett, mindig szeretetreméltóbb marad.

*

Szavakkal csak gondolatokat fejezhetünk ki. Minden leirásnak hatása az olvasó képzelőtehetségétől függ, s az iró művészete csak abban áll, hogy ezt tevékenységbe hozza. Innen magyarázható a nagyobb hatás, melyet elismert hirű iróknak művei még akkor is tesznek, ha azok gyöngébbek. Az olvasó, ki valamely könyvtől sokat vár, nem is veszi észre, hogy annak, mit benne talál, nagy részét saját képzelőtehetségével fektette belé.

*

Korunknak nem legkisebb bajai közé tartozik az úgynevezett geniális emberek megszaporodása, értve ezen nevezet alatt nem azokat, kik teremtő észszel s alkotó tehetséggel bírván, arra érdemesek, s kiknek most nem vagyunk bőségében, hanem azon émelygős fajt, mely a genialitást feladatául választva, különös öltözetben jár s hivatását abban keresi, hogy semmi hasznossal nem foglalatoskodik.

*

Mint némelyek, hogy szobájok üresnek ne látszassék, bútoraikat a legnagyobb rendetlenségben állítják fel, úgy járnak el napjainkban sokan eszméikkel, s ismertem akárhányat, kikről senki sem mondotta volna, hogy eszük van, ha az kificzamodása által nem vonta volna magára a közfigyelmet. Nem undorodom semmitől inkább, mint az ily emberektől, s a korlátolt elmék geniális rendetlensége körülbelül úgy hat reám, mint azon angol kertek, milyenekké sokan kis telkeiket átalakítják, mintha arra, hogy apró birtokuk pompás parkká váljék, nem kivántatnék egyéb, mint hogy az utak a lehetőségig tekervényesek legyenek.

*

Az irónak azon előnye vagy hátránya van, hogy nemcsak tettei, de gondolatai is a világ előtt fekszenek.

*

Jó iró csak az lehet, ki azért ir, hogy gondolatait kifejezze; — ki azért gondolkozik, hogy irjon, jó mesterember lehet, de való művész nem lesz soha.

*

Ha a közönség az irónak érdemeit első fellépésekor úgy méltányolná, mint azt később teszi, s irányában a jóakaratnak s figyelemnek csak felét tanusítaná, melylyel híresebb szerzők minden sorát követi; vagy ha az iró közönségét később sem ismerné jobban, mint első fellépésénél, s ítéletét szint annyira becsülné! — mi jó dolog lenne ez, mind az iróra, mind közönségére!

*

A tapasztalás azt mutatja, hogy azon irók, kik látszólag leggazdagabbak gondolatokban, s ezen tulajdonok miatt kortársaik által bámultattak, mint Seneca, Jean Paul stb., ritkán számíttatnak később a remekirók közé. Ennek egyik oka abban fekszik, mert az eszmében gazdag iró egyes eszmének vagy phrasisnak szépsége miatt megfeledkezik a mű compositiójáról, s azt magában véve becses ékességekkel elhalmozva, az egésznek hatását megrontja. A másik ok, mert az, mit új gondolatnak nevezünk, többnyire csak egy régi eszmének új formája.

*

Az irónak való érdeme nem a gondolatok sokaságában, hanem azoknak nagyságában fekszik, s még az is csak akkor biztosítja hírét, ha nagyszerű gondolatait egyszersmind a legjobb formában mondotta ki. — Mert minden gondolat mentől helyesebb, annál hamarább válik köztulajdonná, s csak a forma, melyben az kimondatott, marad az iró sajátjául.

*

Valamint a nagy festőnek, úgy a nagy irónak legbiztosabb ismertető jele az, hogy soha oly tárgyat nem választ, mely művészetének határain túl fekszik.

*

Nincs fény világosság nélkül. Ez az első szabály, melyet minden irónak szeme előtt kellene tartani.

*

Igen jó, ha mielőtt valamely nézetet elfogadunk, mindazon okokat megvizsgáljuk, melyek mellette szólnak; de nagy hiba az iróban, ha mindazon okokat, melyeket nézete mellett felhozhatna, eléadja annak támogatására. Miután kétséges kérdéseknél csak igen kevés megczáfolhatatlan ok létezik, az okokkal mindig szaporodik az ellenvetések, s pedig a helyes ellenvetések száma is.

*

Mint anyagi vagy szellemi megelégedésünk nem birtokunk, hanem szükségeink nagyságától függ, s miután tehetségeinkkel arányban nőnek szükségeink is, azért nagyon csalódik az, ki tehetségeiben bízva, magát a munkától fölmentve hiszi; sőt mentől nagyobbak tehetségeink, annál többet kell fáradnunk, hogy azon lelki szükségeknek eleget tegyünk, melyek tehetségeink következései. A lángész megnyugtatását csak vas szorgalomban találhatja.

*

Egy hosszú angol czikket olvastam Goethéről, melyben a sesenheimi lelkész leányához s a Körnercsaládhoz való viszonyai hozatnak fel annak megmuta-

tására, hogy a költő szívtelen ember volt. — De vajon, ha más, bármily ember életéből annyi részletet ismernénk, nem lehetne-e ugyanazt bebizonyítani csaknem mindenkiről? Irókat józanul csak munkáikból ítélhetünk meg, s ha azokban csak a szépért és jóért való lelkesedést találjuk, legyünk meggyőződve, hogy szerzőjök rossz vagy aljas ember nem volt. A költő az eszményképnek, melyet felállít, soha nem felel meg és művei mindig többet érnek, mint ő maga; de vajon mit bizonyít ez? A kőnek becse az érczenek mennyiségétől függ, melyet az magában foglal, s a ki, midőn az aranynak örülünk, a salakra mutat, mely között az találtatott, csak oly valamire emlékeztet, mit úgy is tudnunk kellene.

*

Nagy irók, mint például Goethe, egyes ép oly kitünő műveket alkottak vén napjaikban, mint ifjúságukban; a különbség csak az, hogy mit egykor, mint a folyóban a színaranyat, fáradság nélkül találtak, azt később munkával kellett keresniök. Szint oly tiszta s nemes az ércz, de a bánya azért mégis szegényebbé vált.

*

Talán nem volt soha lángész, ki tehetségeit annyi józansággal használta volna, mint Goethe, s főkép ebben áll nagysága.

*

Korunk kritikusai objectivitásra intenek. Goethe remekei hozatnak fel, és sokan feledve, hogy *Werther*, *Faust*, a lyrai költemények nagy része, sőt még *Tasso* is, mindenik fölött Goethe subjectivitásnak kifolyásai,

oda jutottak, hogy a subjectivitást a költészetben hibának tartják, s iskola támadt, mely a drámában plastikai alakokról szól, s a regényben minden ideál kizárásával csak tökéletes élethűség után törekszik. Nézeteim szerint ezen iránynak csak káros befolyása lehet. — Mert valamint festészeti műben az egyes tárgyak irányai és világítása az állásponttól függ, melyből a művész azokat felfogá, s oly kép, melyben minden természetes nagyságában vétetett fel s tökéletes körrajzokban, de perspectiva és meghatározott világítás nélkül állíttatik elénkbe, senkit nem elégíthet ki, úgy van az irodalmi műveknél is, habár a hiba az utóbbiaknál, melyeket egészben felfogni kevesen tudnak, nem oly feltünő. A tökély, melylyel minden alak a legkisebb részletig lefestetik, élvezetes; de a gyönyör, melyet benne találunk, olyan, minőt a rizspapirra rajzolt khinai képek eleven szinezetén s szorgalmas kivitelén találunk, s meg vagyok győződve, hogy az idő eljövend, midőn korunknak sok százezerektől olvasott regényei Scudery híres műveivel csaknem egy sorba fognak állíttatni.

*

Nem hiszem, hogy egy irodalmi mű legyen a világon, mely többször magasztaltatott volna, mint Fénelon *Telemach*-ja, s mégis kevés van, mely kitűzött czélját kevésbbé érte volna el. — Én legalább azt hiszem, hogy e könyv sokkal több hasznára volt azoknak, kik francziául, mint azoknak, kik kormányozni tanultak.

*

Ha a mű cselekvénye nem a jelen korban játszik, két szabályt nem kell szemeink elől tévesztenünk soha. Először, hogy az emberi természet nem változik s

hogy minden korban ugyanazon anyagi és erkölcsi szükségek léteztek. Másodszor, hogy valamint az emberek természete ugyanaz maradt, úgy ismereteik köre s vele nézeteik és fogalmaik szüntelen változnak, mi természetes hajlamaikra s tulajdonságaikra befolyást nem gyakorol ugyan, de annál nagyobbat a módra, melyen ezeket kifejezik. Gyűlölet és barátság, önzés és áldozatkészség, fukarság és bőkezűség úgy léteztek Rómában, mint most, az emberek úgy éreztek, mint mi; de bizonyosan máskép gondolkoztak, s épen e nagy hasonlóság az érzésekben a nagy különbség mellett, mely a különböző korszakok nézeteiben létezik, ez azon csaknem legyőzhetetlen nehézség, melylyel történelmi tárgyak művészi feldolgozásánál küzdenünk kell.

*

Oly ritkán találkozunk az életben oly emberekkel, kik egy irányban haladva, önmagokkal ellenkezésbe ne jönnének, hogy korunk olvasói, ha regényben ily jellemet találnak, azt eszményképnek vagy torzalaknak tartják. Úgy látszik, hogy azon tárgyak közé, melyek, mint nem természetesek, a regény s dráma körén kívül fekszenek, napjainkban nem csak az ördögöket s angyalokat kellene soroznunk, hanem a valóban következetes jellemeket is.

*

Tanulmányozzuk a régi kor s más nemzetek nagy íróit, de ne utánozzuk. — A mag, mely máshol fává nőtt, talán kikel a mi földünkben is, de a felnőtt fa, melyet átültetünk, elsatnyul s kivész, és pedig annál hamarabb s bizonyosabban, mennél szebb s nagyobb volt erdei helyén.

*

A híres római Sibylla, miután könyveinek két harmadát elégette, a maradványért ugyanazon árt kapta, mely elébb az egészért soknak tartatott. Kevés iró van, ki e példát ne követhetné hasonló sikerrel. — Sokkal többet irunk valamennyien, mint dicsőségünk érdekében kellene.

*

Nincs hiba, mely az irodalmi pályán veszélyesebb s melynek káros következéseitől nehezebb őrizkednünk, mint a szerfölötti könnyűség.

*

Miként épületek szilárdsága és nagyszerűsége nem az egyes kövek keménységétől vagy nagyságától, úgy minden irodalmi műnek hatása és állandósága nem az egyes részek tökélyétől és nagyszerűségétől, hanem attól függ, hogy a műnek egyes, bár magában véve csekély becsű részei felbonthatatlan összeköttetésben álljanak egymással.

*

Tagadhatatlan, hogy költői alakok, mint például az ó-világban Achillesé, Németországban Wilhelm Meisteré, melyek egész nemzedékeknek eszményképül szolgáltak, több befolyást gyakoroltak az emberiségre, mint sok valóban nagy ember, kinek érdemeit a történet minden kétségen kívül helyezi.

*

Minden irodalomnak hatása nemcsak az egyes művek becsétől, hanem azoknak számától is függ. Valamint eledeleinkben nemcsak a tápanyag, de egy bizonyos mennyiség is kivántatik, s elvesznénk, ha étkeink-

nek csak chémiai extractusát kapnók ebédre, úgy van az elménk táplálékával is, s nagyon csalódik, ki a sok középszerűt, mi napjainkban minden irodalomban megjelenik, haszontalannak gondolja. Egy palaczk tokaji a hozzá értő előtt egy akó kerti bornál többet érhet, de a közönségre nézve az utóbbi mégis hasznosabb, s pedig azért, mert amaz csak néhány magasabb izlésűeknek, ez sokaknak ad élvezetet.

*

Nagy gondolatok által a jövő kor tiszteletét, a forma tökéletessége által a műértők becsülését érjük el; de a ki nagy népszerűség után vágyódik, erre csak úgy számithat, ha hangzatos szavakban közhelyeket mond el kortársainak. A közönség azon iróit szereti leginkább, kiknek műveiben saját bölcsességét bámulhatja.

*

A jól épített sorhajó ép oly könnyűséggel úszik a víz fölött, mint a cserdugasz; s nem a súlynak hiánya, hanem az egyes részek kellő elhelyezése s egyensúlya az, mitől e könnyűsége függ. Ily könnyűség az, mely után irodalmi műnél törekednünk kell.

*

Nem csak az, hogy előadásunkban a kellő összefüggés hiányzik, teszi azt hiányossá; lehet a stilusban kelletinél több összefüggés is, s a ki egy egész fejezetet úgy ír, hogy abban minden egymásból folyik, egymással összeköttetésben áll — úgy, hogy ha egyes részeit meg akarjuk vizsgálni, mint a láncznál, melynek min-

den tagjai összefüggnek, az egész terhet kell felemelnünk: ily iró bizonyosan inkább elfárasztja, mint meggyőzi olvasóit. — Igen jól ismerek egy irót, ki e hibában szenved, s azt tisztán belátva, attól szabadulni mégse tud. Ez mutatja a szoros összeköttetést, mely egyediségünk és stilusunk között létezik.

*

Alig képzelhető nagyobb hiba, mint ha valaki oly hasonlatokat használ, melyeket a közönséges olvasó csak hosszú magyarázat után érthet meg. Minden hasonlatnak egyedüli czélja, hogy a tárgyat, melyről szólunk, új világításban mutassa fel, s azt érthetőbbé tegye; haszontalan ékességek a stilusban, mint az épitészetnél, csak az egésznek szépségét s arányát rontják meg.

*

Elmondani mindazt, mi által gondolatunk a lehetőségig világos legyen, de nem mondani egy szóval sem többet: ez a tökéletes stilusnak főtitka.

*

Hány iró panaszkodik, hogy gondolatait nem fejezheti ki! Nem bámulatos-e, hogy ők e bajt gondolataik sokaságának s nagyszerűségének tulajdonítják, s nem inkább azok zavartságának. — Teljes meggyőződésem, hogy a mire nézve gondolatban egészen tisztában vagyunk magunkkal, arra a helyes kifejezés soha sem hiányzik.

*

Egy nagy író megjegyzése szerint a stil az embernek képmása (le style c'est l'homme); hozzátehetjük, hogy csak azon stil jó, melyre ezen megjegyzés illik, s melyből nem az író művészete, hanem annak személyisége tünik ki. Megromlott izlésű korszakok ugyan máskép itélnek, de a gyönyör, melyet a közönség ily korszakban az író mesterkélt előadásában talál, csak olyan, minőt a kötéltánczos az által okoz, hogy keskeny alapja s roppant ugrásainak daczára mégsem fordul le köteléről.

*

Nagy igazságok s nemes érzések úgy kimondva, hogy azokat mindenki megérthesse s valóságukról meggyőződjék: ez az, mitől a szónoklat nagyszerü hatása függ. A szavak mesterséges rendezése, a szónoklat szabatossága, s azon szónoki fogások, melyek a műbíró előtt nagy becsben állnak, a forumon többnyire elveszítik hatásukat. A tér nagyobb s a hallgatók kevésbbé műveltek, semhogy az apró szépségeket felfoghassák. Arra, hogy valamely szónoklat a népet elragadja, mindenekfölött az szükséges, hogy az nemcsak szép beszéd, hanem hogy szép tett legyen.

*

Minden szónoklatnál, főkép a parlamentárisoknál, a legnehezebb mesterség nem abban fekszik, hogy nagy és szép dolgokat szépen mondjunk, hanem abban, hogy sokat épen ne mondjuk el. — A valóságos mestert nem az tanusítja, a mit beszél, hanem a mit elhallgat.

*

»Nem kár-e, ha oly férfiak, kik tehetségeik s tudományuk által az egész világra hatnának, egy kevesek által értett nyelven írva, a kört, melyre befolyásuk terjed, önmaguk szorítják meg!« Sokszor hallottuk ez ellenvetést nemzeti irodalmunk ellen. — De vajon azon általános uralom, melyre gondolva képzetünk felhevül, nem ép oly lehetetlen-e az eszmék, mint a népek világában? Kétségen kívül vannak emberek, kik arra hivatvák, hogy tágabb körben hassanak, és csak a mennyiben ezen hivatásnak eleget tesznek, találhatják megnyugvásukat; de a helyet, melyen azt tenniök kell, a gondviselés jelölte ki. S ha azt, ki saját gyermekeit elhanyagolva, másokat nevelne fel, vagy más család jólétéért fáradva, édes övéiről megfeledkeznék, legjobb esetben bolondnak nevezzük: nem látom át, miért érdemelne más nevet az, ki saját nemzete iránt közönyös maradván, az összes emberiségért lelkesülne. — Ha igaz, mit Schiller oly szépen mond, hogy ki a saját korában a jobbaknak eleget tett, az élt minden kornak; bizonyosan igaz az is, hogy a ki saját nemzete iránt híven teljesíté kötelességeit, az lerótta tartozását az egész emberiség irányában. — Minden irodalmi műnek nemcsak hatása, de még becse is azon összeköttetéstől függ, melyben az a nemzet életével áll; s bizonyos, hogy világköltő csak az lehet, ki előbb egy nemzet költője volt. Csak miután gondolatai a szűkebb kört, melyben kimondattak, egészen eltölték, akkor terjednek azok tovább.

*

Miként a forrás kristály vize, ha más forrásokkal egyesülve a nagy folyó medrébe vegyül, vagy a völgyben elszéledve posványnyá terül el, mindig elveszti

tisztaságát, úgy történik ez minden eszmével is. A legmagasabb eszme, miután ezer millió ajkakon keresztül ment, annyi idegen s aljas elemet vesz fel magába, hogy magasabb eredetéről szintén megfeledkezünk. De valamint a víz, bármennyire bemocskolva, ha azt a meleg napsugár áthatotta, fölemelkedik és mint tiszta csepp esik megint vissza földünkre, úgy az eszme, mely elaljasult, forró napokon kitisztul mocskától s más helyen, de régi tisztaságában tűnik fel újra. S valamint a föld egész termékenysége a víz ezen körfutásának eredménye, úgy az emberi nem kifejlődése csak az eszmék hasonló körfutásának köszönhető.

*

Azon törvények, melyek szerint az emberi elme működik, a világ általános törvényeivel nem állhatnak ellentétben; s ezért jól teszi, ki oly dolgokat, melyek a józan észszel ellentétben állnak, határozottan tagad. — De a leghívebb tükör is csak azon tárgyakat adhatja vissza, melyek nagyságához képest lapján elférnek, s hozzá egy bizonyos helyzetben állnak, s így abból, hogy bizonyos dolgokat elménkkel nem foghatunk fel, még nem következik, hogy azok nem léteznek.

*

Minden tudás csak akkor bír való becscsel, ha cselekvésre képesebbekké tesz. Annak belátása, hogy egy kérlelhetlen szükségnek alávetve, a jövőt, melyet tisztán látunk, nem változtathatjuk meg, csak gyöngeségünk tudatához vezet; 's ha a mindentudás mindenhatóság nélkül gondolható volna, a pokolnak ez lenne legnagyobb kínja.

*

Legboldogabb az, ki bizonyos dolgok iránt soha nem kétkedett; de a kinek lelkében kételyek támadtak, az nem nyeri vissza nyugalmát, midőn előttök kitér, hanem csak midőn velök megküzd. — Kinek hite megingadozott, az megnyugvását nem hitében, hanem csak meggyőződésében találhatja.

*

Hogy meggyőződéseink ne hiten, hanem kétségbevehetetlen tényeken alapuljanak, ez lenne czélja minden tudománynak. De fájdalom, e czélt ritkán érjük el, s többnyire hitünket csak kételyekkel cseréljük föl, melyekben, még tovább haladva, később szintén kétkedni kezdünk, míg végre minden bizonyos tudás reményéről lemondva, boldogok lennénk, ha azon ponthoz térhetnénk vissza, honnan kiindultunk. S ha egy tudományos pálya végén azon tárgyakat számba veszszük, melyek iránt tanulmányaink által bizonyosságot szerezhetünk magunknak, s azokat, melyek iránt ifjukori hitünket elvesztve kétkedni kezdünk: néha azon szomorú tapasztaláshoz jutunk, hogy hosszú fáradságunk után erős meggyőződések dolgában csak szegényebbekké váltunk.

*

Korunk tudományosságában van valami, mi engem az alexandrinusokra emlékeztet, kik ismeret dolgában valószínűleg ép oly büszke sajnálkozással néztek le a régiebbekre, mint mi a múlt vagy a XVI. század embereire, és kik bizonyosan akadémiájok és könyvtáraikra nézve ép oly kevéssé sejdíték, mint mi, hogy hanyatlás korszakában élnek. Sokat foglalkozunk tudo-

mányokkal, de körülbelül úgy, mint vén korhelyek leányok körül forgolódnak.

*

A biblia szerint Isten már a teremtés harmadik napján elválasztá a száraz részeket a vizektől, de azért elég sár és posvány maradt maiglan a világon. Ugyanezt tapasztaljuk a tudományok világában, hol mindazon fáradozások, melyek az egyes tanok határainak éles körülírására fordíttattak, csak az összes tudomány egységét bizonyitják, s mentől inkább haladunk az egyes tárgyak tökéletesebb ismeretében, annál inkább meggyőződünk arról, hogy azoknak tökéletes elkülönzése lehetetlen.

*

Bár mennyire terjedjen kilátásunk, egy bizonyos ponton túl szemünk csak eget talál; vajon oly nagy-e azoknak bölcsessége, kik, midőn idáig értek, e határt ég helyett semminek nevezik?

*

A tudomány pontosan kiméri a csillagok távoságait s az egyes égi testek nagyságát és tömörségét; de feltéve, hogy minden egyes csillagok távolságát Uranos-távolságokban meghatározta, egy mérfölddel sem csalódott, s hogy a nagyság s tömörség szerint egy mázsáig ki tudja számítani az egyes égi-testek súlyát: van-e ezért, nem mondom tiszta, de megközelítő fogalmunk nagyságukról s távolságukról? S e roppant számok, melyekben a tömeg az emberi ész hatalmát bámulja, nem inti-e a gondolkozót inkább

elménk korlátoltságára, mely miatt egy bizonyos ponton túl soha tiszta fogalmakat nem bírhatunk? Mint a földnek, úgy minden tudománynak megvannak határai, s ha azokat elértük, hasonlóan ahhoz, ki a tenger partjához jutott, csak véghetetlenséget látunk, s vagy imádva borulunk le, vagy kétségbeesve átkozódnunk kell.

*

Csaknem minden új tudományos irány ellen azon vád emeltetik, hogy inkább negatiókkal, mint positiv tanok felállításával foglalkozik. A vád ép oly igazságos, de ép oly méltányos, mint ha valaki a gazdának az iránt tenne szemrehányásokat, hogy földjét háromszor felszántva, e munkával húszszor annyi időt tölt, mint a vetéssel. — A mentség mindkét esetben ugyanaz. Mert miként a gazda, csak miután a gazt gyökerestől kiirtotta, vetheti be földjét, s akkor is csak magot szór el, melynek kifejlését az időtől várja, így kell eljárnunk új eszmékkel a tudományok körében is.

*

Tudományos haladásaink eddig csak zavart idéztek elő, így szólnak sokan. Igaz, de a világosságnak, melylyel a teremtés megkezdetett, nem az volt-e első eredménye, hogy a létező chaos feltűnt, és vajon azért a chaost a világosságnak tulajdonítjuk-e?

*

A tudomány körében tett haladásunknak egyedüli eredménye sokszor csak azon meggyőződés, hogy a kérdéseknek, melyeknek megfejtésével fáradánk, egy

része haszontalan, a másik olyan, mely tehetségünket felülmulja.

*

A tudomány haladásának egyik legnagyobb akadálya abban fekszik, hogy tisztán tudományos kérdéseknél, pedig nem csak ha azokról másokkal vitatkozunk, hanem még gondolkozva is, mindig egy vagy más nézet mellett buzgólkodunk, s nem mint bírók, hanem mint ügyvédek okoskodunk. — A kedély befolyása eszünkre oly folytonos, hogy még tudományos vizsgálódásaink között is alig bírunk elfogulatlanok lenni.

*

Ha tudományunkban annyira haladunk, hogy minden létező tárgyat elemeire oszlathatunk fel, az egész eredmény csak az lehet, hogy a földből ismét a chaost állíthatjuk elé. — Általán véve, bármi büszkék legyünk tudományunkra, csak fáklya az, mely által szűkebb kört s egyes tárgyakat felvilágosíthatunk, de egész látkörünknek csak a nap, mely egünkön áll adhat elég világosságot.

*

A gyémánt nem egyéb a legtisztább szénnél; de vajon jobban értjük-e ragyogásának okát, mióta tudjuk, hogy a setét grafittal ugyanazon anyagú? — Ilyen tudományunk haladása sok tekintetben. Midőn egynek nyomára jövünk, s bizonyos jelenségeket megmagyarázunk, ugyanazon tárgynak más oldala vagy tulajdonsága csak még megfoghatatlanabbá válik.

*

Ha valamely tényről gondolkozunk, először a közelebb, később a távolabb okokat s következéseket találjuk fel, s ha vizsgálódásainkat még tovább folytatjuk, végre álokokhoz s hamis következésekhez jutunk. — Mint szemünk, úgy az ész csak bizonyos körben biztos; mi ezen túl fekszik, a képzelő tehetségé, mely valamint eszünket működéseiben megelőzi, s azt tevékenységre serkenti, úgy mihelyt az hatalmának határait elérte, helyébe lép s működéseit folytatja. Az észlelés e részben nem különbözik a szemléléstől, melynél, ha szemünket egy bizonyos körön túl akarjuk használni vagy kelleténél tovább egy tárgyra függesztjük, a körrajzok elzavarodnak, s minden bizonytalan, hamis színben tűnik fel.

*

Néhány év előtt azon hír terjedt el, hogy Afrikában emberfaj fedeztetett föl, melynek hátgerincze néhány hüvelykre kiáll. Engem e hir félig sem lepett meg annyira, mint azon megelégedés, melylyel az egyes tudós urak által fogadtatott. Ha egy új Plató, Newton vagy Shakespere lép fel, bizonyosan nem örülnek inkább, mint midőn ezen afrikai farkas-felebarátainkban a lánczszem állitólag felfedeztetett, mely az embert a majommal összeköti. — Úgy látszik, mintha maga a tudomány napjainkban nem az emberi méltóság bizonyságait, hanem csak okokat keresne, melyekkel brutalitásunkat igazolhassa.

*

A tudomány sok tévedéseinek egyik oka abban fekszik, mert oly tárgyakkal foglalkozik, melyek az emberi elme körén kívül fekszenek; a tévedéseknek még bővebb

forrását abban találjuk, hogy a tudomány sokszor oly dolgokat akar megmagyarázni, melyeket mindenki úgy is ért. Nem képzeli senki, mennyi hamis fogalom terjed el csak az által, hogy oly dolgok mesterséges definitióit adjuk, melyeknél azokra semmi szükség nincs.

*

Meg vagyok győződve, hogy tudományos tévedéseink egyik főoka azon könnyűségben fekszik, melylyel oly emberek, kik sokáig tudományokkal foglalkoztak, s azokban bizonyos gyakorlottságot értek el, egy tényt különbözőleg magyarázni s ugyanazon előzményekből a legkülönbözőbb következéseket levonni képesek. Sok tekintetben talán közelebb állnánk az igazsághoz, ha az emberi ész valamivel kevesebb élességgel bírna.

*

Valamint nagy látkörünket s a természet bájoló szépségét csak szabad szemmel és nem lámpavilágnál vagy mikroskopumon át láthatjuk meg: úgy van ez az eszmék világában is. Minden valóban nagy s termékeny gondolat az egyszerű józan ész, s nem a tudomány mesterséges eszközei által találtatott fel.

*

Abból, hogy valakit két oldalról (profilban) megnéztünk, nem következik, hogy arczáról, ha azt szemközt (en face) is nem nézzük, helyes fogalommal bírjunk. Igy van az más tárgyakkal is. Minden gondolkozási formák között nincsen olyan, mely a dilemmánál több meggyőző erővel birna, s ép ez az, mely legtöbb csaló-

dáshoz vezet. Ritkák azon tárgyak, melyeknél csak két lehetőség létezik; többnyire a nagyoknak egész sorozatát találhatni.

*

Nagy sajnálkozással szólunk sokszor a múlt idők tudósairól, s nem győzzük bámulni előitéleteiket. De vajon mi magunk annyival bölcsebbek vagyunk-e? Igaz, az alchymia lehetetlen feladást tűzött ki magának, de vajon azok, kik különböző érczek s anyagok vegyítése által egy nemesebb, de mégis hasonló, rokon anyagot akartak előállítani, nem százszor józanabbak voltak-e azoknál, kik napjainkban halálig kínzott állatokon és emberi hullákon experimentálva, az életnek titkait keresik? Megengedem, hogy e törekvések az orvosi tudománynak ép oly szolgálatot tesznek, mint hajdan az alchymia a természetvizsgálatnak, s így fontosak; de vajon inkább érdemlik-e meg a komoly tudománynak nevét, s nem fognak-e a jövő által az alchymia s astrologiával egy sorba állíttatni, s pedig méltán; mert minden előítéletek s csalódások között nincs olyan, mely a tapasztalással inkább ellenkeznék, mint azok, melyek az emberi elme korlátlanságára nézve napjainkban hirdettetnek.

*

A legtöbb dolgok ismeretéhez csak érzékeink által jutunk, s az egyedüli biztosság, melyet az anyagi világ egyes tárgyainak minőségéről szerezhetünk, abban fekszik, hogy azokat minden egészségesen organizált ember érzékei egyaránt felfogják. A mire nézve ezen kriteriummal birunk, azt mint létezőt fogadjuk el, s a skepticismusnak legbuzgóbb hívei is az ily tárgyakról csak theoriában kételkednek.

De testi érzékeinken kívül, melyek által egy bizonyos körben vagy pillanatban létező tárgyakat felfogunk, vannak más képességeink, melyeknek segedelmével az időben vagy térben távol fekvő tüneményeket összekötve, azoknak okait s következéseit vizsgáljuk. Vajon ha minden józan ember az egyes tünemények összeköttetéséből ugyanazon következéseket vonja le, ebben oly dolgokra nézve, melyeknek ismeretéhez anyagi érzékeink által nem juthatunk, nem fekszik-e az igazságnak ép oly bizonyos kriteriuma?

Hogy okoskodásaink útján szintúgy csalódhatunk, mint érzékeink által, az nem szenved kétséget; de bizonyos az is, hogy miután számtalan tárgy létezik, melynek ismeretéhez érzékeink által nem juthatunk, ezekre nézve minden ismeret s bizonyosság csak a józan eszű emberek egyenlő ítéletében kereshető; s ki az ilyenekben azért kétkedik, mert valóságukról testi érzékei által nem győződhetett meg, nem józanabb nnál, ki a hang vagy illat létezését kétségbe vonná, mert létezésöket csak érzései, s nem okoskodások által bizonyíthatja be.

Ha tehát elismerjük, hogy anyagi érzékeinken kívül vannak más tehetségeink is, s bizonyos tárgyaknak ismeretéhez csak ezek által juthatunk, nincs ok, melyért ezekben inkább kétkednénk, mint azon ismeretekben, melyekhez érzékeink által jutottunk. Valamint a csalódás lehetséges, úgy a valószínűség egyenlő mindkét esetben.

*

Nem bámulatos következetlenség-e, hogy épen korunkban, midőn a természet nevében általános szabadságot s egyenlőséget követelünk, a természettudományok körében oly elméleteket állítunk fel, melyek ez elvek-

kel egyenes ellentétben állanak? Mintha szabadságról szó lehetne, ha minden, mi előbb a halhatatlan lélek működésének tulajdoníttatott, csakugyan az idegek tevékenységének szükséges következése volna; vagy szó lehetne egyenlőségről, ha az egyes fajok képességében csakugyan oly lényeges különbségeket ismerünk el, minőkről ethnographiánk beszél.

*

A növény látszólag csak a földdel áll összeköttetésben. A mag, mely a szikla vagy föveny alatt elrejtve nem ver gyökeret, ha gazdag televénybe esik, faóriássá fejlődik ki, s ezen kívül más kétségbevonhatlan tényeket hozhatunk fel annak bebizonyítására, hogy a növénynek kifejlődése a földtől függ. Ismerjük, s a mikroskop segélyével látjuk a szereket, melyek által a növény a föld táprészeit felszívja, azokat testében körözteti s átváltoztatja, s érteni kezdjük a növés és szaporulat rejtélyes processusát — — és mégis, ki fogja tagadni, hogy a növény kifejlése a föld termékenységén kívül még mástól is függ, s hogy ahhoz meleg és világosság szintoly szükségesek, ámbár a módot, melyen e tényezők a növény kifejlésére hatnak, kimutatni képesek nem vagyunk?

Hasonló befolyást, minő a meleg s világosság a növényre, gyakorolnak egyes eszmék az emberre, s ha bölcseink ezt, mit vegytanilag felbontani, mathematikus formában kifejezni nem lehet, tagadják; ha büszkélkedve tudományukban, azért, mert az idegrendszer egyes működését ismerik (s még itt is mennyi kell, míg az egyes rongyokból, melyek a titkait védő természettel küzdve a tudomány kezében maradtak, egész válik), azt hiszik, hogy scalpellumaikkal ketté

körét belátva, annak határait észreveszszük, s épen, mert nagy előmenetelt tettünk, szerényebbek leszünk.

*

Igen természetesnek találom, ha némely orvos a materialistikus irányt, melyet természettudományaink követnek, pártolja. — Csak higyjék el az emberek egyszer azt, hogy ész, erény, jókedv, egy szóval minden, mit előbb a léleknek tulajdonítánk, oly valami, mire orvosságok által hatni lehet: az orvos szükségkép ugyanazon helyet fogja elfoglalni a polgári társaságban, melyben a tizenhetedik század alatt a gyóntató atyákat találjuk, s úgy látszik, már is közeledünk ez állapothoz.

*

Hogy az utolsó félszázad alatt a természettudományokban nagy haladás történt, hogy e haladásnak minden esetre roppant, s talán üdvös következései lesznek, azt senki nem tagadhatja; de nem kevésbbé világos előttem, hogy a rendszer, melyet egyesek e tudományok körében követnek, s mely szerint minden szellemi tünemény a mathematika s chemia törvényei szerint magyaráztatik meg, azért nem kevésbbé hiányos. Oly természettudomány, melyben az ember csak mint az emlős állatok egyike jelenik meg, s róla körülbelől oly értelmezés adatik, hogy kétlábú állat, melynek tollazata nincsen, soha a valónak ismeretéhez nem fog vezetni. — Valamint az emberi elmének határait előre kijelölnünk nem lehet, úgy nincs nagyobb csalódás, mint ha emberi elménk hatalmát határtalannak gondoljuk.

*

tekintjük, melyet tudósaink egy részénél újabb időben tapasztalunk?

*

A természettudományoknak rendkívüli emelkedése az újabb korban két nagyszerű eredményt idézett elő, melyek egymással bizonyos pontig ellentétben állanak. Az első az, hogy midőn a természetben létező erőket tökéletesebben megismervén, azokat czéljainkra felhasználni tanultuk, az uralom, melyet az ember az anyag fölött gyakorol, nagyobbá vált. — A második, hogy szüntelen az anyaggal foglalkozva, azon potentiák iránt, melyek nem anyagiak, érdekünket elvesztettük, és így az anyagnak nagyobb mértékben szolgái vagyunk, mint talán valaha. Ki tagadhatja, hogy a természettudományokban tett haladás következései között csak az előbbit mondhatjuk jótékonynak.

*

Az általános érdek, melyet korunkban a természettudományok gerjesztenek, kétségen kívül nagy befolyást fog gyakorolni az ismeretek minden ágára, de e befolyás nem az lesz, mint sokan hiszik, hogy az úgynevezett humanistikus tudományok egészen el fognak hanyagoltatni. — Ha ez jelenleg történik és sokan úgynevezett gyakorlati irányukban annyira mennek, hogy minden nem az anyaggal foglalatoskodó vizsgálódást csaknem nevetségesnek tekintenek, ez részint a reactiónak tulajdonítható, mely újabb időben az idealismus ellen támadt, s melynek közepében állunk; részint, mert bármi nagy előmeneteleket tettünk a természettudományok körében, még kezdők vagyunk e mezőn is, távol a ponttól, hol a tudomány egész

körét belátva, annak határait észreveszszük, s épen, mert nagy előmenetelt tettünk, szerényebbek leszünk.

*

Igen természetesnek találom, ha némely orvos a materialistikus irányt, melyet természettudományaink követnek, pártolja. — Csak higyjék el az emberek egyszer azt, hogy ész, erény, jókedv, egy szóval minden, mit előbb a léleknek tulajdonítánk, oly valami, mire orvosságok által hatni lehet: az orvos szükségkép ugyanazon helyet fogja elfoglalni a polgári társaságban, melyben a tizenhetedik század alatt a gyóntató atyákat találjuk, s úgy látszik, már is közeledünk ez állapothoz.

*

Hogy az utolsó félszázad alatt a természettudományokban nagy haladás történt, hogy e haladásnak minden esetre roppant, s talán üdvös következései lesznek, azt senki nem tagadhatja; de nem kevésbbé világos előttem, hogy a rendszer, melyet egyesek e tudományok körében követnek, s mely szerint minden szellemi tünemény a mathematika s chemia törvényei szerint magyaráztatik meg, azért nem kevésbbé hiányos. Oly természettudomány, melyben az ember csak mint az emlős állatok egyike jelenik meg, s róla körülbelől oly értelmezés adatik, hogy kétlábú állat, melynek tollazata nincsen, soha a valónak ismeretéhez nem fog vezetni. — Valamint az emberi elmének határait előre kijelölnünk nem lehet, úgy nincs nagyobb csalódás, mint ha emberi elménk hatalmát határtalannak gondoljuk.

*

Bámulatra méltó haladást tettünk a természettudományokban, de mind e mellett azt hiszem, hogy a remények, melyeket e haladással összekötünk, nem fognak teljesülni. A tudomány még nem hatalom, hanem annak csak egyik feltétele; és miben áll egész tudományunk?

*

Vajon, ha valaki az *Iliász* minden szavát szétszedve bebizonyítaná, hogy az egész nagyszerű mű huszonnégy betűnek különféle összetételéből áll és ezért Homérhez hasonlítaná magát, mit mondanánk? s azok, kik — mivel egyes testeket elemeikre felbontani képesek s bebizonyitották, hogy minden, a mit látunk, harmincz egynéhány chemiai elem különböző összetételéből áll — az embert istenhez hasonlítják: józanabbak-e?

*

Mentől tovább halad philologiánk, mentől több nyelveket hasonlít össze, annál inkább meggyőződünk, hogy a nyelvrokonság, mely szerint a népcsaládok osztályoztattak, sokkal tovább terjed, mint gondoltuk. A hasonlóság nem szorítkozik azon nyelvekre, melyek egy közös — például az árja vagy sémi — törzsnek tulajdonai. Mind a nyelvanyagban, mind a grammatikai formákban vannak dolgok, melyeket az árja és uralaltaji, vagy ezek s a sémi, vagy végre mind a három nagy embercsalád nyelveiben egyaránt feltalálunk, s a philologia haladása teljes meggyőződésem szerint annak belátásához fog vezetni, hogy valamennyi emberi nyelv között bizonyos rokonság létezik. Ez igen természetes. Mert ha a nyelvek között létező hasonlatosságot nem azon tény bizonyításának veszszük, hogy az egész emberiség egy

pártól származik, s a közös nyelvet revelatiónak köszöni, akkor a nyelvnek eredetét az emberi nem azon természetes ösztönében kell keresnünk, melynél fogva eszméink közlésére késztettetünk; minthogy pedig azon eszközök, melyeket a természet ez ösztön kielégítésére adott, minden embernél, bármely fajhoz tartozzék, hasonlók, igen természetes, ha ugyanazon ösztön, melyet csak ugyanazon eszközökkel elégíthetünk ki, hasonló eredményekhez vezetett.

És részemről azt, hogy minden emberi nyelv között hasonlóságok léteznek, ép oly természetesnek találom, mint azt, hogy a madarak egyes nemei, habár tengerek által elválasztva, hasonló módon csiripelnek; s kik egyes szavak vagy formák hasonlóságával azt akarják bebizonyitani, hogy bizonyos népek a történeti kor előtt együtt laktak, szerintem nem járnak el józanabban annál, ki az ausztráliai kutya ugatásából, vagy az amerikai bölény bőgéséből azt következtetné, hogy ez állatok elődjei egykor Európában talált hasonfajuakkal együtt éltek.

Az őskor egészen civilisálatlan népeinek nyelvei bizonyosan ép oly közel álltak egymáshoz, mint életmódjuk. A nagy különbségek csak a civilisatió által támadnak s növekednek. Mentől nagyobb puszta ösztönünk hatása, annál közelebb, mentől nagyobb az észé, annál távolabb állnak az emberek egymástól, mint mindenben, úgy nyelveikben is. S meg vagyok győződve, hogy a tudomány, bármennyire halad, e részben nem érhet el többet, mint hogy azt, mit sejdítettünk, tények által bebizonyítja s megmagyarázza. — De a philologiai tudomány vizsgálódásai azért nem kevésbbé fontosak.

Mert miután az egész emberi nemnek egy pártól való származásán, s így azon alapon, melyből az emberi

nemnek egysége levonatott, kétkedni kezdünk, s miután ennek következésében már is sokan bizonyos emberfajok természetes alárendeltségét s ebből következő jogos elnyomását hirdetik, szükséges, hogy az emberi nem egységének, mely egész civilisatiónk talpköve, más bizonyítványokat keressünk, s én a nyelvek ősrokonságánál e czélra nem ismerek jobbat. Ha az bebizonyíttatik, ha tudományos tények megmutatják, hogy az egyes különböző népek, melyek most a civilisatió oly különböző fokán állnak, tulajdonkép egy pontról indultak ki; hogy a nyelv, mint természetes ösztönünk s képességök resultátuma, ugyanaz, vagy legalább nagy vonásaiban hasonló: a természeti képességnek hasonlósága nem vonathatik kétségbe.

*

Történetbuváraink egy része úgy jár el, mint az tenne, ki a Duna folyását le akarván írni, a Donau-Eschingeni kertben telepedném le, s egész életén át a forrás mellett ülve azon törné fejét, vajon a víz, mely a földből kibugyog, honnan vehette magát?

*

Ha az emberi dolgok fejlését tekintjük, semmi sem tűnik fel inkább, mint azon hasonlóság, mely a történelem különböző korszakai közt létezik. Különböző costume-ben, de ugyanazon emberek lépnek fel ugyanazon jó és rossz tulajdonokkal és még az események következésében is egy bizonyos rendet tapasztalunk, s ezért természetes, ha sokan az emberi történetben csak körfutást látnak, mely alatt nem haladunk, hanem csak forgunk. De e nézet csak az állapotok felületes felfogásán alapszik és csak félig való, s ki a történel-

met mélyebben tanulmányozza, azon meggyőződéshez fog jutni, hogy e körfutáson kívül, melynél ugyanazon tünemények ujra és ujra visszatérnek, az emberi természetben egy más mozgalmat észlelünk, mely szintén talán csak körfutás, de oly nagy körben, melyet be nem láthatunk; úgy hogy a történelem talán legjobban a föld mozgásával hasonlítható össze, mely midőn saját tengelye körül forog, egyszersmind messze körben a napot kerüli meg, és evvel együtt valószínüleg még egy más központ körül mozog, s így tovább.

*

Igen csalatkoznak, kik azt hiszik, hogy a reformatió a katholicismusra csakis káros hatást gyakorolt volna. Semmi sem erősiti meg inkább a meggyőződést, melylyel az emberek valamely elvhez ragaszkodnak, mintha ennek helyes alkalmazása vitatás tárgyává válik, s maga a reformatió, melyet tulajdonkép csak ily vitatkozásnak tekinthetünk, legvilágosabban bizonyíthatja ezt, miután a történet tanúsága szerint e nagy esemény első eredményként azt idézte elé, hogy nem csak az egyháztól elszakadók, de a katholikusok is sokkal inkább ragaszkodtak vallásukhoz, mint annak előtte. — Igen gyöngének kell annak lenni, mit ellenzés veszélyeztethet. A miben még életerő van, azt a megtámadás az álomból, melybe a hosszú pihenés alatt szenderült, csak erejének érzetére ébreszti fel.

*

A katholicismusnak két tagadhatatlan előnye van a protestantizmus fölött. Először sokkal józanabbak és emberiebbek azon elvei, melyeket a kegyelemről, szabad-

ságról és cselekedeteink érdeméről felállított. Másodszor az, hogy míg a protestantizmusban a haladás mindig csak egyéni lehet, addig a katholicismus általános zsinataiban oly intézménynyel bír, mely által a haladás az egységgel összeférhet. Minden katholikus polémiának a protestantizmus ellen e két pont körül kellene forogni.

*

A reformatiónak, azoknál legalább, kik abban vallásos meggyőződésből vettek részt, azon ellentét szolgált kiinduló pontul, melybe az egyház az Irás szavaival jött. — Midőn a reformatió így egyrészről az egyház visszaélései ellen kikelt, és a keresztyénségnek, melyet elveihez visszavezetett, ez által a legnagyobb szolgálatot tevé, ellentétbe kelle jönnie avval is, mi a keresztyénség körében nem visszaélés, hanem az elismert elvek kifejlődése és így valósággal haladás vala. Csak ha a protestantizmusnak e kettős hatását, melynek mindegyike irányából következik, tekintetbe veszszük, érthetjük annak következéseit, csak akkor láthatjuk át, hogy a czél, melyet az magának kitűzött, egyrészt a legszebb, de másrészt ismét lehetetlen vala.

*

Baco az ó-világ mythologiájának nagy részét allegoriai értelemben magyarázta meg, s ha *De sapientia veterum* czímű munkájának egyes fejezeteit, például: »Pan, seu de natura«, »Orpheus, seu de scientia«, olvassuk, néha csaknem osztozunk nézeteiben. Tovább gondolkozva azonban a tárgyról, meggyőződünk, hogy a mythologiának egyes meséi s bizonyos morális igazságok között található összefüggésből azt, hogy e mesék

ezen igazságok allegoriai kifejezéseért készültek, nem következtethetjük, s hogy az inkább két más oknak tulajdonítható.

Először annak, mert nincs oly képtelen mese, melyet oly szellem, mint Baco, valamely tudományos vagy erkölcsi igazságra nem alkalmazhatna.

Másodszor, mert Ovid *Metamorphosisai* s csaknem mindazon munkák, melyekből mythologiai ismereteinket nagyrészt merítjük, oly korszakban irattak, midőn a mívelt osztályok, elvesztve a népnek hitét, a mythologiának allegoriai értelmezésében keresték azon tiszteletnek igazolását, melyben vallásukat az állam érdekében tartani kénytelceníttettek; s ha egyes mythologiai mesék s bizonyos morális igazságok között nagyon is világos összeköttetést találunk, meg lehetünk győződve, hogy azok a régi vallás hanyatlása korszakában módosíttattak így.

*

Mint a csatamezőn, úgy a tudományok körében az előőrsök ritkán aratnak dicsőséget.

*

A tudomány a morált s jogot élesen elválasztja egymástól. És ez helyes. — Minden nagyobb kérdésnél jó, ha azt több részre osztva, minden egyesről külön szólunk; csakhogy midőn ezt teszszük, soha nem kellene elfelejtenünk, hogy az, a mit tudományosan elválasztánk, azért mégis egy marad.

Ki erre nem figyel, s miután a morálnak vagy a jognak szigorú értelmezését felállítá, csak egyet tart szemei előtt, s következéseit úgy vonja le, mintha ezen

kívül más nem léteznék, az soha kielégítő eredményekhez nem juthat.

Ha bonyolódott kérdést — s ilyenek mind azok, melyek kötelességeinket illetik — egyoldalúlag fogunk fel, válaszunk egyszerűbb s világosabb lesz; de nem minden, a mi világos, egyszersmind való, bármi valónak látszik is.

*

Az emberi természet nem változik, s ezredek előtt szint azon érzelmeket s szenvedélyeket találjuk, melyek a világot most mozgásba hozzák, csak a mód változik, melyben az érzelmek kielégítését keresik. — Az ember mindig boldogságot keres, szabadságot kiván, emelkedni vágyódik, csakhogy különböző korokban a boldogságot másban keresi, a szabadságnak más értelmet ad, más eszményeket tűz ki magának, s miután ez ismereteinek körétől, az eszmék kifejlődésétől függ, világos, hogy az, mi az emberi nem történeteiben változik, csak úgy érthető, ha az eszmék kifejlődését s időszakonkénti változását tekintjük.

*

Semmi ellen nincs több panasz, mint az ellen, hogy a gyermeket az iskolában oly tanulmányokkal halmozzuk el, melyek fölöslegesek. — Miért nem szorítjuk az oktatást azokra, miknek a növendék az életben hasznát veheti, minden tudományunk quintessentiáját tanítva, s mellőzve azt, mi úgyis csak arra való, hogy később elfelejtsük? — E kivánat körülbelül épen oly józan, mint ha valaki azt követelné, hogy élelmére tiszta tápanyagot kapjon, a legtökéletesebb extractusban, minden oly anyagok vegyülete nélkül, melyekből gyomrunk tápot nem von ki. Senki nem fogja kétségbe vonni,

hogy a ki ez utóbbit megkisértené, nem sokáig tartaná meg egészségét, sőt életét, s ugyanez áll szellemi szükségeinkre nézve, melyeknek kielégítésére szintén nemcsak tápanyag, de egy bizonyos volumen kell, melyből elménk a tápanyagot kivonhassa.

*

Oktatásunk egyik főhibája, hogy a tanító tanítványait nem hívja fel tevékenységre, főkép egyetemeinken. — A tanár előadta tantárgyát, és azt reményli, hogy hallgatói, kik a hallgatás passiv szerepére kényszeríttetnek, ezt teljesíteni fogják, — holott épen fiatal korunkban a tevékenység valóságos szükség és a legmegfeszítettebb munka kevésbbé fáraszt a hallgató figyelemnél.

*

Félig sem oly fontos az, mit tanítunk gyermekeinknek, mint az, hogy' tanítjuk. — A mit az iskolában tanultunk, annak legnagyobb részét elfelejtjük, de a hatás, melyet egy jó oktatási rendszer szellemi tehetségeinkre gyakorol, megmarad.

*

Mint hajdan a jog-, úgy jelenleg a természet-tudományok mezejére tódul az egész világ. Az ok ugyanaz, melyért a kivándorlás előbb Kalifornia, később Ausztrália s legújabban Oregon felé vette irányát. — Az aranyszomj szintúgy megteszi hatását a tudományok körében, mint mindenütt; de ne búsuljunk azért. A régi eredmény itt is az lesz, hogy kik csak aranyat

jöttek keresni, munkájok által a kört hasznosabb tevékenységre készítik elő.

*

A tapasztalás mutatja, hogy azok, kik értelem tekintetében legmagasabban állnak a kortársaik felvilágosítására legtöbbet tettek, ritkán alkalmatosak arra, hogy a haladást vezessék. — Nem jó, ha az, ki a szövétneket tartja, egyszersmind az útat keresi.

*

Valamint minden pályán, úgy a tudományok körében nemcsak járatlan, de olyan úton is nehezen haladunk, melyen már nagyon sokan jártak; mert az átmenők nem csak nyomokat, de mély vágásokat is hagynak maguk után, melyekbe jutva, néha alig haladhatunk tovább.

*

Nem azon tételek száma, melyeket megczáfolni, de azoké, melyeket bebizonyítani tudunk, képezi elmebeli tehetségünk mérlegét. Csak a ki sok tárgyról elhatározott nézettel bír, érdemli, hogy terjedelmes, csak ki valamely nagy igazságot kétségbevehetetlen okokkal be tud bizonyítni, érdemli, hogy nagy elmének neveztessék. — A czáfolgatási ügyesség többnyire csak a gyakorlatnak eredménye.

*

Sokkal irígyletre méltóbb a közönséges ember, ki valamely igazságon nem kétkedik, a bölcsnél vagy tudósnál, ki azt feltalálta. Minden igazság hasonló az

aranyhoz, mely kincs annak, ki azt bírja; de mely, bármennyire ragyog, mielőtt forgalomba jött, sötét aknában egy gyönge mécs bizonytalan világítása mellett szegény munkások által találtatott fel.

*

Úgy járunk a tudománynyal, mint vagyonunk más nemeivel. Mennél gazdagabbakká leszünk, annál könynyebben szerzünk, de annál kevésbbé becsüljük irígylett kincseinket.

*

A tetők, honnan a legtágasabb kilátás nyílik, ritkán termékenyek, s ilyenek azon existentiák, melyekhez a tömeg vágyódva föltekint, s pedig a tudomány körében szintúgy, mint a közélet mezején. Az iskolás gyermek vagy dilettáns, ki az első virágnak szirmait olvasgatja, vagy első mikroskopiai kisérletét teszi, minden bizonynyal boldogabbnak érzi magát, s büszkébben emeli fejét, mint Humboldt Sándor dicsősége tetőpontján.

*

A ki a tudomány körében semmi újat nem talált is, hanem mindig csak azon ösvényen tartotta magát, melyen előtte mások jártak, legalább az által érdemli utódainak köszönetét, hogy az ösvényt, melyet használt, tágasabbá és járhatóbbá tette.

*

Azoknak, kik a magas tengeren hajóznak, látkörük szűknek látszik; így van ez a tudomány körében is,

hol épen azok, kiknek látkörük legtágasabb, érzik leginkább annak korlátoltságát.

*

Ha meggondoljuk, hogy nem csak a történet, hanem minden tudományunk nagyrészt oly ismeretekből áll, melyekre nézve saját tapasztalásunk nincs, s csak mások tanúságára hivatkozunk, azaz melyekben csak annyit tudhatunk, a mennyit hiszünk, valóban nincs ok lenézni azokat, kik ugyanezt a vallás körében teszik.

*

Két dolgot soha nem értünk meg egészen: a mindenséget s önmagunkat. Minden tudománynak elérhető tárgya csak e kettő között fekszik, s épen ez az ok, melyért a tudományban teljes megnyugvást nem találhatunk. Mert miután minden komoly gondolkozás azon kérdéshez vezet, mily összefüggésben áll azon tárgy, melyről elmélkedénk, az egészszel s minmagunkkal: természetes, hogy minden tudományunk kételylyel vagy hittel végződik.

*

A való dicsőség nem a nép kegyétől függ, sőt a tapasztalás mutatja, hogy azok, kik később koruk legnagyobb férfiainak tartatnak, kortársaik között aránylag kevés népszerűséggel bírtak. Némelyeknél csak elleneik számából veszszük észre, hogy kitünő tulajdonságaik már életökben sokak által elismertettek, másokról még ezt sem mondhatjuk s azok közűl, kik Shakespere és Bacoval éltek, talán nem gyanítá senki, hogy az első egykor a világ legnagyobb költőjének fog

tartatni, a másik nem mint Anglia főkancellárja, hanem mint egy új tudományos irány megalapítója fog tiszteltetni a jövő kor által. A nép nem emelhet senkit magasabbra, mint mennyire maga felér, s ki százada színvonalán felül áll, az szükségkép elválik tömegétől.

*

Meg vagyok győződve, hogy egy középszerű tó az infuzoriumra körülbelül ép oly benyomást tehet, mint reánk a tenger; vajon boldogabbá lennénk-e, ha látkörünk annyira terjedne, hogy a tenger reánk csak oly benyomást tenne, mint most egy középnagyságú tó? Ha magas tetőre megyünk, s az egész vidék földabroszként fekszik előttünk, kipótolhatja-e ez azon élvezetet, melyet e nagy táj apró részleteiben találtunk; s e pillanatnyi öröm, melyet magas állásunkon érezünk, a büszke érzet, melylyel nagy körünkre lenézünk, nem boszulja-e meg magát, midőn eszünkbe jut, mily kis része e nagy körnek az, melyre tevékenységünk hatása terjed?

*

A tapasztalás azt mutatja, hogy azok, kik az államtudományban a legelső helyeket foglalják el, a gyakorlati politika mezején a közvárakozásnak ritkán felelnek meg. Ennek oka abban fekszik, hogy a ki sokat foglalkozik eszmékkel, s minden dolognak legtávolabb következéseit is számba veszi, e hajlamot átviszi a gyakorlati politika mezejére is, itt pedig nem általános eszmék távol fekvő következéseinek előrelátása, hanem a létező viszonyok rögtöni felhasználása, nem szigorú logika, hanem helyes tapintat, nem lángész, hanem ügyesség kivántatik. — Az elmélet emberének feladata nagyobb-

szerű, dicsősége állandóbb, befolyása mind térre, mind időre nézve messzebbre terjedő, de ha evvel nem éri be, s a tömeg tapsai, azon nagyobb, de csak egy napig tartó dicsőség után vágyódik, melyet a közélet mezején találunk, csak magának tulajdoníthatja csalódásait. — A gyakorlati államférfi a jelennek él, a tudomány embere a jövőnek, s minden kor jól teszi, ha saját bajnokának homlokára fűzi koszorúját. Valamint természetesnek találjuk, hogy Talleyrand, Peel nagy eszméik a jövőnek kifejlődésére semmi befolyást nem gyakorolnak, úgy nincs mit szomorkodni azon sem, hogy Rousseau, Montesquieu vagy Bentham soha az állam kormányára nem hivattak meg, mi által sem az egyes államok, sem az emberiség semmit nem vesztettek.

*

Valamint nem a nap, hanem a föld forgásával mi magunk emelkedünk, midőn a ragyogó csillagzatot mindig magasabban látjuk egünkön, s ismét mi szállunk lefelé, midőn a nap láthatárunkhoz közeledik: úgy ha azon eszmék, melyek fiatalabb korunkban oly magasaknak látszottak, később mélyebb s mélyebbre szállanak, az ok nem bennök, hanem magunkban fekszik. Nem az eszmék, csak mi magunk hanyatlottunk le egykori magasságunkból.

*

Nincs nagyobb boldogság a világon, mint erőnknek öntudata; ép azért főélvezetünket erőnk gyakorlatában kell keresnünk. A mit Lessing mond: hogy ha Isten egyik kezében a valónak egész ismeretét tartaná, s a másikban az ösztönt, mely a valónak keresésére ké[illegible]

tet, leborulva a Mindenható előtt, az utóbbit kérné tőle, — nem csak a tudományról, de minden földi javainkról áll. — Nem a birtok, hanem a törekvés boldogít, s győzelmeink legédesebb része azon küzdelmek emlékében fekszik, melyekkel azokat kivíttuk.

*

Nyelvünk halad, korunkban az eszmék sebesen változnak s hamar elavulnak, és így összes munkáim, melyek a nemzet fejlődésére korunkban elég hatást gyakoroltak, talán nem fogják túlélni szerzőjöket; de míg azok fenmaradnak, ki azokon végig megy, el fogja ismerni, hogy azon demokratiának, mely nem lármáz, hanem dolgozik, mely nem akar másokat levonni, hanem emelkedni törekszik, mely nem a pór uralma, hanem szabadság után vágyódik, e hazában én is egy hív bajnoka voltam, s hogy, ha életem se azoknak, kik dicsőség vagy vagyon, se azoknak, kik megelégedés után törekszenek, például nem szolgálhat, egy becse megvan, és ez az, hogy mint a mágnestű, mindig egyfelé mutattam — s ennek is megvan a maga haszna.

# ÁLLAM ÉS POLITIKA.

Nem csak Rousseau, de előtte s utána mások is nagy fáradságot fordítottak azon állítás bebizonyítására, hogy az emberi nem a művelődés által többet vesztett, mint nyert, s hogy az, mit haladásnak nevezünk, tulajdonkép csak erkölcsi sülyedésünk hosszú története. E tan, melyet egyes jeles elmék pillanatnyi rossz kedvének vagy azon dölyfnek köszönünk, melylyel az észnek valóságos vagy képzelt aristokratái oly javakról szólanak, miknek birtokában magokat biztosoknak hiszik, ép oly kevéssé érdemli, hogy róla komolyan vitatkozzunk, mint azon állítás, hogy a gyermek, ha felnő, rosszabbá és szerencsétlenebbé válik. Miután a gyermeknek nőni s az emberi nemnek művelődni kell, az ily okoskodásnak semmi gyakorlati haszna nem lehet.

*

Feltarthatlanúl halad az emberiség azon ösvényen, melyre múltja vezette, s egyeseknek hibái s fondorkodásai e hosszú fejlődésnek szükségét és végeredményeit nem változtathatják meg, de késleltethetik haladását, s pedig semmi által annyira, mint midőn a

természetes kifejlődést mesterséges eszközök által siettetni igyekeznek.

*

Ha az úgynevezett időfolyamok (Strom der Zeiten) egyikét nézzük, minők a történelem értékesítésére készíttetnek, s rajta a helyenként felmerülő óriás birodalmakat, melyek rövid fennállás után ismét egyes ágakra oszolnak: világos képben látjuk a két erőt, melyek az emberi nem szakadatlan haladásának feltételei s melyeknek egyike: az egyesülési ösztön, másika az egyéni szabadság utáni törekvés. E kettőnek összeműködése nélkül soha nemünk ennyire nem haladt volna, s habár első tekintetre úgy látszik, hogy az egyéni szabadságnak többet köszönünk, mégis mélyebben vizsgálva a tárgyat, meggyőződünk, hogy az universalitás utáni törekvés nem kevésbbé üdvös eredményeket idézett elő mívelődésünkre, s hogy azok, kik világhatalom után törekedve, nagy birodalmakat alkottak, bármily szenvedéseket okoztak is kortársaiknak, egészben véve az emberiség jótevői közé számíthatók.

Nem létezett oly birodalom soha, mely, midőn a kor míveltebb népeit lenyűgözve, a civilisatiót látszólag eltiporta, az embereket egyszersmind közelebb ne hozta volna egymáshoz, s így a különböző elemek érintkezését, mely magasabb míveltségünk feltétele, nem segítette volna elé. — A felsőbbség, melylyel az ó-világ legmíveltebb népei fölött bírunk, csak ennek tulajdonítható.

*

Azon fogalom, mely minden magasabb míveltségnek feltétele: az emberi méltóság fogalma, csak kis államokban fejlődhetik ki, mert az egyesnek tevékenysége

az egésznek jólétére csak itt gyakorolhat befolyást. — Innen van, hogy a civilisatió Görögország apró államainak többet köszönhet, mint mindazon óriás birodalmaknak, melyek azt megelőzték és követték.

*

Az ó-világ civilisatiója a jelentől főkép abban különbözik, hogy se az egyéni szabadságnak, se az egyenlőségnek eszméjét nem bírta. — Az ó-világ polgára, főkép Hellas és Róma szebb korában, az állam irányában oly alárendeltségben élt, minőről korunkban fogalmunk sincs, s azon otthonosság, az egyes családi körök elkülönözése, melyek az ujabb kornak főélvezetét képezik, akkor ismeretlenek voltak. — Szintén azt mondhatjuk az egyenlőségről is. A szolgaság lényeges részét képezi a régi civilisatiónak s az emberi méltóság fogalmát, mely korunkban általánossá vált, akkor még a legnagyobb philosophok, minő Plato és Aristoteles, és a leghumánusabb státusférfiak, minő Cicero vala, még csak gyanították. — Ha az ó-világot a jelennel összehasonlítjuk, a legnagyobb különbség abban fekszik, hogy ott sokkal kevesebb egoizmust és úgyszólván semmi humanitást nem találunk, mi mindkettő az elébb említett eszmekülönbségnek tulajdonítható. Mert a hol az egyes existentiáját az államtól nem különítheti el, ott az egoizmus a honszeretettel nemcsak nem áll ellentétben, de sőt annak feltétele és a humanitás csak mint az egyenlőség eszméjének következése támad. — Az egyéni szabadság terjesztésére sokat tett már Sokrates és iskolája, de legtöbbet Zeno és Epikur követői. — A stoicismus és epikureismus, bármenynyire különbözzenek tanaikban, czéljaikban ugyanazok. — Mindkét iskola nem más, mint az egyén nevében

protestatió az államnak mindent elnyomó mindenhatósága ellen, és a két sectának sebes elterjedése csak azt bizonyítja, hogy az állam mindenhatósága ellen már akkor reactió támadt, mely, e két formában kifejezését találta. — Az egyenlőségi eszmének elterjedését Róma készítette elé, részint az által, hogy csaknem az akkor ismert egész világot uralma alá vetve, a válaszfalakat, melyek az egyes nemzeteket elébb elkülönözték, erőszakosan ledönté s így elébb a szolgaságnak, később, midőn távol lakó népeknek is a jus civitatis-t adá, a jognak egyenlőségét tettleg behozá, részint és még inkább caesarjainak absolut hatalma által; mert épen mivel minden szabadságot elölt, a régi patriciusok és plebejusok ivadékait a libertinusokkal, sőt a szolgákkal tettleg egy színvonalra helyezte, nem hagyván fel semmi más különbséget, mint a vagyonét, mely, főkép oly viszonyok alatt, hol a vagyonnak megtartása vagy szerzése egy despotának önkényétől függ, aristokratiát nem alapíthat.

*

A civilisatió, mint a világosság, mindig csak a föld egyik felén terjed el. — Egykor nyugatot, most keletet takarja sűrű homály, mintha itt is, a fáradtság után, melylyel a civilisatió jár, hosszú pihenésre volna szükség, mely alatt az erők újra megújulnak.

*

Az organikus chémia szerint minden növény tápanyagát a földből vonja, melynek a trágyában azon anyagokat adjuk vissza, melyeket termése által elvesztett. Egy örök körfolyam létezik az organikus természetben, s a növény- s állatország roppant sokfélesége

csak ugyanazon néhány elemből áll, mely ezerféle formában él és tenyészik körülöttünk. — Nem látjuk-e ugyanezt a szellemi világban is, hol szüntelenül változó formákban s összeköttetésekben ugyanazon eszmék s érzések térnek vissza? Civilisatiónk rothadása képezi az anyagot, melyből a reá következő fejlődik, s azon számtalan jelenségekben, melyeket a világtörténetben látunk, mindég csak ugyanazon, s pedig nem számos elemekkel találkozunk.

*

Közönséges állítás, hogy a politikai szabadság, miután az egy bizonyos pontig fejlődött, mindig egyed-uralomhoz, s mert ez ott, hol a szabadságot követi, mérsékelt nem lehet, a despotiához vezet. S ezen állítás históriai támaszául az egész ó-világ s főkép Róma példája hozatik fel. — Az úgynevezett világfájdalom megragadta nemcsak korunk költőit, de tudományos férfiait is, s így találjuk a históriában a panaszt, hogy az emberiség kerékben forog, mintha a világ kezdetétől egy száraz malomba befogva, csak az volna feladása, hogy az előidézett mozgalom által egyesek lisztjének őrlésére szolgáljon. Nem szándékom e tétel elméleti taglalásába bocsátkozni; annyi bizonyos, hogy az, mi annak támogatására az ó-kor történetéből felhozatik, mást bizonyít.

Az ó-világ alapeszméje, mi az államot illeti: az egyediségnek tökéletes alávetése az állam alá. Civilisatiójának minden csodái ez eszme létesítésének köszönhetők, s minden haladás s minden visszalépés azon arányban történt, melyben az eszme nagyobb vagy kisebb mértékben létesíttetett, azaz azon arányban,

melyben az állam nagyobb vagy kisebb hatalmat gyakorolt polgárai fölött.

Minthogy az állam hatalma akkor legnagyobb s legkorlátlanabb, s csak ott használtatik a kellő következetességgel, hol annak gyakorlása egynek adatik által, világos, miként azon tény, hogy az ó-világ szabad államai végre despotiára mentek által, csak azt bizonyítja, hogy minden eszme a társaságot, mely fölött uralkodott, végre azon formákhoz vezeti, melyek alatt ezen eszme legtökéletesebben létesíthető; miből, ha azt a jelenre alkalmazzuk, csak azon következtetést vonhatjuk, hogy polgárosodásunk, melynek uralkodó eszméje az egyéni szabadság, szintúgy el fogja érni azon formákat, melyek alatt az egyéni szabadság eszméje a legtökéletesebben létesíthető, mint az ó-világ polgárosodása végre saját uralkodó eszméjének, azaz az állam korlátlan hatalmának létesítéséhez vezetett.

*

Az ó-kor minden magán viszonyain a szolgaság vagy legalább teljes alárendeltség és korlátlan uralom eszméje vonul keresztül. Ezt találjuk nemcsak az úr és szolgája között, hanem a család körében, a nő s férfi közötti viszonyokban is, s valóban csak a dolgok természetes kifejlődésének tekinthető, ha ugyanazon eszme végre uralkodóvá vált az állam körében is. — Korunkról, hála, épen az ellenkezőt mondhatjuk. Itt minden viszonyok a szabad személyiség eszméjére építvék, csak az állam maga képez e részben kivételt; nem várhatjuk-e tehát, hogy az, mi az ó-korban történt — hogy azon eszme, melyre az egész társadalom épül, végre kiterjeszti hatását az államra is — századunkban is meg fog történni?

*

A római köztársaság vesztének egyik főoka a nép különböző osztályainak vagyon-állapotjaiban található. Mint főtényező e szerencsétlen korszakban leginkább két osztály lép fel. Azok, kik különböző módokon roppant vagyont gyűjtve, arról nagyravágyásuk érdekében rendelkeztek, s azok, kik vagyonukat eltékozolva, csak az állam teljes felforgatása által juthattak fel ismét azon helyzetbe, melyből lesülyedtek. — Sallust és Cicero kimerítőleg szólanak e viszonyokról, s lehetetlen, hogy Róma akkori helyzetéről olvasván, saját állapotjaink ne jussanak eszünkbe.

Csak egy van, mi némi megnyugtatásra szolgál s ez az, hogy a nagy birtokosok és a nagy bukottak osztálya nálunk nem a római patriciusoktól, hanem azon békésebb fajból származik, melynek hőstettei a börze sorompói között vitetnek véghez.

*

Valamint a Rhône a genfi tóba, a Mississipi a tengerbe ömölvén, egy ideig ugyan megtartják külön szinöket, de később a nagyobb elemben eltűnnek, így van az a népekkel is. Minden eredetiségnek első föltétele az elszigeteltség, a hol az megszűnt, lassanként megszűnik az egyéni jellem is. — Ezért tartoznak azon találmányok, melyeknek a közlekedések jelen könnyűségét köszönjük, a világtörténet legnagyobb eseményei közé. Általok az emberi nem egysége költői álomból valószinűséggé lett, s valamint egykor minden, mi ezen egységet feltételezé, méltán utopiának mondatott, úgy most ugyanezen nevet adhatjuk oly törekvéseknek, melyek a népek állandó elkülönzésére és antagonismusára épitvék.

*

Az emberiséget csak egy új eszme, vagy egy új igazság mentheti meg jelen szerencsétlen helyzetéből, — ezt halljuk sokszor, s ez általános meggyőződésből kiindulva, nem hiányzanak, kik ezen új igazság kereséséhez fognak, vagy minden tanban, mely, mint a communismus vagy a socialismus, újnak látszik, e mindenen segítő gyógyszert, nemünk új megváltóját gyanítják, s mégis nincs semmi, mi a történet összes tapasztalásaival annyira ellenkezésben állna, mint e meggyőződés. — Az emberiség bajain soha új eszme nem segített még. — A keresztyénség, mely az ó-kor rothadt állapotját megújítva, jelen civilisatiónkat alkotá, nem hirdetett semmit, mi, mint eszme, a zsidók vallásos, vagy a görögök s rómaiak philosophiai tanai között nem volna feltalálható. Az eszméknek hatalma és jótékonysága csak általánosságukban fekszik, és ez mindig csak hosszú időnek lehet szüleménye. Ha tehát jelen viszonyainkkal meg nem elégedve, egy szebb jövőt várunk, és azt előkészíteni akarjuk, ne új eszmékbe, ne eddig hallatlan combinatiókba helyezzük bizalmunkat, hanem inkább a már létező, a már elterjedt eszmék között keressük fel azokat, melyek az emberiség jelen mívelődési fokának s helyzeteinek megfelelve, általánosokká válhatnak; elhagyva, sőt megtámadva azt, mi túlélve magát, többé általános meggyőződéssé nem válhatik, s hasonlókép mellőzve mindent, mi talán egykor, de a jelen viszonyok között még nem lehet általános.

*

Ha az emberi nem mindig halad, igen természetes, hogy tökéletes rendet itt ép oly kevéssé találhatunk, mint más nagy tömegnél, mely előre törekszik; mert természetes, hogy egyesek az egészet meghaladva, már

ott járnak, hová a sokaság csak még később jön, mások ismét elmaradva, azon helyet foglalják el, melyen a többiek rég keresztül mentek, s hogy általán véve nem rendes sort, hanem csak közös irányt találunk. — E látszó rendetlenség nem akadályoztatja az egésznek előmenetelét; a baj csak az által támad, ha valaki e látszó rendetlenséget meg akarja szüntetni. Mikor az Úr Izráel népét a pusztán átvezeté, egy tűzoszlop haladt a nép előtt; ez legszebb képe az egész emberi nem haladásának. Ha mindenki azon czélt, melyet maga előtt lát, az eszmét, mely mennyei lángként előttünk jár, tehetsége szerint követi: így haladunk legbiztosabban.

*

A ki a történelemmel komolyan foglalatoskodik, azon meggyőződéshez jut, hogy egész világtörténetünk csak egy folytonos haladás története. Akár az emberi nem számát, akár a míveltséget, akár az anyagi jólétet, akár az erkölcsi elvet tekintjük, haladtunk mindenben. Igaz, hogy földünk egyes, most néptelen vidékein régi mívelt népek romjait találjuk; de ki fogja tagadni, hogy a földön most több ember lakik, s hogy a míveltség nagyobb tért foglal el, mint bármely korban, melyről tudományunk szól? Igaz, most is elég inséget találunk, s az erkölcsi elvek hatalma (a humanitás) most sem áll azon fokon, melyen azt látni óhajtanók: de midőn Róma vagy a közép-kor történetén végig megyünk, s látjuk a minden században többször visszatérő éhséget, mely alatt a lakóknak egy része elveszett, s a legcivilisáltabb népek hadviselési módját, ki nem ismeri el haladásunkat?

Épen a haladásnak folytonossága s a gyorsaság, melylyel az korszakunkban történik, magyarázza meg

azon tüneményeket, melyek miatt annyiszor aggódunk. Valamint a tenger dagály óráiban síma tükre helyett sötét hullámokat mutat, és sok tisztátalan anyagot vetve ki partjára, a nézőre inkább ijesztő, mint nyájas benyomást tesz, így van az minden korszakban, mely alatt az emberiség erősen emelkedik.

*

Az emberi ész ellentétekben halad, a társadalmi viszonyok kifejlődései pedig hasonlók a természetéhez, mely, ha néha pillanatnyi megrázkódásokat tapasztalunk is, mindig csak egy bizonyos rendben és fokonként történhetik. Ebből az következik, hogy, habár az emberi eszmék rögtön változnak, oly annyira, hogy a mi előbb egy kor uralkodó eszméjének látszott, annak mindjárt utána épen ellenkezője állíttatik fel alapelvként, ezen, az eszmék körében történt változás soha nem változtathatja meg rögtön az egész társaságot. A befolyás, melyet az eszmék társadalmi viszonyainkra kétségen kívül gyakorolnak, inkább csak abban áll, hogy általok azon irány határoztatik meg, melyben a kifejlődés, de csak lassan, történni fog; s ki a históriát tanulmányozza, meggyőződik, hogy revolutió (azaz a létező viszonyok tökéletes átalakulása) soha nem történik rövid idő alatt. Az anyagi rendnek felforgatása, mit annak nevezünk, csak vagy egy hosszú fejlési processusnak végső jelensége, vagy a megindulási pont, melyen a fejlődési processus kezdődik.

*

Gyors haladás korszakában az osztályok s egyesek mindig elválnak egymástól; nem mintha valamely

rész épen nem haladna — mi ily időben, hol senki előbbi helyén nem maradhat, lehetetlen, — de mert a haladás egyeseknél gyorsabb, másoknál lassubb. Ellenben soha nem találunk nemzeteknél több egyetértést, mint midőn haladásukban bármi által akadályoztatnak. Ebből magyarázható, hogy a haladás utolsó akadályaival sokszor maga a haladás szűnik meg, mely az összetartás egy bizonyos mértéke nélkül lehetetlen, s hogy nemzetek soha nem erősebbek, mint egy külső nyomás érzete alatt.

*

A ki haladni akar, annak egy irányban kell előre törekedni. Nem a tehetség, nem is az erős iparkodás, hanem inkább a következetesség hiányának tulajdonítható, hogy távolabb fekvő czélok oly ritkán éretnek el.

*

Az emberi természet nem változik, s bármennyire menjünk vissza a történetben, mindig úgy találjuk az embereket, mint azokat ismerjük; más eszmékkel s ismeretekkel, különböző helyzetben, de ugyanazon anyagi s erkölcsi szükségekkel, vágyakkal s gyöngeségekkel. Így tartja meg a fának lombja formáját, s a százados csernek magas ágain épen oly leveleket találunk, minők az egy éves csemetén zöldelnek, legfeljebb azon különbséggel, hogy az utóbbiak néha nagyobbak, vagy legalább nagyobbaknak látszanak. De, mert az egyes levelek hasonlók maradnak, az egész fa nem változott-e azért, s mert az egyes levél most is oly gyöngén függ ágán s minden szellőre megindúl, vajon maga a fa nem változott-e meg, s nem kIván-e szaba-

dabb tért kifejlődésére, s vajon, a ki azzal úgy akarna bánni, mint midőn a nagy fa még csemete volt, nem tartanák-e őrültnek?

Ez képe haladásunknak, mely, ha az egyéneket tekintjük, épen oly csekély és észrevehetetlen, mint nagyszerű, ha egész nemzetekre vagy az emberiségre fordítjuk figyelmünket, s ezért nincs nagyobb tévedés, mint ha valaki az emberi természet változhatatlanságaiból társadalmi formáink változhatatlanságát akarja következtetni.

*

Talán nincs kérdés, mely több vitatkozásra adott alkalmat, mint az: vajon az emberi nem, mielőtt jelen míveltségére emelkedett, csakugyan jobb s boldogabb volt-e, mint jelenleg? A kérdés megfejtésének gyakorlati haszna körülbelűl ugyanaz, mint ha valaki azt tűzné ki: vajon a csemete, melynek törzse még síma, tökéletesebb-e a tölgynél, mely szakadozott kérgén száz télnek nyomát hordja? Miután a fának nőni s nemünknek mívelődni kell, ily vitatkozások legfeljebb észgyakorlatoknak tekinthetők. Bizonyos csak az, hogy valamint a fából, melyet derült és zord napjai felnevelték, csemetét nem csinálhatunk többé, úgy az emberi nemet primitiv állapotjaiba visszavezetni nem áll senkinek hatalmában, s hogy ha nemünk javát akarjuk, azt nem eszközölhetjük az által, hogy az elveszett aranykor fölött sóhajtozva a haladást akadályozzuk, hanem az által, ha minden erőnket arra fordítjuk, hogy a haladás czélszerű módon történjék. A multnak restauratiója minden korban egyaránt lehetetlen, s a boldogabb jövőt, mely után vágyódunk, csak úgy készíthetjük elé, ha a jelent mint kiindulási pontot elfo-

gadva, az ellenállhatatlan haladási ösztönt, mely természetünk jellemző tulajdona, a végzet útmutatásaként követjük.

*

Én is bízom nemünk tökéletesbülésében, s meg vagyok győződve, hogy haladásunk csaknem határtalan, de határtalan hosszúságú időben. Az egyes ember megkerülheti a világot, de a legközelebbik órában azért mégis csak alig egy mérföldre haladhat. Így van az egész nemzetek, sőt egész nemünk haladásával is.

*

Abból, mert az emberek különböző korszakokban egymáshoz hasonlók maradnak, az emberiség tespedését következtetni semmivel sem józanabb, mint ha valaki abból, mert a fa minden tavaszszal az előbbiekhez hasonló leveleket hajt, azt következtetné, hogy a fa nem nő.

*

Valamint korlátolt földünkön minden, mi bármi különböző pontról előre halad, végre találkozik, s mint annyi országok folyóvizei mind a tengerbe ömlenek: úgy bizonyosan eljön az idő, midőn a föld népei is egy roppant egészszé egyesülnek. — Más kérdés az, vajon e találkozás oly üdvös következéseket fog-e maga után vonni, mint azt optimistáink jósolják? — A millió tiszta források sötét tengerré egyesülnek, melynek keserű habját vészek hányják körül, s ki tudja, nem mennek-e át hasonlá metamorphosison a népek is, ha majd egy nagy emberiséggé olvadtak össze?

*

Fáradjunk bármiként, s reggeltől estig legfeljebb néhány mérföldre haladhatunk, de a föld az ég alatt félig megfordulva tengelye körül, több ezer mérföldre elvisz a helytől, melyben reggel voltunk. Ilyen a haladás állami életünkben. Az, melyért fáradunk, szomorítólag csekély, de annál nagyobb az, mely észrevétlenül, hozzájárulásunk nélkül történik.

*

Valamint ott, hol a patak vize sziklába ütközik, fehér tajtékfoltot látunk, mely épen, mert a patak szakadatlanúl tovább foly, látszólag egy helyen marad, így azon állandóság, melyet az emberi dolgokban találunk, sokszor nem egyéb, mint ugyanazon okok által előidézett szünetlen változás.

*

Egy hajón, mely csendes tengeren kedvező szelekkel gyorsan halad czélja felé, alig veszszük észre, hogy mozdul, míg a másik szélvésztől hányatva, hullámról-hullámra emeltetik, s e hányatás között csaknem egy helyen marad. Soha a haladást a mozgalom nagyságából nem ítélhetjük meg.

*

Az emberi nem története, felületesen tekintve, a lógony mozgásaihoz hasonlít. Nem szűnő ingás szélsőségek között, melyeknél az emberi nem, miután egy irányban a legmagasabb pontot elérte, ellenkező irányban ismét sülyedni kezd. S valamint az, ki az óránál csak a lógony mozgásait tekintené, bizonyosan nem értheti az oly mesterséges műnek czélját, úgy, a ki az emberi

nem történetében csak azon nagy oscillatiókat tekinti, melyeket forradalmaknak nevezünk, kétségbe esik. Hosszabb idő s észlelés után észrevesszük, hogy a zajos mozgás, mely figyelmünket először magára voná — az emberi nem történetében a forradalmak, mint az óránál a lógony mozgásai, — csak arra valók, hogy azon lassú s látszólag csekély haladást eszközöljék, melyet az óramutató tesz.

*

Mint a tenger dagályának tetőpontja csak egy pillanatig tart, melyet azonnal az apály kezdete követ, úgy mihelyt valamely eszme tökéletesen létesült, azonnal reactió támad ellene. Így volt ez az ó-világban. Alig létesíttetett az állam absolut hatalmának eszméje az Augustusok által, s azonnal megkezdődik a reactió. Az epikureismus szintúgy, mint a stoicismus, ezen dolgoznak, s a keresztyénség nem más, mint az egyénnek protestatiója az állam mindent elnyomó zsarnoksága ellen. Ha Róma történetét az imperatorok alatt figyelemmel tanulmányozzuk, meggyőződhetünk, miként a nagy birodalomnak felbomlását inkább a közvélemény az állam eszméivel ellenkező folyamának kell tulajdonítanunk, mint a barbárok betörése anyagi tényének, mely a birodalmat csak azért rendítheté meg, mert az belsejében már fel vala oszlatva. — Teljesen meg vagyok győződve, hogy valamint az ó-világ absolutismusa, úgy korunk szabadsági törekvései ellen is bekövetkezik a reactió, de csak ha majd a keresztyénség ezen eszménye teljesítve lesz, s úgy látszik, ettől még igen távol vagyunk, s ebben találom én garantiánkat a reactió ellen.

*

Igaz, hogy a gőz szétrepesztheti a mozdonyt, s hogy a vonat sebesen haladva kiugorhatik pályájáról, vagy más szemközt jövővel összeütközhetik, és hogy ha a mozdonyt nem fűtenék, ha a gőz a katlanban nem feszülne, semmi veszélytől nem kellene félnünk. — Ez áll minden haladásról. Azon erő, mely azt eszközli, sőt maga a haladás mindig veszélyekkel jár, s oly nemzet, mely, mert erejében nem bízik, minden akadály előtt megáll, ép oly biztos lehet, mint ama gőzmozdony, csakhogy ép úgy nem teljesíti feladatát.

*

Babylon, Ninive, Memphis, e roppant városok, melyeknek romjai bámulattal töltenek el, a legnagyobb zsarnokság művei. Nem csak a dolgok természetéből következtetjük ezt, mely szerint a fényüzésnek vagy a dicsvágynak emelt ily nagyszerű épületek csak ott készülhettek, hol egyesek milliók munkájával kényök szerint rendelkezhettek, de világos szavakban elmondja ezt Herodot s utána az ó-kor többi írója is. — Ha Londonnak jelen kiterjedését látjuk, az ó-kor ezen maradványai elvesztik csudálatosságukat, sőt tekintve az irányt, melyet civilisatiónk újabb időben vett, azt tapasztaljuk, hogy csaknem minden állam ily óriás központ alakítása után törekszik. Páris, New-York, Berlin, Bécs terjedése nem áll semmi arányban az illető országok emelkedésével. De nem fekszik-e ebben nagy veszély a szabadságra s így egész polgárosodásunkra, mely csak ennek kifolyása? Ha százezerek, sőt milliók oly helyzetbe állíttatnak, hogy önmagukról nem gondoskodhatván, az állam gondoskodására szorulnak, nem következik-e ebből szükségkép a szabadságnak meg-

szorítása? — Gondnok nem képzelhető a nélkül, hogy a gyámsága alatt álló fölött hatalmat ne gyakoroljon, s félhetni, hogy az új-kor nagy városai, melyek alakulásokat ugyan nem a despotismusnak köszönik, ahhoz fognak vezetni. Hisz minden állapot végre megteremti azon kellékeket, melyek nélkül nem állhatna fenn.

*

Több ember közűl, kik egy hegynek legmagasabb csúcsára törekszenek, néhányan elbuknak, mások kifáradtan megállnak vagy megfordulnak, de azok, kiknek ereje s bátorsága a küzdelemben el nem fogyott, bármi különböző oldalról indultak is ki, mentől magasabbra emelkednek, annál inkább közelednek egymáshoz s végre találkozni fognak. — Ez az, miben a nemzetiségi törekvéseknek, melyek korunkban annyı zavart okoznak, vigasztaló oldalát látom.

*

Épen mivel az eszmék soha nem halnak meg egészen, s ha uralmoknak ideje lejárt, módosítva hatnak azon ellentétes eszmékre is, melyek által háttérbe szoríttatnak: ezért eszmék régi alakjukban nem is támadtak fel soha.

Ha a világtörténetet figyelemmel tekintjük, azon meggyőződéshez jutunk, hogy tökéletes revolutió, azaz olyan, mely után igen sok helyén nem maradt volna, tulajdonkép soha sem történt, de épen úgy nem történt teljes restauratió sem. A trónjáról elűzött uralkodó, legyen az eszme vagy ember, elvénülve vagy csak utódai által foglalja vissza helyét.

*

Minden nagyobb eszmének megvoltak vértanúi s mint egyeseket, úgy egész népeket találunk, melyek így vérzettek el. A küzdőknek vesztét gúny s átok követte sokszor s az, a mit szenvedtek, első pillanatban mint visszaijesztő példa áll azok előtt, kik magasabb feladatnak akarnák szentelni létöket. De ha a történet folyamát tovább követjük, nézetünk megváltozik. Az elnyomó emlékét az utódok átka követi, a vértanú tovább él eszméjével, s a jövő bámulva látja hogy a győzelmet nem a hóhér, hanem az áldozat vítta ki mert minden babér elhervad s minden emlék romba dől, de kinek neve egy eszmével él, a fölött az időnek nincsen hatalma.

*

Némely politikusok, s pedig épen olyanok, kik magukat kiválólag gyakorlatiaknak tartják, úgy járnak el, mintha minden nép többsége gazemberekből állna, s ezért a kormányzásnál csak az emberi természet rossz hajlamait kellene számba vennünk.

A tapasztalás ellentmond e szomorú nézetnek.

Azon elvek, melyeket Macchiavelli hirdetett, előtte s utána sok követőkre találtak, s történt, hogy egyes államok az által pillanatnyilag kedvező eredményekhez jutottak (hisz azon két ezer év alatt, meddig történetünk visszamegy, mi nem történt már?); de ha a népek életét mélyebben tanulmányozzuk, az egyes kivételek daczára azon meggyőződéshez jutunk, hogy valamint az egyes, úgy népek életében minden erkölcstelenség végre megboszulja magát, s hogy a legnagyobb politikai ügyesség, mely az emberek rossz hajlamaira számít, s bűneikre s gyöngeségeikre támaszkodik, nem tarthat fel oly államot, melynek vezérelvei a becsületes emberek erkölcsi érzetével ellentétben állnak.

*

Hogy a morál elveinek a politikában nincsen helye, hogy az, ki e mezőn magas czélok után fárad, minden eszközhöz nyulhat, ez azon tan, mely által Macchiavelli neve századokon át közgyűlölet, sőt csaknem undor tárgyává vált. — Újabb írók megmutatták, hogy miután a híres florenczi korában minden nemzet állása fejedelmének hatalmától függött, Macchiavelli az olasz népnek függetlenségét és nagyságát czélozá, mely akkor egyedül az által vala elérhető, ha fejedelmei közűl egy — hatalmassá válik. De az emberek nagy többsége Macaulay fényes védelmének daczára most sem változtatta meg ítéletét, s nincs logika s nincsen ékesszólás, mely a macchiavellismust rehabilitálhatná. — Az ítélet, melyet az emberek e tanokról hoztak, velünk született morális érzetünknek kifolyása.

*

Napjainkban, midőn a népek állása nem kizárólag fejedelmeik hatalmától függ és sorsuk fölött a népnek választottjai határoznak, oly ember, ki Macchiavelli *Fejedelmét* ma írná, őrültnek tartatnék. De vajon azok, kik könyvekben s hírlapokban újra hirdetik a tant, hogy a népképviselők, addig, míg saját nemzetöknek érdekeit bármily eszközökkel előmozdítják, helyesen járnak el, nem követik-e ugyanazon elveket, melyek fölött három század kimondta kárhoztatását? Ha igaz, hogy az, a mi által az egyes gyűlöletnek s megvetésnek teszi ki magát, nem válik szebbé, ha azt többen követik el, s ha az önzés, mely saját érdekeinek mindent feláldoz, nem kevésbbé embertelen, midőn tömegek, mint midőn egyesek által követtetik, akkor valóban, a mit napjainkban látunk s olvasunk, nem más, mint Macchiavelli tanainak újabb, korszerű kiadása, s el fog jönni az idő, mely

azokról, kik e tanokat hirdetik, szint' úgy fog ítélni, mint mi a szerencsétlen florenczi titkárról.

*

Az ó-világban a főérdek mindig az állam, melylyel szemközt az egyediség érdekei háttérbe szorúlnak, s csaknem eltűnnek; ennek szükséges következése, hogy az ethikában is, mely az egyesek morális kötelességeit tárgyalja, az államra való tekintet elhatározó befolyással bír. Még Plató is, minden ideálizmusa mellett, az államtudományt mint az ethikának részét tárgyalja s oly morál, mely az egyesre nézve oly kötelességeket állított volna fel, melyek az állam érdekeivel ellentétben vannak, az ó-világ fogalmai szerint nem is létezhetett.

Azon összeköttetés, mely az ethika s politika között a dolog természete szerint létezik, most sem változott meg. — Lehetetlen, hogy a kötelességek, melyekkel az egyes magának, családjának s barátjainak tartozik, azokkal, melyek őt az államhoz kötik, viszonyban ne álljanak; a különbség tehát, mely az új s a régi kor között e részben észlelhető, csak abban áll, hogy miután most a keresztyénség által uralkodóvá vált eszmék szerint az egyediség áll első helyen, az egyediség morális jogaiból s kötelességeiből kell kiindulni, ha az államról szólunk.

Valamint az ó-világban oly morál, mely az állam érdekeivel ellentétben áll, képtelenségnek tartatott volna, úgy most oly államtan, mely a morállal ellentétben áll, nem egyéb képtelenségnél, mit csak azért nem veszünk észre, mert az ó-világ eszméin alapítva meg újabb tudományunkat, még mindig az ó-világ felfogásaiban élünk.

Minthogy újabb korunk elfogadta az elvet, hogy az államnak főczélja a többség jólétében keresendő, mint-

hogy e szerint az egyed jóléte a fő, el kell fogadni azt is hogy a politikának legfőbb feladata nem egyéb, mint a morál elveinek alkalmazása az államra, s ebből világos, hogy oly politika, mely czéljainak elérésére erkölcstelen eszközökkel él, a politika főfeladatával egyenes ellentétben áll.

*

Bármennyire bámulják sokan a diplomatia finom fogásait s a politikai ügyességet, annyi bizonyos, hogy egy oly eset ellenében, midőn az állam veszélyes pillanatokban megmentését államférfiai ügyességének köszönheté, tizet hozhatunk fel, midőn az ily mesterségek az államokat nehézségekbe, sőt veszélybe ejtették.

*

Lehet-e életünkben két nőt valóban szeretni, nem tudom; két hazát bizonyosan nem.

*

Jóravaló ember mindent eltűr, de nem mindent tesz hazájáért. Az erkölcsi lehetőségeket nem mi magunk jelöljük ki magunknak, s rajtok túllépni még a hazáért sem szabad.

*

Miként bizonyos tárgyak csak lángban égnek, úgy vannak egyéniségek, kiknél a szeretetet csak mint szenvedélyt látjuk, mely egyszerre felcsap, magasra lobog, zúg és pattog, de parázst nem hágy maga után. Ily egyéniségek, akár egyesek, akár népek legyenek — mert azon érzés, melylyel népek a haza iránt viseltetnek, hasonló az egyes szeretetéhez — sokat beszélnek szerelmökről, pillanatokra csodákat mívelnek, de határ-

talan szerelmök tárgyát ritkán boldogítják. — Ehhez nem pillanatnyi fény, hanem tartós meleg, nem magas láng, hanem izzó parázs kellene.

*

Hegyes vidékeken minden völgynek különös jelleme van, minden tetőről új kilátás nyílik; egy félóráig járunk, s már új világban találjuk magunkat. Nálunk Debreczentől Szegedig s tovább egész alföldünk egyforma. Az egyik mező, tanya, kert — olyan mint a másik. Ha tornyot látunk, azt hiszszük, saját falunkhoz közeledünk, s mindenütt otthon érezzük magunkat; nem is csoda tehát, ha a magyar ember nem ragaszkodik úgy saját faluja tornyához, mint más országok lakója, hanem egész hazáját szereti. Ha van hely, a hol a hazának nagy eszméje a legegyszerűbb emberben is feltámadhat, ez határtalan rónaságunk.

*

Bármily magas fogalmunk legyen az emberi méltóságról, bizonyos, hogy a legnagyobb rész azon természetes ösztönnel születik, hogy magát valaminek vagy valakinek alávesse. S minthogy egyesek szintén természetöknél fogva hatalomra törekszenek, nem bámulhatni, ha a miveletlen népeket mindig egyes vezetők korlátlan uralma alatt találjuk. A szabadságnak, hogy az fentartassék, különös intézményekre van szüksége, míg a szolgaság gyomként magától támad és terjed. Az a közmondás, hogy az ember szabadságra születik, szép, de nem igazolja a történelem, mely inkább azt mutatja, hogy az ember szolgaságra születik, s csak míveltség által emelkedik a szabadsághoz.

*

Mindazon kötelességek között, melyeknek teljesítésétől az állam jóléte függ, a legfontosabbak az egyeseknek családi kötelességei.

*

Magában véve semmi sem természetesebb, mint az, hogy a ki országos dolgokhoz szól, vagy mint az ország képviselője lép fel, kizárólag az ország érdekeit tartsa szeme előtt; s mégis oly nagy az emberi gyarlóság, hogy az, ki közdologban személyes érdekeit tekintetbe nem veszi, ezért a polgári erények példányának tartatik.

*

Mint sok uralkodó utódja alatt, úgy most a magyar alkotmány rendkívül népszerűvé vált, és miután az alkotmánynak és főkép a közigazgatásnak részletei a tudomány által felállított elveknek nem felelnek meg, sok ember töri fejét, hogyan történt, hogy ily látszólag hiányos rendszer oly kielégítő eredményekhez vezethetett. Felfogásom szerint ennek magyarázatát épen régi rendszerünk látszó hiányaiban kell keresnünk. — Mert az alkotmány elvei semmire nézve tisztán nem állíttatnak fel, mert még a közigazgatásban is az, mit meghatározott rendszernek nevezhetnénk, nem található, és mert így a törvény hiányai miatt az egyediségeknek nagy befolyás engedtetett: ez az, miben a magyar alkotmány előnyeit keresnünk kell. — Ugyanazon előny, mely az angol alkotmányban és közigazgatásban is megvan; a különbség a kettő között csak az angol nép magas és a magyar alantabb míveltségében kereshető, s minden alkotmány azon mértékben fog megfelelni a szükségnek, melyben az az egyediségnek s a szabadságnak nagy vagy korlátoltabb hatáskört ád.

*

Hazánk jelen helyzetének legnagyobb nehézsége, hogy alkotmányunk nem felel meg míveltségi viszonyainknak. — Százszor elmondatott, hogy octroyált, vagy bizonyos elvek szerint néhány nap alatt, mintegy mondva készült alkotmányok mit sem érnek, s hogy az alkotmány csak akkor felelhet meg czéljának, ha az a néppel együtt fejlődik és szükségeket pótol, nem pedig új szükségeket teremt, mi minden improvizált alkotmány következése. — De mit mondjunk hát mi, kiknek 48-ban szintén egy új alkotmány adatott, s pedig olyan, mely nem is a mi számunkra készült, hanem csak kölcsönöztetett? — Úgy járunk, mint a gyermek, kire egy felnőtt ember kabátját adták fel. — Bámulhatjuk-e, ha minden lépésnél egyet botlunk és nincs-e okunk aggódni, hogy felbukunk, mielőtt időnk volt, hogy a ruhába belé nőjjünk?

*

Ha jelen államainkat tekintjük, a bajoknak legnagyobb része két kútfőből ered.

Az egyik az, hogy a civilisatióval azon tárgyaknak száma s kiterjedése, melyekről az államnak gondoskodni kellene, oly arányban növekedett, hogy az minden kormánynak erejét felülmúlja. — Én részemről meg vagyok győződve, hogy Európa alkotmányos országaiban nem találkozik egy minister sem, ki azt, mit hivatala szerint kormányoznia kellene s miért csak ő felelős, tettleg kormányozni képes volna.

A második, mi szintén magasabb míveltségünk eredménye, az, hogy korunk jogfogalmaival s a felvilágosodás terjedése következtében az emberek nem oly könnyen kormányozhatók, mint hajdan, midőn minden magasabb parancs vak engedelmességre számíthatott.

Az állam e szerint rendszere következtében oly feladatot tűzött ki magának, mely megoldhatatlan, s ezért bajainkon segíteni mindaddig nem is lehet, míg e feladat nem változik, s az állam hatáskörének sokkal szűkebb korlátok nem tüzetnek ki, vagy (mert ez csak akkor történhetnék, ha azt, mi eddig az állam feladatának tekintetett, mások veszik át), ha sikerülni fog az állam körében kisebb organismusokat (társulatokat) alkotni, melyek mindannak kormányzatát átveszik, mi nem egyenesen az egész államot illeti.

*

A parlamentáris kormány, melynek czélja, hogy az államban a nép akarata legyen határozó, egyik fő, sőt nélkülözhetetlen feltétele a szabadságnak, de még nem szabadság, sőt tapasztalásból tudjuk, miként oly országokban, hol a parlamentáris kormány minden formái léteznek, az egyéni szabadságnak sokszor igen csekély mértéke található.

Bámulhatjuk-e, hogy, miután napjainkban a szabadság neve alatt kezdett mozgalmak mind csak 'a parlamentáris kormány megszerzése után törekszenek, e mozgalmak eredménye soha megelégedést nem idézhet elő. A népre kevés gyakorlati előnynyel jár, ha azok, kik fölötte korlátlanúl uralkodnak, ezt az ő nevében, parlamentáris többségük nevében teszik, — a forradalom vagy a reactió győzelme reá nézve csak uralkodóinak czímét változtatja meg, s ez így fog maradni mindaddig, míg az eszmezavar, mely az uralom és szabadság, a nép souverainitása és az önkormányzat között létezik, meg nem szűnik, s végre nem látjuk át, hogy a szabadságot nem az által alapíthatjuk meg, hogy a

népsouverainitást mindenre kiterjesztjük, hanem az által, hogy annak — azaz az államnak — hatáskörét a lehetőségig kisebbre szabjuk.

*

Ha az ember okos lény, ha szabad akarattal bír, az elsőből következik, hogy saját szükségeit maga ismeri legjobban, s legjobban önmaga gondoskodhatik azoknak kielégítéséről; a másodikból, hogy minden, mi akaratának szabadságát korlátozza, mert természetes tulajdonaival ellentétben áll, megelégedését lehetetlenné teszi. És épen azért az emberi jólétnek és megelégedésnek első feltétele a szabadság, s mentől magasabbra emelkedik míveltségében, azaz mentől inkább felel meg az okos lény fogalmának, annál inkább azzá válik. — Az államnak feladata, legalább valóban mívelt népnél, nem más, mint az, hogy mindenkinek szabadságát biztosítsa. A korlátok, melyeket az állam az egyesek szabadságának felállít, csak annyiban igazolhatók, a mennyiben azok mások szabadságának biztosítására szükségesek.

*

Az uralom ellen csak a szabadság biztosít, ha tehát a nép korlátlan hatalmától tartunk, — s méltán, minthogy a nép uralma felelősség nélküli, — ez ellen csak a szabadság által biztosíthatjuk magunkat.

*

Még a szabadságnak is megvan árnyéka, s ez is, mint más árnyékok, legnagyobb, midőn a szabadság napja kél, s midőn alkonyához közelít.

*

Egészen csak az szabad, ki maga fölött egészen uralkodik.

*

A despotia meteorhoz hasonló, mely mint fénytünemény támad, s miután az égen ragyogva átfutott, mint idomtalan sötét tömeg esik a földre.

*

Igaz, hogy a szabadság maga még nem boldogít, de ugyanezt mondhatjuk a világosságról is, mely csak azon tárgyaktól nyeri becsét, melyeket általa látunk ; a melegről, mely nélkül semmi sem tenyészik; a levegőről, melyben élünk; de vajon nem lenne-e azért balgatag az, ki, mielőtt magának azt biztosította volna, mi minden egyébnek föltétele, más javak után fáradni vagy nekik örülni tudna.

*

Az ember oly gyönge s tökéletlen, hogy nem képes a szabadságra. Ez azon okoknak legfőbbike, melyet az absolut hatalom barátjai a szabadság ellen felhoznak. De vajon hát azok, kiknek érdekében a szabadságot lehetetlennek mondjátok, magasabb lények-e? Ha nem, ha köztök s más emberfiak között legfeljebb annyi különbséget találunk, mint a szabadban felnőtt s az üvegházban elkényeztetett növény között: vajon természetünk tökéletlenségei, melyek az embert a szabadság élvezetére képtelenné teszik, nem teszik-e még képtelenebbé a korlátlan uralkodásra, s így az, mi a szabadság ellen hozatik fel, nem int-e inkább a szolgaságnak jogtalanságára, sőt esztelenségére?

*

Ha csak egy szolgánk van, kinek mindig parancsolhatunk: önmagunk, büszkén úrnak mondhatjuk magunkat. — De mi kevés ember van, ki ezt teheti!

*

Épen mert a szabadság minden embernek szükséges, azért szükségesek oly intézmények az államban, melyek által minden egyesnek szabadsága a többiek szabadságának oltalmára korlátoltassék.

*

A törvényhozó, bármit tegyen, soha sem szervezheti az államot úgy, hogy annak minden tagja csak az egész fennállásának szolgáljon. Ezt Isten teheti, ki midőn világát alkotá, minden lénynek egyszersmind megadta azon tulajdonokat, melyek helyzetében szükségesek. Mi emberek sem természetünk tulajdonait megváltoztatni, sem azoknak minden következéseit előre látni képesek nem vagyunk, s innen van, hogy minden államszervezet, mely csak addig jó, míg az emberek egy bizonyos helyzetben maradnak, magában hordja vesztének csiráit. Miután tehát a békének s kifejlődésnek első föltétele az, hogy az egyén s állam között ellentét ne létezzék, s miután az embereket nem alakíthatjuk az állam szerint: akként kell szerveznünk az államot, hogy az emberek azt saját szükségeik szerint alakíthassák át magoknak, melyeknek szüntelen változása egyszersmind azt teszi szükségessé, hogy az állam folytonosan átalakulhasson. — Az államnak tulajdonkép egyedüli feladata, hogy mind az egyesnek, mind az egésznek szabadságát biztosítsa.

*

Vannak politikai állapotok, melyek csak erőszakosan változhatnak meg, de a szabadságot megállapítani csak rend által lehet. — Hisz végre a rend és szabadság ugyanazonosak, mert a hol bizonyos viszonyok megváltoztatása senkinek hatalmában nem áll, ott a viszonyokhoz alkalmazkodva mindenki szabadon és biztossággal élhet tehetségeivel. A hol valamit csak ledönteni akarunk, mentől többen vesznek részt a bontásnál, annál hamarabb történik, s a rendetlenségnek legfeljebb azon rossz következése lehet, hogy a leomló falak a vigyázatlan munkások közűl néhányat eltemetnek; építeni csak renddel lehet s azért, kik a szabadságot forradalom által akarják megállapitani, gondolják meg jól, bírnak-e annyi hatalommal, hogy a tömeget, ha az bontási munkáját elvégezé, fékezhessék. — Minden ily mozgalom csak akkor vezethet sikerhez, ha az, mit forradalomnak nevezünk, tulajdonkép csak kormányváltozásban áll.

*

Főfeladata minden alkotmánynak: egyesíteni a rendet a szabadsággal, de kétségtelen, hogy ez nagy nehézségekkel jár.

Minthogy a szabadság abban áll, hogy mindenki saját hajlamait és meggyőződéseit kövesse, s a mennyiben mások jogait nem sérti, tevékenységében ne akadályoztassék, természetes, hogy a nézetek különfélesége és azon tevékenységi vágy következtében a szabadság mindig, ha nem is ellentéteket, legalább zavart idéz elé. E zavart elkerülni a szabadság megsemmisítése nélkül csak úgy lehet, ha a tevékenységnek külön minden egyes irányait szintén organizáljuk, s a társadalmi viszonyokat úgy rendezzük el, hogy az egyesek tevékenysége minden irányban, nem ugyan az állam, de azon kisebb tár-

sasági viszonyok által, melyekben az egyes áll, szabályozva legyen. — Ugy vagyok meggyőződve, hogy alkotmányos szerkezetünkben az eddig követettel épen ellenkező irányt kell követnünk, s a helyett, hogy az állam eddig minden önállóan szervezett társaságot maga mellett elnyomott, mert hatalmát félté, inkább azon kell dolgoznunk, hogy az állam mellett mennél több ily organismusok létezzenek, melyek, mint a szabad egyház és nagyobb egyletek, az államnak hatalmát ugyan korlátozzák, de a rend fentartásában az államot segítik.

*

Maga a lég, melyet szívunk, oly elemekből áll, melyeknek mindegyike egyenként vesztünket okozná; tiszta oxigenben vérünk gyuladásba megy át, s egy pár nap alatt, tiszta azotban egy pár percz után meghalnánk; s az egész emberi nem elpusztulására nem kellene más, mint hogy légkörünk elemei elválván egymástól, azon vegyülék helyett, mely fentartásunkra szükséges, annak különvált részei fogjanak körűl; de ugyan kinek jut eszébe, hogy e lehetőségtől féljen? Nem tudjuk-e tapasztalásból, hogy az elemeket tisztán csak a vegytan állíthatja elé, s hogy azokat légkörünkben mindig azon vegyületben találjuk, mely fentartásunkra szükséges? S ilyen azon viszony, melyben a rend és szabadság az államban egymáshoz állnak, és ha nagy, tudományos apparatussal bebizonyítják, hogy az emberi természet tökéletes szabadságot el nem bír, vagy hogy a tökéletes rend elnyomáshoz vezet és minden életet elöl: nem ép oly haszontalan fáradság-e ez, mint ha a chemikus azon következésekről elmélkednék, melyekhez az vezetne, ha levegőnk csak oxigenből vagy csak azotból állna? Jó, ha az elemeket ismerjük s minden elemnek tulajdonait

egyenként megvizsgáljuk, de hogy e tudomány tévútra ne vezessen, nem szabad soha elfelednünk, miként az elemek tisztán sem a természetben, sem a polgári társaságban nem fordulnak elő. — Minden élet, minden kifejlődés e különböző elemeknek vegyülése által feltételezett.

*

Meg vagyok győződve a szabad sajtó üdvös hatásáról. Vannak azonban ezen intézménynek — főkép, míg az oly kezekben lesz, minőkben azt részben jelenleg látjuk — rossz következései is, melyek még a szabad sajtóellenei által sem méltányoltatnak eléggé, s ezek között nézetem szerint első helyen az áll, hogy az embereket a közvélemény iránt közönyösökké teszi, s a becsületérzést épen azoknál tompítja el, kiknek reá a közjó érdekében legtöbb szükségök volna. Kétségen kivűl vannak morális igazságok is, melyekről az egyes szintoly erősen meg lehet győződve, mint Galilei arról, hogy a föld forog, s melyeknek kivivásáért szintúgy kész minden áldozatra, de politikai vitatkozásaink többnyire nem ilyenek körűl forognak. Rendes viszonyok között, midőn a vita nem elvek, hanem csak az elvek alkalmazása körűl forog, s a hatalom, melyet forradalmi korszakokban a legszilárdabb jellemek ragadnak meg, a legügyesebbek kezébe kerűl, a közdolgok kezelése mindenkit skeptikussá tesz, s a főgarantia, melylyel a nemzet bír, hogy érdekei feláldoztatni nem fognak, országlárainak becsületérzetében fekszik; s vajon nevelheti-e ezt, ha épen azok, kiktől az ország érdekei függnek, naponként sárral dobáltatnak, ha a legaljasabb gyanúsítások tárgyául szemeltetnek ki, s helyzetöket csak úgy tarthatják meg, ha azt, mi magát közvéleménynek nevezi s annak csakugyan egy fontos tényezője, megvetni tanulták?

*

Mint ha a papirsárkánynak, melylyel gyermekek játszanak, zsinege megszakad, körűlbelűl oly hatást gyakorol a szabadság hírlapirodalmunk nagy részére. — Mihelyt a fék megszakadt, a magasból, hol őket láttuk, a sárba hullnak.

*

Ha a nap kél, a lég leghidegebb, s vajon mondja-e azért valaki, hogy a nap sugarai nem terjesztenek meleget; s ha látjuk, hogy a politikai szabadság vagy egyes institutiók, melyek annak lényegéhez tartoznak, mint a sajtószabadság, eleinte nem felelnek meg várakozásainknak, sőt az ellenkező eredményeket idézik elő: van-e okunk, hogy azok fölött pálczát törjünk?

*

Ki a hazának szolgálni akar, annak egy perczig sem szabad elfelednie, hogy szolga, s csak akkor felel meg hivatásának, ha kizárólag eszköznek tekinti magát. — Ki ezen önmegtagadásra erőt nem érez magában, s a közjón kívül mást — ha csak személyes dicsőségét is — tartja szemei előtt, jobban cselekszik, ha a közügyektől távol, vagy legalább alárendelt helyzetben tartja magát.

Oly tökéletlenek vagyunk, hogy különböző érdekek összeütközésénél még a jobb ember is saját érdekeit másokénak elébe teszi, s azért arra kell törekednünk, hogy saját, a közügytől különvált érdekeink ne legyenek, vagy mivel ez — mi az ó-világ politikai erényeinek alapja volt — korunkban alig érethetik el, azt kell elvként kitűznünk, hogy összeütközés esetében saját érdekeinket a közének mindig alája rendeljük, még azon esetben is, ha az, mi legfontosabb érdekeinket sérti, a közügyekre nézve látszólag csak kevés fontosságú.

*

Az egyenlőség utáni vágy velünk született, csakhogy a színvonal, mely felé természetünknél fogva törekszünk, nem, mint a vizeknél, a legmélyebb, hanem az elérhető legmagasabb ponton keresendő. Megengedem, hogy egyenlőknek születtünk, de minden ember nem született pór, hanem született aristokrata.

*

Nem hat semmi károsabban az emberek jellemére, mint ha gyakori érintkezésben állanak olyanokkal, kik míveltségükre vagy jogi állásukra nézve sokkal alantabb állnak, s a korlátlan uralmat, melyet ember ember fölött gyakorol, a természet adta különbség szükséges következésének kezdik tekinteni. — Ez volt átka az ó-világ mívelt népeinek, ez rontá meg Amerika felfedezése után Spanyolországot, ez fogja megrontani, ha a szolgaság intézménye megmarad, Észak-Amerikát.

Miként minden civilisatiónak biztosítéka a szabadságban, úgy a szabadságnak biztosítéka az emberi méltóság elismerésében fekszik, s oly nemzet, mely mások jogegyenlőségét el nem ismeri, az egyes osztályok szolgaságát készíti elő. A korlátlan uralom behozatala ily népnél csak az idő kérdése.

*

Midőn a franczia forradalom lerontva a kiváltságokat, a szabad verseny elvét kiáltotta ki, nagy öröm támadt azon osztályok között, melyek az előbbi rendszer alatt szenvedtek. Alig múlt el egy félszázad, s a tapasztalás azt mutatja, hogy azon korlátok, melyek a közép-kor alatt az egyeseknek szabad kifejlődését akadályozták, egyszersmind megoltalmazták őket saját helyökön

s a sokat magasztalt szabad versenynek egyik eredménye az lett, hogy az osztályok különbsége megszűnvén, az egyesek között létező különbségek inkább feltűnnek, s a gyengébb nem bizonyos kiváltságos osztályok, hanem mindenki által zsákmányoltatik ki, ki magát nálánál vagyonra vagy képességre nézve erősebbnek érzi. — Új harcz kezdődik s hiszem, hogy az egyenlőség elve győzni fog ismét, de nem fog-e ez is azon meggyőződéshez vezetni, hogy az egyenlőség elvének általános elismerése s az egyenlőség tettleges létezése között roppant különbség létezik?

Vallásunk, mely egész polgárosodásunk kiindulási pontja, kimondta az embernek Isten előtti egyenlőségét, s azért az ellenállhatatlan hatalom, melyet az egyenlőség elve korunkban gyakorol, szükséges következése egész polgárosodásunknak; csak egyről feledkezünk meg, s ez az, hogy az egyenlőség csak annyiban való, a mennyiben az embernek Istenhez való viszonyát tartjuk szemeink előtt, s a felsőbbséget, melylyel az egyes mások fölött tettleg bir, azon távolsághoz hasonlítjuk, mely a legnagyobb ember és Isten között létezik. És ezért az egyenlőség elve az életre csak azon arányban tehet gyakorlati hatást, melyben az istenség eszméje a társaságot áthatja. Hová fognak vezetni korunk küzdelmei, — ki mondhatná meg, de a keresztyén polgárosodás eszméi nem létesíthetők keresztyének nélkül.

*

Valamint gyáva népnél nagy hadvezért, vagy olyannál, mely az észbeli tehetségek s mívelhetési képesség csekély mértékével bir, nagy gondolkozót, ki a tudományt tetemesen előbbre vitte, nem találunk, úgy oly népnél, melynél a kedély- s jellem-tulajdonok hiányzanak, nagy jellemeket hasztalan keresünk. Ennek oka

nem abban fekszik, mintha ily nemzetek körében oly egyének hiányzanának, kik a szükséges képességgel bírnak, hanem abban, mert a legnagyobb képesség is csak rokon elemek körében fejlődhetik ki. — A legjobb, sőt talán az egyedüli mérleg, mely szerint egész népek képességeiről ítélhetünk, nagy férfiaiban fekszik, s azon nemzet, melynek történetében nagy jellemeket nem találunk, a kedélyi tulajdonoknak nem nagy tőkéjével bír.

*

Minden ismeret egyesek által találtatott fel, minden tudományos haladás s minden, mi a művészet körében kitűnő, egyesek műve, s mégis a nemzet joggal büszke tudományára és művészetére, mert a nemesebb ág, melyet az egyes szorgalma beoltott, csak annyiban nőhet, mennyiben a törzs, melybe az beoltatott, a nemesebb ággal rokon.

*

Mint Homér születése fölött hét város vitatkozott, úgy korunkban egyes nagyobb hírű férfiaknál nehéz lenne meghatározni nemzetiségüket. — Sokat beszélünk a vérről, a fajjal járó tulajdonokról s tehetségekről, melyeknek bebizonyítására számos példák hozatnak fel; — de ha a népek számtalan vegyületeire s az egyes családoknak név- és lakhelyváltoztatásaira gondolunk, meggyőződünk, miként az, hogy valaki németül vagy magyarul beszél, sőt hogy magát németnek vagy magyarnak tartja, fajára nézve ép úgy nem bizonyít semmit, mint az, hogy Magyar- vagy Németországon született. — Meggyőződésem, hogy nemzetek legkedvesebb gyermekeikkel sokszor úgy járnak, mint egyes apák, kik büszkék fiaikra, s kiket mindazon bókok,

melyeket elfogadnak, csak annyiban illetnek, a mennyiben a magasztalt gyermeket ők nevelték fel.

*

Az elv, hogy, midőn különböző nemzetiségek találkoznak, az absorbeálja a másikat, mely a mívelődésnek aránylag magasabb fokán áll, csak ott valósul, hol azon nemzetiségek mindegyike a culturának egy bizonyos fokát már elérte. — Egészen míveletlen nemzetiségeknél épen az ellenkezőt tapasztaljuk, minek oka abban fekszik, mert ily esetben a míveltebb nép az érintkezésnek szükségét inkább érzi és az idegen nyelvet könnyebben elsajátítja, mint a míveletlen. — Példát mutat erre hazánk is, hol a román a magyart és szászt, a magyar a németet sokkal többször assimilálta, mint ellenkezőleg. — A jelenben az ellenkezőt kezdjük tapasztalni, s ha az egy részben örvendetes, mert civilisatiónk emelkedéset bizonyítja, egyszersmind azon veszélyre figyelmeztet, mely a magyar nemzetiséget napjainkban inkább fenyegeti, mint valaha, ha csak e veszélyek ellen, melyeknek gyakori érintkezéseink más népekkel, és maga civilisatiónk kitesznek, az által nem oltalmazzuk magunkat, hogy mívelődésünkben mennél gyorsabban előre törekszünk.

*

Demokratikus állam, ha népe erényes, megtarthatja szabadságát, de nem uralkodhatik mások fölött, és a mi egyesekre alkalmazva kétségbe vonható, hogy parancsolni csak az tud, ki engedelmeskedni tanult, bizonyos, ha egész népekről van szó. Külső uralmok mindig belső szolgaság árán vásároltatik meg. Ez magából a demokratia természetéből következik. Mert, miután a

nép hatalmán, [illegible]
gyakorolhatja [illegible]
a hatalom, melyet [illegible]
lőség [illegible]
Oly államban, [illegible]
aristokratikus [illegible]
soká [illegible]

De ha az [illegible]
meg együtt [illegible]
keveset fogják [illegible]
korunk demokratikus [illegible]
mában [illegible]
melyet [illegible]
s hogy így, [illegible]
sok helyen a [illegible]
makkal áll, a [illegible]
zetiségek [illegible]

A [illegible]
mint [illegible]
inkább [illegible]
elvekhez [illegible]
[illegible]
elvhez [illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible] a [illegible] áll [illegible]
[illegible]
[illegible] a [illegible]
s [illegible]
a nép [illegible]

[illegible]

mert fényöket s gazdagságukat részben sajátjának tekinti; de azok, kik hozzájok közelebb állnak — az irodalom iparos középrende — nem bocsátják meg soha, hogy a hely, mely őket illetné, mások által foglaltatott el, mintha bizony, ha senki náloknál előbbre nem jutott volna is, s ők az elsők lennének, azért egy lépéssel továbbra mentek volna, mint hová őket saját erejök viszi.

*

Az erénynek egyik főtámasza az önbecsülés, s az önbizalom egyik föltétele minden nagy tettnek. Azon érdem, melylyel az aristokratia egyes korszakokban bír, csak e két tulajdonban találja magyarázatát.

*

A születési aristokratiánál néha későbbi nemzedékek, a pénz-aristokratiánál azok, kik családjoknak magasabb állását megszerezték, nem méltók tiszteletünkre, s azért természetes, ha oly korszakokban, midőn, mint a római respublica hanyatlásánál, a két aristokratiának hibái egyszerre tűnnek fel, s egy magát túlélt patriciatus mellett egy felfuvalkodott tőzsér-aristokratia támad, végre az aristokratiának még neve is utálatossá válik, s az emberek annyi romlottságot látva, a demokratiában keresik egyedüli menedéköket.

*

Nincs alkotmányforma, mely által azt érhetjük el, hogy a hatalom nyugodt időkben ne azon osztályok által gyakoroltassék, melyek míveltség, vagyon vagy születés által kitűnnek, s melyek az ország aristokratiáját képezik. A demokratiai államszerkezet előnye csak abban fekszik, hogy a hatalom semmi egyes osztály sajátja nem lévén, mindig contestált, s hogy a nép az

egymás között küzdő aristokratiák között mindig védre talál.

*

A kisebb számnak uralkodása (az aristokratia) csak ott lehetséges, de egyszersmind kikerülhetetlen is, hol bizonyos osztályok vagy anyagi erőben, vagy szellemi kifejlődésben a nép többségénél magasabban állnak. Az előitélet, melynél fogva az emberek egykor tényleg felsőbbséggel biró emberek utódaiban ugyanazon tulajdonokat teszik fel, egy időre pótolhatja a valót, és innen magyarázható, hogy a nemesség, főkép hol az vagyonos maradt és a felsőbb míveltség mázát viseli, egy időre megtartja befolyásának nagyobb részét, még akkor is, mikor annak alapja nem létezik többé. — De állandó az aristokratia hatalma csak ott lehet, hol ez tényleges felsőbbségen alapszik és ezért csak azok tekinthetők a demokratia bajnokainak, kik ezen tényleges felsőbbségek megszüntetésén, akár az anyagi, akár a szellemi téren, dolgoznak.

Csak a mi a nép anyagi jóllétének vagy szellemi míveltségének emeléséhez vezet, az történik tulajdonkép a demokratia érdekében.

*

Soha az anyagi jólét nem haladott nagyobb mérvekben, és mégis talán soha több elégedetlenség nem mutatkozott, — ez tagadhatatlan; de nem osztozom azoknak nézetében, a kik ezt meglepőnek tartják, vagy benne annak jelét vélik látni, hogy nemzetgazdaságunk hibás irányt követ. Én e közelégedetlenségben demokratiai irányunk szükséges következéseit látom.

Miután a megelégedés csak az, vagy annak eredménye lehet, hogy minden kivánatainkat elértük, (mi

nagyon ritka), vagy annak, hogy elértük azt, mi helyzetünkben elérhető: igen természetes, hogy a megelégedésnek ez utóbbi neme sokkal több esetben éretik el oly korszakokban, midőn mindenki osztályának helyzete szerint bizonyos korlátok közé szoríttatott, mint most, midőn demokratiai elveink következtében minden egyes reményeinek csaknem határtalan tér nyílik, s azért azt tapasztaljuk, hogy még jelenleg is az elégedetlenség épen a demokratiai elvek uralmával egy arányban nő, s Észak-Amerikában talán legnagyobb, ámbár a jóllét sehol magasabb fokra nem emelkedett.

És vajon nem fekszik-e már magában a haladásban az elégedetlenségnek magyarázata, mert hisz haladás s megelégedés a jelennel ellentétes fogalmak?

*

Minél gyöngébbeknek érezzük magunkat más, nem emberi erőkkel szemközt, annál inkább keressük vigasztalásunkat azon öntudatban, hogy sorsunk közös minden emberével; innen van, hogy a természettudományoknak elterjedése a demokratiai elveknek oly kedvező.

*

Minthogy a tömegek egyesekből állnak, igen természetes, hogy nálok csak azon tulajdonságokra számíthatunk, melyek az egyes embereknél legközönségesebbek; és fájdalom, se a józanság, se a következetesség, se a háladatosság nem tartozik ezek közé.

*

Oly urak, kik hízelgést követelnek, többnyire csak rossz emberek által szolgáltatnak, s ilyen, fájdalom, néha a nép is.

Mondd, kivel társalogsz, s megmondom, ki vagy, így szól a franczia közmondás; helyesen alkalmazható ez egész népekre is. — Nézzétek meg, ki népszerű körükben, s itélhettek az egész nép becséről.

*

Az emberek többsége ugyanazon jó s ugyanazon rossz hajlamokkal bír, mint ismerőseink, s azért a bálványozás, melylyel sokan a nép szavát Isten szavának tekintik, s azon megvetés, melylyel mások — főkép ha nagyravágyó terveikben megcsalattak — a tömegről szólnak, egyaránt helytelen. — Csak egy van, miben a nép az egyesektől mindig különbözik, s ez az, hogy nyugodt megfontolásra képtelen, s ezért, valamint lelkesedése pillanataiban a legnagyobb áldozatokra kész, úgy képesebb mindenre, mint arra, hogy igazságos legyen, mert erre minden körülmény nyugodt megfontolása kivántatik.

*

Ha valamely akadémia jutalomkérdésként azt tűzné ki: az emberi testnek mily szervekre lenne szüksége, hogy erősebb s boldogabb legyen, s ha ezen kérdésre — miről semmi kétség — az orvosi candidátusok egész serege pályázna és testünk új szervezésére szebbnél szebb terveket készítene, — nem nevetnénk-e? — S vajon hát azok, kik napjainkban oly tervekkel lépnek fel, melyek az ember szellemi organismusával, azaz gondolkodása s érzésének egy ezred óta tanúsított módjával világos ellentétben állnak, s kik bajaink orvoslására oly javaslatokat ajánlanak, melyeknek létesítésére mindenekelőtt az kivántatnék, hogy az emberek egész szellemi természete megváltozzék — vajon, kérdem, ezek kevésbbé nevetségesek-e?

*

A communisták a birtok közösségének védelmére az első keresztyénekre hivatkoznak. — A különbség e kettő között csak abban fekszik, hogy az első keresztyének vagyonukat azért osztották meg, mert magasabb czél után törekedve, azt megvetették; míg a communisták a közösséget azért követelik, mert az anyagi élvezetet mindenek fölébe tévén, az egyenlőségnek csak annyiban tulajdonítanak fontosságot, mennyiben az a vagyonra és anyagi élvezetre is kiterjed.

*

Minden emberi nagyság csak aránylagos, s ezért oly korban, midőn az emberek általán véve a míveltség magasabb színvonalán állanak, mindig kevesebb nagy egyéniséget találunk. Ez áll századunkról is. De a nagy embereknek e hiánya, mely ellen annyit panaszkodunk, ha csak annak jele is, hogy a míveltség magasabb fokát többen érték el s így kitűnni nehezebb: e tény nem maradhat befolyás nélkül, s bizonyos, hogy oly korban, melyben kevés való felsőbbség létezik, még az is, mely létezik, nem ismertetik el.

*

Az idő hiányát csak nagyobb erőnek alkalmazása által, a hiányzó erőt csak idővel pótolhatjuk ki, s ezért azon eszközökre nézve, melyeket valamely czél kivitelére használunk, minden attól függ, több erő vagy több idő áll-e rendelkezésünkre, kivévén azon eseteket, midőn valamit nemcsak egy időre, hanem mint maradandó állapotot akarunk elérni, mert azokban az idő erő által nem pótolható.

*

Tény, hogy minden forradalmak között az sikerült leginkább, melynek parlamentáris történetéről legkeve-

sebbet szólunk: az amerikai, s az legkevésbbé, melyből legtöbb híres beszéd maradt reánk: a franczia. Úgy látszik, az ékesszólás nem a legüdvösebb hatást gyakorolja a népek kifejlődésére.

*

Valamint a deszkán, ha síma földön fekszik, senki nem veszti egyensúlyát, ellenben csaknem mindenki elszédül, ha rajta mélységen kell keresztül mennie; s valamint a legügyesebb játékos máskép játszik, midőn egész vagyona, mint ha csak egy pár forint áll kártyáján: úgy oly emberek, kik közönséges viszonyok között tehetségöknek s eszélyöknek jeleit adták, fontos pillanatokban néha csaknem bámulandó ügyetlenséggel járnak el. És épen ebben fekszik minden forradalomnak főveszélye, mert azokat, kik azt vezethetnék, elszédíti.

*

Mint az oczeánon a szelek, úgy a politika terén bizonyos korszakokban a szellem nem változtatja irányát, s bizonyos, hogy ily szellemmel ellentétes irányban haladni nem lehet; de jaj azért annak, ki ezen irányt feltétlenűl követni akarja, s magát annak összetett kezekkel átengedi. Az oczeán állandó szelei is a hajót, mely felvont vitorlákkal, de kormány nélkül magát hatalmuknak átengedi, rövid idő alatt parthoz viszik ugyan, de nem a kivánt kikötőbe, hanem sziklák és zátonyok közé.

*

Rómát nem egyes Clodiusok s Catilinák roppant bűnei, hanem sokaknak aljassága rontotta meg. A vészek,

melyek a hatalmas birodalmat ledönték, a társaság posványaiból gyültek össze. Valamint a geologia nagy sár-kitöréseknek nyomait mutatja fel, melyek egész országokat pusztitottak el, úgy az ó-világ bámult civilisatiója a sár és posvány ily áradása alatt veszett el.

*

Danton beszéde híressé vált, melyben mondá, hogy Francziaország megmentésére merészség kell, és ismét merészség, és még egyszer merészség. — Ha Danton államférfiúi képességgel birt, átlátta volna, hogy a franczia forradalmat épen a túlvitt merészség rontotta meg. — Általán véve a forradalmak nem az erély, hanem a rend hiánya miatt vesznek el, és ép mert Washington azt megérté, azért állapithatá meg a szabadságot. Az erő, melyet egy szabadságért lelkesült nép kifejthet, roppant, de ellenállhatatlanná csak akkor válik, ha azt szabályozni tudjuk. Rend nélkül az erőnek és lelkesülésnek nagysága csak a zavar roppantságát neveli.

*

Minden ember csaknem kivétel nélkül egyoldalú; minden tárgynak, főkép minden nagyobbszerű tárgynak, mint például az állam vezetése, több oldala van. — A legkitünőbb ember is egyszerre csak egy eszméért lelkesülhet, és azért csak ezen egynek kivívásáért küzdhet egész erélylyel; minden politikai helyzet több, s egymással sokszor ellentétben álló elvek eredménye, melyeknek csak egyikét vagy másikát véve tekintetbe, szükségkép zavart idézünk elő.

Már ebből is világos, hogy különböző pártok létezése alkotmányos államban, nem mint azt némelyek

hiszik, kikerülhetetlen baj, hanem inkább nélkülözhetetlen előny. A pártok megszünése mindig a despotiának eredménye, akár egyes uralkodó, akár valamely eszme vagy néposztály által gyakoroltassék az. Csaknem közmondássá vált, hogy a politikában, mint a természetben, a vihart szélcsend előzi meg, és ez annyira áll, hogy nézetem szerint a közelgő forradalomnak bizonyosabb jele nincs, mint az, hogy a létező pártok egyszerre megszűnnek. A kíméletlenség, melylyel ily viszonyok alatt bizonyos elvek létesíttetnek, maga elég volna, hogy forradalmat idézzen elő, és a legjobban alkotott államra, mint a hajó vesztére, nem szükséges egyéb, mint az, hogy azok, kik benne vannak, mind egy oldalra tóduljanak.

*

Ha a viszálkodás, melyet valamely országban találunk, nem önző érdekek összeütközéséből, hanem onnan támad, mert az egyes, ki hazáját szolgálni akarja, meggyőződve, hogy azt oly igazán, oly határtalanúl, mint ő, senki nem szeretheti, irígy szemekkel nézi azokat, kik vele áldozatokban versenyezni akarnak; ha, egy szóval, azon ellentét, mely a haza szolgálata körül támad, csak azon ellenségeskedéshez hasonló, melylyel azok viseltetnek egymáshoz, kik egy kedvesért lángolnak, s kiknél a gyűlölet csak szeretetök nagyságából származik: — akkor az ily viszálkodások a közügyek vezetését pillanatokra nehezíthetik, de a hon jövőjét nem veszélyeztetik soha.

*

Míg a tagadás terén maradunk, nagy pártra, sőt néha egyetértésre számíthatunk; de ily párt, bármi számos

legyen, tehetetlen, s egy látszólag törpe kisebbséggel szemben, mely positiv elvekkel lép fel, mindig legyőzetik.

*

Minthogy csak az egyén gondolkozik s csak az egyén akar: világos, hogy a befolyás, melyet egyes pártok a közdolgokra gyakorolnak, csak azon befolyástól függ, melyet reájok egyes egyének gyakorolnak.

*

Nincs rosszabb számitás, mint midőn valaki azért, hogy politikai elleneinek kedvét keresse, saját nézeteit elhallgatja, vagy elleneinek előitéleteihez alkalmazott formában adja elő. Ily engedékenység, mely sokszor csak jószívüségből ered, mindig csak azt eredményezi, hogy az illető saját pártja s elleneinek becsülésében alábbra száll.

*

Nincs biztosabb mód a haladás félbeszakasztására, mint midőn valaki azon ürügy alatt, hogy ezt gyorsabbá tegye, annyi tüzet rak a mozdony alá, míg a megfeszített gőzerő a katlant szétrepeszti. — A reactiónak ezen neme annyival veszélyesebb, mert többnyire még népszerűséggel is jár, és számos öntudatlan segédekre számíthat.

*

A ki valakit csak azért, mert életében különböző pártokkal szavazott, következetlenséggel vádol, annak azt kell feltenni, hogy pártok mindig következetesen járnak el; s ezt talán senki komolyan nem állította még.

*

Ki csak az egyéneket tekintve, kikből a tömegek állanak, ezeknek hatalmát megveti, ép oly nevetséges, mint az, ki a lavina hatását az egyes hópehelyhek szerint itélné meg. Épen mert egyes részei a közös iránynak ellent nem állhatván, ha egyszer megindultak, valamint más által nem kormányoztatnak, úgy magukat sem kormányozhatják: épen ebben áll a lavina hatalma, s ilyen a tömegeké is. Hatásuk olyan, mint az elemeké. Előre látható néha, de mindig ellentállhatatlan, s azért, ha egyszer működni kezdenek, a bölcsebb embernek sem marad egyéb hátra, mint hogy elölök kitérjen, s becsesebb értékeit pusztításuk körén kívül helyezze.

*

Megengedem, hogy politikai nagy küzdelmeknél a pártok vezetői néha egyaránt kevés erkölcsi becscsel bírnak, s egyaránt aljas czélokat követnek, de a tömegekről épen az ellenkező áll; s az embergyülölő nézetét, mely szerint az emberek többsége erkölcstelen, semmi sem czáfolja meg inkább azon tapasztalásnál, hogy a népre csak az bír állandó hatással, ki jobb érzéseire tud hatni, és az ügyet, melynek kivívására a tömegre hivatkozik, valamely nemes vagy nagyszerű eszmével köti össze.

*

Hogy a tüzet eloltsuk, sokszor nem szükséges egyéb, mint hogy azt széjjel szórjuk; a halom izzó parázs setét széndarabokra oszlik fel, melyek között rövid idő múlva egy szikrát sem találunk. Hasonlót tapasztalunk tömegeknél. Úgy látszik, mintha ezeknél is a lelkesedés képessége a csoportozás lehetőségétől függne.

*

Sahara pusztája fövényből s apró kövekből, a tenger vízcseppekből áll; a mi bennök ijesztő, csak azon könnyűség, melylyel minden szélnek engedve, helyökből kimozdulnak.

*

Nem ártana, ha midőn nagy urak népszerű magaviselete annyira magasztaltatik, néha Clodius emléke elevenittetnék fel, ki, hogy patricius létére tribunusnak választassék, magát plebejus által adoptáltatta.

*

Miként a barometrum, mint időjósló, oly tulajdonságért, melylyel nem bir, terjedett el más physikai műszereknél inkább: úgy a nép azon kegyeltjei is, kik arra érdemesek, többnyire oly tulajdonoknak köszönik népszerűségüket, melyekkel vagy épen nem, vagy igen csekély mértékben birnak.

*

Vannak a népek életében pillanatok, midőn, úgy látszik, az embereket semmi sem nyugtalanítja inkább, mint azon gondolat, hogy az ország kormánya valahogy a legkitünőbb polgárnak kezébe jöhetne, s midőn azon atheni polgárnak nézete, ki Aristidest azért, mert a legerényesebbnek mondatott, számkivetni akarta, közvéleménynyé válik. — Ily nép talán legképesebb a demokratiára, de bizonyosan legérettebb a despotismusra is.

*

Hogy az emberek engedelmeskedjenek, csak az szükséges, hogy legyen valaki, ki parancsolni mer. — Hol

ilyen találkozik, ott azok, a kik szótfogadnak, soha sem hiányzanak. Alig képzelhető, hogy az ember, kit a természet urának nevezünk, mennyi szolgai hajlammal születik.

*

Nagy veszélyek pillanatában az államot csak nagy eszmék menthetik meg, s ekkor oly férfiak kívántatnak a kormányra, kik ily eszméket felfogni, s másokat értük lelkesíteni képesek; de rendes viszonyok alatt, midőn az államnak legfőbb érdeke az, hogy minden a szokott kerékvágásban maradjon, ily egyéniségek inkább károsan, mint jótékonyan hatnak; s a Cincinnatusok, kik, miután a hazát megmenték, az ekeszarvához térnek vissza, sokszor hasznosabban vannak elfoglalva így, mint ha nekik a haza kormánya oly időben adatnék át, midőn arra csak bizonyos gyakorlottság s következetesség kívántatik. A rendkívüli erély s tevékenység, mely ily egyéniségek tulajdona, s mely által az állam nagy veszélyektől megmentetett, sokszor csak a dolgok rendes folyamának felzavarására fognak használtatni.

*

Minthogy a bizonytalanságnál kínzóbb érzelem nem létezik, s kevés ember van, ki saját ereje által erős meggyőződést tudna szerezni magának, igen természetes, hogy minden ember, ki bátran állítja, hogy valamit bizonyosan tud — hivőkre talál.

*

Új eszmék által senki sem hathat kortársaira. Csak a ki azon eszméket, melyek, mint a nap sugarai, álta-

lánosan elterjednek, egy helyre tudja központosítani, — az hat, az gyújt. A legegészségesebb magnak időre van szüksége, mielőtt kalászokat hajt, s a mezőn csak azt arathatjuk, mi már régen vetve volt.

*

A közélet mezején az egyes bármi kitünő legyen, a munkának, mely egy bizonyos czél elérésére szükséges, csak egy kis részét végezheti el; innen van, hogy oly emberek, kik nem személyes hasznukat, hanem a közjót tartják szemeik előtt s egyszersmind józanabbak, semhogy saját befolyásukat túlbecsüljék, magukat e pályán kielégítve soha sem érezhetik.

*

A befolyás, melyet mások fölött gyakorolunk, azon hatalomtól függ, melylyel akaratunk saját tetteink fölött bír. Innen van, hogy oly emberek, kik se rendkívüli észszel, sem erénynyel, sőt néha még jó hírrel sem bírnak, az államban néha az első helyeket foglalják el. — Nem a helyzetek helyes felfogása, nem is annak belátása, mit kellene tennünk, teszi nehézzé a gyakorlati politikát. Mindezekre nézve könnyen tisztába jöhetünk magunkkal, de, hogy a helyzetet felfogva, eljárásunkat szigorúan ehhez mérjük, hogy minden pillanatban csak azt tegyük, mit nyugodt megfontolás után czélszerűnek vagy kötelességünknek ismerünk, s magunkat soha szenvedélyeink által elragadtatni, vagy túlzott óvatosság által visszatartóztatni ne engedjük: ez az, miben a nehézség fekszik. — Csak a ki akarni tud, az képes kormányozni. Akár kötelességérzet és erény az, mi által magunk fölött uralkodunk. akár semmit sem kimélő

önzés — mindegy; a ki maga fölött uralkodik, az másoknak is parancsolni fog, s valóban nagy szerepet csak egészen erényes vagy egészen önző ember gyakorolhat a világon, — az egyik oly ritka, mint a másik.

*

Rendes viszonyok között az államférfiúban minden körülményeknek pontos mérlegelése, óvatosság s hideg ész, mely magát soha szenvedély által el nem ragadtatja, szükségesek; de vannak helyzetek, midőn erőt csak a szenvedély ad, s az észnek éle, mely az akadályokat előre látva, minden lépésnek következéseit méregeti, csak gyöngít. Ez az ok, melyért oly férfiak, kik nyugodt időkben az államot nagy dicsérettel vezették, ha a béke megzavartatott, többnyire se saját, se az emberek várakozásainak nem feleltek meg.

*

A tudományok körében csak kételyek, a közélet mezején csak erős meggyőződés által haladhatunk, s a makacsság, melylyel az egyszer választott irányban megmaradunk, valamint a tudomány körében a legnagyobb hiba, úgy a gyakorlati politika mezején legbecsesebb, sőt bizonyos körülmények között nélkülözhetlen tulajdonság; innen van, hogy Plátótól kezdve mindazok, kik a polgári társaságról legbölcsebben gondolkoztak s irtak, a gyakorlati politika mezején kevés babért arattak, s hogy azok, kik a közélet mezején csudálatos eredményeket vívtak ki, ha, mint Caesar, stil tekintetében kitünő műveket hagytak is maguk után, a társadalmi tudományokat soha sem gazdagították új igazságokkal.

*

Egy vén ismerősöm, ki, noha tehetségei és szorgalma által kitűnt, a közélet mezején mindig alárendelt állást foglalt el, törekvéseinek gyönge sikerét rossz kedvében így szokta magyarázni barátainak: Hiába, okos embernek tartottak egész életemen át, s az ilyen a közpályán nem viszi messze. Nyugodt időkben a hatalom többnyire korlátolt eszű, forradalmi korszakokban őrültek kezébe kerül, s a józan ember, ki valóban kormányra való, legfeljebb néhány napra, mint átmeneti kombinatió, jut fel a polczra.

*

Minden művészetet dilettánsok űznek legtöbb szenvedélylyel. Ezt tapasztaljuk a tudományok körében is, de sehol sem annyira, mint a politikában, mely félig a tudományok s félig a művészetek sorába tartozik, s melyhez talán ép azért szólnak annyian s oly szenvedélylyel, mert oly kevesen értenek hozzá.

*

A tapasztalás azt mutatja, hogy azok, kik nagy nemzeti mozgalmaknál az első lendületet adják, azoknak későbbi menetére ritkán gyakorolnak befolyást; de hibázunk, ha ezért akár a nép állhatatlanságát, akár az egyesek következetlenségét vádoljuk, kik oly mozgalomtól, melynek egykor élén álltak, visszavonulnak. E tüneményeknek oka a dolog természetében fekszik, mely szerint attól, ki valamely követ megindított, nem kivánhatjuk, hogy azt, midőn a hegyoldalon lehengereg, hasonló sebességgel kövesse s megállapodására ép oly elhatározó befolyást gyakoroljon, mint megindulására.

*

Nincs szomorúbb, mint ha az jut eszünkbe, mily csekély azoknak száma, kik politikai mozgalmaknál saját meggyőződésüknek áldozzák fel magukat. — A hasonlíthatlanúl nagyobb rész csak becsületérzés vagy viszonyai által vezettetik oly irányban, melyet mások jelöltek ki, melynek rossz következéseit maga is átlátja.

*

Ha az emberek meggondolnák, mennyiszer változtatták meg nézeteiket egyes tárgyakra nézve, s mi egészen máskép éreznek bizonyos dolgok iránt most, mint előbb, — nem ítélnének oly szigoruan azokról, kiknek nézetei s érzelmei egyes kérdésekre és személyekre nézve saját nézeteiktől eltérnek.

*

Miután az állam kormányában minden a közvéleménytől függ, s még ott is, hol látszólag korlátlan monarchia uralkodik, ennek hatalma csak addig terjed, meddig a közvélemény által ellentállhatlannak tartatik, világos, hogy új eszmék, bármi szépek, igazak és hasznosak legyenek, soha nagy befolyást a dolgok gyakorlati menetére nem gyakorolhatnak. Minden eszmének bizonyos időre van szüksége, hogy elterjedjen, s csak miután ez megtörtént, s az új eszme, úgyszólván, közmondássá vált, akkor hathatni vele. Innen van, hogy azok, kik a politika mezején életükben legtöbb népszerüséggel birtak, kevés kivétellel, legalább mint gondolkozók, középszerű emberek voltak. Középszerű észbeli tehetség egyesülve bizonyos adag szónoki tehetséggel s még több élelmességgel, ez az, mi által legtöbben népszerűkké váltak.

*

Sokszor halljuk azoktól, kik nagy politikai mozgalmaknál szerepeltek, hogy a dolgok egészen máskép mentek volna, ha ők már akkor későbbi tapasztalásaikkal bírnak. — Alig lehet nagyobb csalódás, mint ez. Arra, hogy politikai mozgalmak sikerüljenek, nemcsak a vezetők, de a tömegek józansága is szükséges, s ha a franczia és más forradalmak kielégítő eredményhez nem vezettek oka nem abban fekszik, mert a constituanteban, vagy a hosszú parlamentben senki sem találkozott, ki az egyes lépések rossz következéseit előre látva, helyes tanácsokat nem adott, hanem abban, mert nem találkozott senki, ki a józan tanácsokat követni akarta volna.

*

Azok, kik a politikával tudományosan foglalatoskodnak, ha az állam kormányában gyakorlati részt vesznek, többnyire úgy járnak, mint a költők, midőn saját műveiket felolvassák. Nincs senki, ki gondolataikat rosszabbúl adná elé. Valamint a legnagyobb költő azért még nem szinész, sőt többnyire nem az: úgy az állambölcs még nem államférfi s mindketten saját hírök érdekében nem tehetnek rosszabbat, mint midőn műveikben ők maguk játszszák a főszerepet.

*

A politikában is vannak hypochondrák. — Gyöngeségök abban áll, hogy minden jelenséget symptomának tekintenek, hogy, azon meggyőződésből indulva ki, miként minden baj, melynek csiráit észreveszik, szükségkép és pedig azonnal ki fog törni, s hogy egy tökéletesen ép organismus eszményképét tartva szemök

előtt, mert tökéletes egészséget nem látnak, az államot gyógyíthatatlanúl betegnek tartják. — Nem árt, ha azok között, kik az államot kormányozzák, ilyenek is találkoznak; túlvitt óvatosságuk néha megőrzi az államot egyes veszélyektől, — de jaj az országnak, melynek kormányában e felfogás uralkodóvá válik.

*

A politikus pályán két dolog szükséges: hogy tisztelni tudjuk azt, a mi tiszteletet érdemel, s megvetni azt, a mit nem tisztelhetünk. — Fiatal politikusok többnyire az elsőben, vénebbek a másodikban túl mennek a mértéken.

*

Arra, hogy a tudomány mezején sikerrel s biztosan haladhassunk, szükséges, hogy mindig az előzményeket tartsuk szemünk előtt, s magunkat a következések által, melyekhez logikai lánczolatunk vezet, se elcsábíttatni, se visszaijesztetni ne engedjük. Az állam gyakorlati vezetésénél főként lépéseink következéseit kell szemünk előtt tartani, s a szigorú következetesség, mely a tudomány körében első kötelességünk, a legnagyobb hibává válhatik. Vajon bámulhatjuk-e, ha azok, kik az államtudomány körében legmagasabban állnak, az állam vezetésére alkalmatlanoknak mutatkoznak?

*

Azok, kik csak a közjóért lelkesülve, egyszersmind józanok is, ritkán oly erélyesek, mint azok, kik csak önérdekből vagy rögeszmék után indulnak s a tömeg, régi tapasztalás szerint, épen mozgalmas időkben, midőn

vezetőinek józanságára legtöbb szüksége volna, csaknem ellenszenvvel viseltetik mindazok iránt, kik hozzá nem a szenvedély hangján szólnak. — A nép szerencsés jövője ily pillanatokban többnyire attól függ, hogy valamely józan gondolat valakinek agyában rögeszmévé váljék, s a szenvedély köntösében jelenjen meg; így a józan eszme is követőket talál, sőt néha győzelemre számíthat.

*

Igen helyes azoknak nézete, kik az állam legbiztosabb garantiáját az érdekekben keresik, de nagyon tévednek, kik ezért az államot úgy akarják szervezni, hogy annak fennállása igen sok egyeseknek anyagi érdekeivel egyenes összeköttetésben álljon, s kik az állam biztosságát a fizetett tisztviselők nagy számában keresik.

Ha nem tekintjük is azt a közönyösséget, melylyel az államnak fizetéseikből élő tisztviselői a tapasztalás szerint egyik rendszerről a másikra térnek át, bizonyos, hogy bármennyire tökéletesítsük is bureaukratiánkat, a fizetett tisztviselők az állam polgárainak mindig kisebb részét képezik, s hogy, midőn azoknak számát s fizetését nevelve, a polgárokra nagyobb terheket rovunk, egy bizonytalan támaszért az állam egyedüli biztos alapját gyöngítjük meg, mely csak polgárainak megelégedésében található. S ezért jó, ha azok, kik az államot kormányozzák, az érdekeknek fősúlyt tulajdonítanak, sőt megengedem, hogy részben egy kis megvesztegetés sem árt, csakhogy felfogásom szerint, ha már vesztegetni akarunk, czélszerűbb a milliókat vesztegetni meg, s ez csak olcsó igazgatás által történhetik. — Nem azon pénz, melyet évenként tisztviselőinek

fizet, hanem az, melyet évenként polgárainak zsebében hágy, biztositja a kormánynak fennállását.

*

Az emberek sokkal könnyebben egyeznek meg elvekben, mint azoknak részletes alkalmazására nézve, s a tapasztalás azt mutatja, hogy azon egyetértés, melyet elvkérdésekben többször találunk, azonnal megszünik, mihelyt az általánosan elfogadott elv alkalmazása kerül szőnyegre.

Ennek oka abban fekszik, mert az emberek többsége általános elveknek következéseit felfogni képes nem lévén, ezekre nézve csak hajlamait s érzelmeit követi, míg egyes elvek részletes alkalmazásánál minden egyes saját érdekei szerint külön véleményt alkot magának.

*

Ha valahányszor a régi és új között küzdelem támad, többnyire az utóbbi győz, ennek okát nem — mint ezt sokan teszik — azon ellentállhatatlan vonzerőben kell keresnünk, melyet minden, a mi új, az emberekre gyakorol; mert hisz inkább a régi, a megszokott az, mi ily előnynyel bír. — E tünemény egészen más okoknak tulajdonítható. Mindenek előtt azon könnyűségnek, melylyel a fennállónak védői, elfeledve, hogy minden organismus csak mint egész állhat fenn, azt, mit egészben fentartani kivánnak, részletenként mindenben, mi nekik kellemetlen vagy káros, addig módosítják, míg az egész rendszer, melyből mindent, mi reájok kötelességeket rótt, kiküszöböltek, magában összeomlik.

Másodszor annak, mert új eszmék, midőn először

fellépnek, többnyire Antaeus természetével birnak, s valahányszor lesújtattak, új alakot s vele új erőt nyernek.

A hajlékonyság a részletekben, mely a fennállót veszélyezteti, minden újításnak főelőnye, s a conservativ párt, mely a néha látszólag közönyös részletek védelménél a kellő szivósságot nem fejti ki, s az újító, ki rendszeréhez utolsó betűjéig ragaszkodik, egyaránt nem fogják fel állásukat.

*

Valamint a legkisebb növénynek kifejlődése nemcsak közvetlen körétől, de a földteke mozgásaitól is függ, mely, midőn saját tengelye s a nap körül forog, a nappal s éjszaka és az évszakok változását okozza: úgy nincsen ember, — bármi szerénynek vagy függetlennek látszik helyzete, — kinek létére a világ politikai fordulatai befolyást ne gyakorolnának, s azért a politikai közönyösség, melyre Solon méltán büntetést szabott, nemcsak szűkkeblűségnek, de egyszersmind igen korlátolt észnek is biztos jele.

*

Midőn hosszabb időszakon át egyes kérdések a politikai láthatáron mindig felmerülnek, meg lehetünk győződve, hogy azok végre meg fognak oldatni. Így volt ez az egyházi reformatióval, így a franczia forradalommal, így van az más nagy kérdésekkel, melyek korunkat foglalkodtatják. — Mit a hajós a láthatáron több napig ugyanazon ponton változatlan alakban maga előtt lát, az bizonyosan nem felhő, hanem part, s így van az a politika terén is. A csalódás, melybe

sok politikusaink esnek, az, hogy miként a gyermek mindazt, a mit lát, hasonlóan közelnek véli, s a távol erdő vagy a holdvilág után nyúl, úgy ők azt, mi láthatárukon felmerül, már a legközelebb jövőben elérhetőnek vélik. Nem a dolgok lényege, csak azoknak távolsága iránt csalódnak, s többnyire annál inkább, minél nagyobb az, a mit maguk előtt látnak. Mert itt is, mint anyagi látkörünkben, minden tárgy, minél magasabb s nagyobb, annál távolabbról látszik meg.

*

A ki prófétának adta ki magát, annak az, hogy nézetei később megváltoztak, megronthatja hitelét, de olyannál, ki csalhatatlanságot nem igényelt, ily változások többnyire csak azt bizonyítják, hogy tanulmányai s tapasztalásai által látköre tágult, s ily következetlenség csak akkor gyengíthetné bizodalmunkat, ha újabb nézeteinek helytelensége vagy az bizonyíttatik be, hogy nézeteinek módosítása nem meggyőződése, hanem érdekei változásának tulajdonítható.

*

A következetlenség legközönségesebb forrásainak egyike az ellenmondási viszketeg, és többször tapasztaltam, hogy épen oly emberek nézetei mentek át a legrövidebb idő alatt tökéletes átalakuláson, kik saját nézeteikhez látszólag leginkább ragaszkodtak, s minden apróság fölött vitatkozásba ereszkedtek. — Ily emberek állása többnyire mások által határoztatik meg, s hogy őket véleményöktől eltérítsük, sokszor nem szükséges egyéb, mint hogy azon tért, melyre ők állnának, előttük mi foglaljuk el.

*

Nincs könnyebb, mint következetesnek lenni annak, kinek személyes érdekei azt kivánják, hogy következetes legyen, s ki semmit nem szeret és semmit nem gyűlöl eléggé, hogy személyes érdekeiről megfeledkezzék.

*

Ha sok eszme s egyéniség, melyekről azt hittük, hogy idejét lejárta, minden várakozás ellen néha új erőt nyer, azt többnyire csak annak köszönheti, mert ellenei azt, mi már halottnak látszott, még el is akarták temetni.

*

Régen fennállt viszonyok többnyire nehezen, de mindig csak úgy döntethetnek fel örökre, ha helyettök valami életképességgel biró újat állíthatunk fel. Minden felforgatás, mely csak ront és nem alkot egyszersmind, szükségkép restauratióhoz vezet.

*

Nagy barátja vagyok a statisztikának, nem mintha azt hinném, hogy az csakugyan annyit bizonyít, mint sokan felteszik, hanem azért, mert mióta minden állításnak statisztikai adatokkal való támogatása divattá vált, a hamis tételek felállítása valamivel több nehézséggel jár, s a tudományos paradoxonok alkotói badarságaikat legalább jobb rendszerben adják elő.

*

A csodálatos hatás, melyet új eszmék néha gyakorolnak, épen annak tulajdonítható, mert nem újak, s

mert az, mit egyes lángész formuláz, éveken át már ezereknek titkos gondolata volt.

*

Tagadhatatlan, hogy a véletlen a legnagyobb világeseményekre is néha befolyást gyakorol, de csak olyant, minőt a puskának durranása a lavinára. Ha a fegyver nem szól, a hótömeg azon pillanatban nem esett volna le, de később bizonyosan.

*

A nyomás, melyet az állam az egyesre gyakorol, olyan, mint a légköré, melynek nagyságát csak akkor veszszük észre, ha annak súlya rögtön változik, vagy ha e nyomás egyenetlen.

*

Csak a ki jókor állt oly helyzetben, melyben magát elhatározni s másoknak parancsolni tanult, képes államot vezetni. Ez magyarázza azon tényt, hogy katonák, mint Napoleon, Caesar, Washington, az állam kormányában oly kitünően s tudósok többnyire oly rosszúl töltik be helyeiket. — Plató ugyan azt mondja, hogy a legboldogabb állam az lenne, melyben bölcsek kormányoznak, s megengedem, hogy ily államban találnók talán a legjobb törvényeket, de a mi e törvények végrehajtását s az ügyek gyakorlati vezetését illeti, meggyőződésem szerint oly állam, melyben az ügyek élén philosophok állanának, lenne a legrosszabbúl kormányozott a világon.

*

Igen keveset kormányozhatunk valósággal s a legkorlátlanabb zsarnok csak azon szűk határok között

uralkodik, melyekhez a hely s idő minden egyes ember tevékenységét szorítja. — A kormányzás nagy mestersége többnyire nem egyéb, mint elhitetni, hogy mindent, a mi történik, mi teszünk.

*

Annak, ki valamely kormánynak vagy pártnak élén áll, szükségesebb, hogy az uralkodó téveszméket ismerje, semhogy mindenben helyes nézeteket szerezzen magának. Fölötte szilárd, habár helyes meggyőződés sokszor csak akadály, mely által a kormányzásra képtelenekké válnak.

*

Oly kormányt vagy államszerkezetet, melynek a nép érzületében gyökerei nincsenek, külső támaszok nem tarthatnak fenn. Nincs tudomány vagy ügyesség, mely által a kormányt támogató külső eszközök között a szükséges egyensúlyt állandóan biztosítani lehetne, s mihelyt ez megzavartatott, az egész szerkezet ledől, már azon eszközök egyoldalú nyomása miatt is, melyekre az állam részben támaszkodott.

*

Rossz szolgálatot tesz, ki a nép hitének vagy bizalmának tárgyait lerontja, midőn még más nincs, a mi azoknak helyét pótolhatná. — Mint a ki a hegyoldalon erdőt vág ki és nem gondoskodik, hogy helyébe egy új növényzetnek magvait hintse el, az egykor zöld helyet örökre pusztítá el: így cselekszik az, ki a népet hitének és tiszteletének tárgyaitól megfosztja. — Mert, mint a kopáron hagyott hegyoldalról a zápor a termő-

földet lehordja úgy, hogy az terméketlenné válik, akként hatnak az idő viszontagságai a népre, melyet semmi magasabb eszme nem óv meg azoknak hatásától.

*

Soha nem értettem, hogyan vehetjük oly rossz néven a népnek, hogy kormányával, bármily kitünő és hazafias emberekből áljon, soha nem elégszik meg. — Vajon megelégszik-e avval, mit az Isten akaratának tart, kinek véghetetlen jóságán és bölcseségén nem kételkedik? — S vajon a kormány megelégszik-e valaha a néppel, s mindezen elégedetlenség mit bizonyít egyebet, mint hogy igen tökéletlen lények vagyunk valamennyien, s hogy valamennyien a tökély után törekszünk.

*

Ki az, ki magát kormányképesnek ne tartaná? — E gyöngeségtől még Plátó sem volt ment, midőn a legszerencsésebb államnak azt nevezé, melyet philosophok kormányoznak. — Így vélekednek monarchák, oligarchák junkerek, a nyárspolgárság és a felséges demos, kik közül mindegyik úgy van meggyőződve, hogy a világ boldogítására nem szükséges egyéb, mint az, hogy minden kormányhatalom kizárólag hasonlói által gyakoroltassék. — A tévedés hasonló mindezeknél, mert minden államnak jóléte nem a kormányzóknak bölcseségétől, hanem a kormányozottaknak józanságától függ.

*

Nincs talán kérdés, mely többször vitattatott meg, mint az: melyik a legjobb kormányforma? A respublica

vagy a monarchia, az aristokratia vagy a demokratia? Mindeniknek akadtak híres védelmezői, és a mi mindenik mellett felhozatik, többnyire ép oly alapos, mint az ellenvetések.

Nézetem szerint e tárgyról csak egyet állíthatunk biztossággal, és ez az, hogy minden kormányforma megfelel czéljának, mely mellett senki absolut hatalmat nem gyakorolhat; mert az emberi természet mindent elbír s mindenhez szokhatik, csak a korlátlan hatalomhoz nem, mely akár népnek, akár egyesnek adatik, azt, ki vele él, megrontja és zsarnokká teszi. — És ezért az alkotmányos monarchiának nemcsak nem hibája, hanem előnye, hogy azt logikai következetességgel egy elvből kimagyarázni nem lehet.

*

Ritkák az emberek, kik csak meggyőződésüket követik: nagy részük érzései, a legnagyobb érdekei szerint jár el, s ezért oly kormány, mely csak a véleményre támaszkodik, mindig gyönge; erősebb az, melyet a nép érzelmei támogatnak; a legerősebb, melynek fentartását az érdekek kivánják.

*

A politikában a tudomány körülbelül azon szerepet viszi, mint várvívásnál a tűzérség. Csak a távolból működik s nem csap össze az ellenséggel, de rést lő, hogy ezt mások tehessék.

*

Hogy bizonyos irányban haladhassunk, szükséges, hogy azon elem, melyben haladunk, ellentálljon. E nélkül, mint a léghajóban, nem gyakorolhatjuk erőnket,

s bizonyosan könnyebb jól kormányozni a legerősebb ellenzékkel, mint ellenzék nélkül.

*

Vannak emberek, kiknek a tagadás természetökben fekszik. S én nem vonom kétségbe hasznosságukat, csak azt ne kivánják tőlem, hogy kellemeseknek tartsam. A szerep, mely ily egyéniségeknek a társadalomban jutott, hasonló a kovászéhoz, mely nélkül a tészta nem dagad s a kenyér nem izletes, de melyet magában véve senki kellemesnek nem fog mondani.

*

A történet legfényesebb epochái, Nagy Sándor, Caesar, Napoleon korszaka, nem hasonlítnak-e azon szerencsétlen pillanatokhoz, melyekben egy nagy épület lángokba borúl és oly fényesen áll, mint azt senki nem látta még, de csak, hogy rövid dicsőség után összeroskadjon s mint sötét rom álljon előttünk?

*

Minden gép annál tökéletesebb, minél kevesebb s egyszerűbb eszközökkel felel meg czéljának; ez áll politikai institutióinkról is. A való haladás a politikában, mint a mechanikában, a használt eszközök egyszerűsítésében fekszik.

*

Mindennek, mit igen sokan valónak tartanak, ugyanazon következései vannak, mintha az csakugyan való lenne.

*

A francczia forradalomnak egyik főfeladata az vala, hogy a középosztályoknak azon befolyás, mely őket illeti, s melyet a társaság érdekében gyakorolniok kellene, az államban megszereztessék. — A mennyiben ez a kiváltságos osztályok által akadályoztatott, a forradalom elérte czélját; csakhogy azért, mert az ingó és ingatlan vagyon között létező különbségeket megszünteté, s a vagyont, tekintet nélkül annak szerzési módjára, a politikai jogok feltételének állítá fel, a kiváltságos osztályok helyébe nem a középosztályokat, hanem, mint az eredmény mutatja, egy ideig tartó oscillatiók után a pénzhatalmat állitá. — A feladat, mely előttünk áll, e szerint más formákban ugyanaz, melyet a forradalom megoldani képes nem volt: — befolyást szerezni a középosztályoknak az államban. Kétségen kívül a feladat nagyobb, mint akkor látszott, midőn annak megoldására csak egyes politikai változások kivántattak, de ezért ép oly sürgető, és én azt hiszem, hogy a czélt, ha nem is tökéletesen, legalább megközelítőleg legjobban a centralisatió megszüntetése által érhetjük el. — Először azért, mert ez által az állam költségei tetemesen alább szállván, a pénz kevés kezekben összehalmozásának egyik főeszköze így elvétetik. — Másodszor, mert a középosztályoknak befolyása szükségkép növekedik, ha azon kisebb köröknek (a grófságnak, városnak, communenek), melyekben ők a dolgok természete szerint elhatározó befolyást gyakorolnak, fontos és az állam ügyeiben határozó befolyást biztosítunk.

*

Nincs fonákabb eljárás, mint midőn azért, hogy a világot azon bajoktól megszabadítsuk, melyeket egyesek nagyravágyása okozott, milliók irígységét hívjuk

fel küzdelemre. Ez az, a miben korunk demokratiájának nagy tévedése fekszik. Ha keresztyén civilisatiónk fentartja magát, az egyenlőség, mely a keresztyénség alapelveinek következése, szükségkép győzni fog, de csak akkor, ha azt nem az emberi nem aljas, hanem ha nemesebb tulajdonaival hozzuk kapcsolatba. Nem a gyűlöletnek, melylyel a felsőbbek állása megtámadtatik, hanem a nemes versenynek, melylyel a nép minden osztálya saját emelkedésén dolgozik, köszönjük korunk haladásait.

*

Sokszor fordul elő, hogy oly korszakban, midőn az állam sülyed, a nép felsőbb osztályait s főkép a pénzaristokratiát gyarapodni látjuk. A népnek, főkép a földmívelő osztályoknak sorsa az ország sorsával mindig együtt jár, s ezért csak ezen osztályoknak jólléte képezi az állam egészséges állapotának biztos mérlegét.

*

Nem mondhatja senki, hogy a közvéleményt ismeri, s pedig azért nem, mert igen sok kérdésekre nézve a többségnek nincs semmi véleménye, s ezért a közvélemény iránya sokszor csak a körülményektől függ.

*

Mozgásban tartani azt, mi már úgy is halad, vagy azt eszközölni, hogy a mi eddig vesztegelt, mozdulatlanságában megmaradjon, nem nagy mesterség. Nehéz a politika mezején csak két dolog, s ez: megindítani vagy megállítani a mozgalmat.

*

A ki azt hiszi, hogy a politikában minden csak a dolgok helyes felfogásától függ, és a ki azt gondolja, hogy e mezőn csak az anyagi erő határoz, egyaránt csalódik. Egyes pillanatokban a józan ész és nyugodt megfontolás, — állandó viszonyok megállapítására az anyagi erők soha nem elégségesek.

*

Vannak időszakok, melyekben úgy látszik, mintha a kormányra semmi egyéb nem volna szükséges, mint hogy az embereket kellőleg megvessük.

*

Felgerjedett időkben az, ki a legfonákabb eszmék mellett szenvedélylyel lép fel, számos követőket találhat, de a ki a legvilágosabb igazság védelmében csak nyugodt okokra támaszkodik, bizonyosan elhagyatva marad. Vannak időszakok, hol a józanság is csak a szenvedélyesség alakjában léphet fel.

*

Nincs semmi, mire bizonyos körülmények között tömegeket lelkesíteni lehetne, de a tömeget csak okokkal meggyőzni mindig lehetetlen, s bármennyit szóljunk az ész hatalmáról, a ki a történelmet elfogultság nélkül tanulmányozza, meggyőződik, hogy a Ciceróknak a Milók pártfogására mindig és mindenütt sokkal több szükségök volt, mint ezeknek arra, hogy Cicerók által védelmeztessenek.

*

Ha oly emberek, kik adott szavuk által magukat lekötelezve nem érzik, kikben jogérzet nincs, kik, mit mások szentnek tartanak, előítéletként vetnek meg s morális lehetetlenséget nem ismernek, hihetetlen dolgokat visznek véghez, ebben nincs mit bámulnunk. Rendkívüli embereknek mondhatjuk őket, s a siker, melyet aratnak, annak köszönhető, mert a mit tettek, arra nem voltunk elkészülve; de miután az, mi által kitünnek, nem tehetségeik nagyságában, hanem jellemök aljasságában fekszik, maga e siker csak megvetésünket növelheti.

*

Sokszor az igazságot csak úgy terjeszthetjük, ha a tömeg előitéleteit kimélni s szenvedélyeire hatni tudunk; ez a legszomorúbb tapasztalás, melyet politikai életünkben teszünk.

*

A ki elég sokáig él, az a politikában eszméinek győzelmét el szokta érni, s majdnem mindig életének egy bizonyos szakában népszerűvé válik; de valamint az életben ifjú vágyaink többnyire akkor teljesülnek, mikor irántuk már közönyösökké váltunk, úgy a politikában eszméink néha akkor fogadtatnak el, midőn mi magunk azokban kétkedni kezdünk, vagy rajtok tovább mentünk.

*

Csak ha a monarchia iránti érzések új lángra gyúlnak, akkor forrhat össze oly korona, mely egyszer széttörött.

*

Nem a fej, — a szív az, mi által tömegeket vezetni lehet. A nép szivesen elismeri vezetőinek észbeli fel-

sőbbségét, sőt, mint tapasztalásból tudjuk, sokszor oly bölcseséget tesz fel rólok, minőt emberi lényben nem találhatunk, de csak addig, míg érzelmeik iránt nem kételkedik. Innen van, hogy népmozgalmaknál észbeli tehetség s tudomány által kitünő férfiak ritkán jutnak kitünő állásra, s azt még ritkábban tartják meg. — A nagy szerep ily alkalommal nem azoké, kik a legszebb s legnagyszerűbb gondolatokat, hanem azoké, kik a legerősebb érzéseket bírják kimondani.

*

Haladni csak úgy lehet, ha, míg egyik lábunkkal előre lépünk, a másikat helyén hagyjuk. Ez első törvénye minden haladásnak, mely szintúgy áll, ha nagy államok s egész népek, mint ha csak egyes emberek haladását tekintjük.

*

Mi a jelen helyzetet annyira veszélyessé teszi s mégis egyszersmind az egyedüli horgony, melyhez a fennálló rend barátai reményeiket köthetik, az a jelen mozgalom nagyszerűségében, azon összeköttetésben fekszik, melyben Európa minden népeinek helyzete a jelen pillanatban áll. Épen mert az átalakulás, melynek elejébe megyünk, előreláthatólag oly nagyszerű leend, az az ok, melyért mindazok, kiknek a jelen viszonyok fentartása érdekökben van, vagy a kik legalább a jövő bizonytalanságaitól félnek, mindent el fognak követni, hogy a pillanat, melyben az bekövetkezik, mentől későbbre halasztassék.

*

Nem az anyag, hanem a vonzalom, melyet annak minden részei egymásra gyakorolnak, és az örökös

mozgás, mely talán csak ennek következése, alkotta a világot. Ha ez elvétetik, e szép mindenség, melyet bámulunk, ismét atomjaira oszlik fel. — Igy van az minden politikai társasággal is. — Hol az egyeseket közös érzés nem köti össze, hol az egymás mellett álló részeket kölcsönös mozgalmak nem hozzák érintkezésbe, hol a mozgalom megszünt, — a társaságnak csak romjai maradnak, csak az anyag, de melyből új organismus csak akkor válhatik, ha annak feltételei az anyagot újra áthatják.

*

Uralkodni a legnagyobb birodalom fölött is lehet, annak minden kisebb ügyeit is igazgatni lehetetlenség, és a ki ezt akarja, csak azon erőket fecsérli el, melyek az uralkodásra szükségesek.

*

Vannak a politikában legyőzhetetlen nehézségek. De valamint az, ki valamely nehéz hegyre kivánván feljutni, egyszerre meredek sziklafalhoz ért, erejét arra, hogy egy legyőzhetetlen akadályon keresztül menjen, nem fogja fecsérelni, de azért nem is hagy fel feltételével, hanem más utat keres, hogy czélját elérje: ezt kell tennünk a politikában is. — Mert valamint tagadhatatlan, hogy egyes nehézségek legyőzhetetlenek, úgy bizonyos, hogy oly czélok, melyeket józanul választánk, sőt melyeket helyzetükhöz képest választanunk kellett, mindig el is érhetők, csak az szükséges, hogy arra a jó utat válaszszuk.

*

Ha az emberi nem történetén végig nézünk, két korszakot találunk, melyben a míveltség magas fokra

emelkedett. Az úgynevezett ó-kort s újabb korszakunkat. — Az ó-korban a civilisatió emelkedésének eszköze azon önállóságban található, melyben annyi kis állam, csaknem minden egyes város fejlődhetett.

Ujabb civilisatiónk egyik főtényezője épen államaink nagyságában s azoknak oly szervezésében kereshető, mely által egész országok és nagy nemzetek anyagi és szellemi tehetségei egyes közös czélok elérésére használhatók fel.

Bizonyos, hogy mind az autonomia, mind a centralisatió azon fokig fejtve, melyen amazt az ó-korban, ezt újabb időkben találjuk, nagy eredményekhez vezetett, de bizonyos az is, hogy valamint az ó-korban ez eredmények nem voltak állandók, mert az autonomia nélkülözve ellensúlyát, maga rontotta meg azt, a mit alkotott, úgy korunkban a centralisatiónak hasonló veszélyeit már is érezni kezdjük, melyeket csak úgy kerülhetünk el, ha a centralisatiónak ellensúlyáról gondoskodunk.

Az amphiktyonok intézményének czélszerű kifejtése megmentette volna Görögországot s az ó-kor civilisatióját, és az autonomia czélszerű kifejtése megmentheti polgárosodásunkat veszélyeitől, — de e nélkül nincs kilátás. — Mert valamint az egyes se teljes elkülönzésben, se oly viszonyok között, melyek önálló fejlődését lehetetlenné teszik, nem fejlődhetik ki egészségesen, úgy van az államokkal is.

*

Sem az elszigeteltség korlátlan szabadsága, sem az elnyomás, hanem a társaság azon állapot, mely természetünknek megfelel.

*

Volt oly idő, midőn az egyház és állam közötti viszony a két kard képével fejeztetett ki. — Eljött az idő, midőn más képet kell e helyett választanunk: két szövétneket, melyeknek ereje nem az erőszakban, hanem a felvilágosításban áll, s melyek ép ezért nem küzdenek egymással, hanem segítik egymást.

*

Az egyetlen mód, melyen a nép erkölcsi nevelésére hatni lehet, a nép oktatásában kereshető. — Valamint Isten a teremtést a világossággal kezdé, úgy az, ki népet akar teremteni (s vajon azok, kik azon fáradnak, hogy e népchaosból egy nemzet legyen, nem ezt akarják-e ?), adjon neki világosságot mindenek előtt, a többi magától jön.

*

Az oktatási szabadság csak azon okokkal támadható meg, melyek a censura mellett szólnak. — Az oktatási szabadság a gazdagokra nézve létezik; az egyházfelekezeteknek s társulatoknak engedett kör azt kiterjeszti a szegényekre is.

*

Az absolutismus legnagyobb támogatói sem vonják kétségbe, hogy épen a nevelés terén az alkotmányosság nagyobb eredményeket mutathat fel, sőt hogy az eredmények növekednek a szabadság fokával, melyet az alkotmány nyújt, és hogy azok például sehol sem nagyobbak, mint Schweizban vagy Amerikában. De ez eredmények nem a központi hatalom megszorítása, hanem a népnek részvéte által éretnek el, és csak ott

várhatók, hol a nép a jogot, melyet neki az alkotmány a nevelésre adott, kötelességének tekinti.

*

A feladat az autonomia elve szerint úgy szervezni az egyes egyházakat, hogy azoknak mindegyikében a világi elemnek túlnyomó befolyása legyen.

Ez által két dolog éretik el.

Először: hogy a világiak befolyása által a civilisatió általános haladása és az eszmék átalakulása, mely ennek következése, szükségkép behat az egyházak körébe is, és hogy a stagnatió e téren ép oly lehetetlenné válik, mint minden más viszonyainkban.

Másodszor: hogy miután a civilisatió napjainkban közös, azon arányban, melyben a világi elem, mely a civilisatiónak hatása alatt áll, az egyházak körében befolyásra jut, evvel a merev ellentét, melyben a vallásfelekezetek eddig egymással álltak, megszűnik, s az emberek vallási tekintetben is ép úgy közeledni fognak egymáshoz, mint ezt, a közös civilisatió következtében, az élet egyéb viszonyaira nézve tapasztaljuk.

Hazánkban az egyházak ily organisatiójának még egy harmadik következését várhatjuk, s ez abban áll, hogy az egyházak autonom organismusa az állam mellett oly más nagyobb szervezeteket állít fel, melyeknek középpontja nem a nemzetiségi érzet; ez háttérbe fogja szorítani a nemzetiségi törekvéseket.

E részben bátran hivatkozhatunk tapasztalásunkra, mely azt mutatja, hogy a protestáns egyház, mely nagyobb részben szlávokból és németekből áll, mégis a magyarságnak erős támaszául szolgál, mi főkép annak tulajdonítható, mert ezen egyház az autonom egyházak között legjobban organisált.

*

Bármit mondjanak a pápaság ellen, egy bizonyos, és ez az, hogy az emberiséget az anyagi hatalom elnyomásától ő oltalmazta meg a közép-kor alatt, s hogy az egyház túlnyomósága, melyért küzdött, a hitnek, azaz egy eszmének túlnyomósága az anyagi erőszak fölött. — A mi azon vádat illeti, hogy a katholikus egyház az emberi nem elbutításán dolgozott, s a haladást zsarnokilag elnyomta, arra csak azt válaszolhatom, hogy e vádnak első részét legalább tények nem bizonyítják, miután az európai emberiség azon időszakban, melyben a papság hatalma alatt állott, nagy haladást tett, és e haladásnak egyik főtényezője épen az egyház volt; a másodikra azt kell megjegyeznem, hogy e szellemi zsarnokságot az egyház nevében, de mindig csak a világi hatalom gyakorolta, s hogy azon tényeknek okát, melyekre borzadással tekintünk vissza, nem a pápai hatalom vagy épen a katholikus egyház természetében, hanem a világi hatalom szerkezetében kell keresnünk. Ha a közép-kor alatt szabad államok léteztek volna, a katholikus egyház soha azon állást, melyben azt találjuk, nem foglalta volna el. — A mit Savonarola Flóreneczben tett, az történt volna száz helyen.

Szabad alkotmányokkal az egyház stagnatiója lehetetlen, és ha a közép-kor alatt mindenütt, vagy legalább Európa nagyobb részében ilyenek léteznek, Luther nagy személyisége és a reformatió helyett szintoly bizonyosan egy nem szűnő haladást és fejlődést találnánk az egyház körében, mint a XVII. században; csak politikai szabadság nemléte az, mi által az ellenreformatió lehetővé vált.

Hogy oly egyházi organisatió mellett, minőt a római egyházban találunk, addig, míg az egyházi hatalom jelen irányát követi, a politikai szabadság lehetetlen, azt megengedem. — Hisz azon organisatió

a világi hatalom befolyása alatt alkottatott, ez határozta meg annak irányát, és egészen természetes, ha az, mi a korlátlan királyi hatalom eszközének szerveztetett s századokig használtatott, a politikai szabadsággal ellentétben áll.

De szintoly bizonyos más részről az is, hogy a katholikus egyháznak szervezete és iránya, mely ellen például Bunsen panaszkodik, csak addig állhat fenn, míg a politikai organisatió megmarad, s hogy az individuális szabadság elvének követése a politikai organismusban, a katholikus egyház lényeges reformatiójához fog vezetni.

*

Mint a gyermek azon eszméhez, hogy bizonyos dolgok, melyeket maga előtt lát, azért még távol feküsznek, csak tapasztalás által jut, úgy a politikában is csak ez úton tanuljuk meg, hogy sok dolog, mely látszólag közvetlen előttünk áll s melyhez minden lépés közelebb visz, mindamellett még igen messze lehet. Szabad akarata csak az egyénnek van, tömegek bizonyos törvények szerint mozognak, csaknem oly rendesen és szabályosan, mint a természet, s ki egy nemzetnek multját ismeri, azaz kifejlődésének irányát s fokozatait helyesen felfogá, biztosan megmondhatja jövőjét is. — Ily jóslatot ép oly kevéssé mondhatunk elbizakodottnak, mint azt, ha valaki nyárban az ősz, s erre a tél és az ezen évszakokkal járó phaenomenok bekövetkezését előre megmondja. De valamint itt a napot, melyben a fák levelei hullani kezdenek s a földet hó és jég takarja, előre meg nem határozhatjuk, úgy a politikában sem mondhatjuk meg biztosan a pillanatot, melyben bizonyos kikerülhetetlen események és válto-

zások történni fognak, és ép ez az ok, melyért előrelátásunknak a politikában is csak annyi hasznát vehetjük, mint a meteorologiában. — Kétségen kívül nagy ez is, és a bizonyosság, hogy nemsokára tél vagy tavasz lesz, egyik feltétele jólétünknek; nélküle a föld vadon lenne és az emberi míveltség lehetetlenné válnék. — De valamint a természet ezen rendének ismerete, mely szerint nagyban életünket elintézzük, őszkor megrakva csűrjeinket, s munkához fogva, ha a tavasz közeleg, napi munkánk czélszerű elosztásához nem elég, s valamint az, ki, mert tudja, hogy a télnek jönni kell, a váratlan szép napokat, melyek azt néha megelőzik, nem használná: úgy van az a politikában is. — Az, a mit tudományos biztossággal előre mondhatunk, nagy fontossággal bír, s balgatag, ki a tudomány tanácsait tekintetbe nem veszi, de balgatag az is, a ki azt hiszi, hogy ez egymaga bármily állam czélszerű kormányzására elégséges, — a nap teendőit itt is a nap körülményei határozzák meg, s csak, ha olyanok által, kik fő figyelmöket azokra fordítják, alkalmaztatnak, akkor hatnak üdvösen a tudomány elvei. — Ne bámulja tehát senki, ha azok, kik az állami tudományban az első helyeket foglalják el, mint gyakorlati államférfiak a várakozásnak ritkán, sőt csaknem soha nem felelnek meg. — Ki egy nagy látkört körülfog, ritkán, sőt talán soha nem ismeri annak részleteit tökéletesen, s csak egy korlátolt kör, a pillanat tökéletes felfogása az, a mi a gyakorlati államférfiút nagygyá teszi. — Hisz a világ is utoljára igazságos mindkettőjök iránt. — A gyakorlati államférfiúnak kora, — annak, ki az államtudományt előbbre vitte, a jövő adja meg babérját.

*

Az átmenet a közép-kori királyságból az absolut monarchiához az állandó hadsereg által eszközöltetett. Vajon azon uralkodók, kik Poroszország példáját követve, most az általános fegyverkötelezettséget akarják behozni államaikba, meggondolták-e, hogy azon pillanatban, melyben minden polgár katona s hadsereg mint külön rend nem létezik: meggondolták-e, hogy ily viszonyok között, alkotmányos országban, a sereg absolut uráról szó nem lehet — s mik lesznek mind ennek következései a monarchiára nézve?

*

A divide et vinces helyes maxima, nemcsak a despotikus hatalom, de a szabadság fentartására és biztosítására is, sőt a nagy tömegek felosztása a szabadság fentartására még szükségesebb, mint a tyrannismusnak érdekében, s pedig azért, mert igen ritka, hogy nagy tömegeknek közös érdekei legyenek, s még ritkább, hogy érdekeiknek ezen közösségét átlássák, és igy épen ott, hol a demokratia érdekében az osztályok között minden válaszfal lerontatott, hol minden különálló kisebb organismus a nagy egészben felolvasztatott, és azon különféleségek helyett, melyek az államban fejlődtek, az alkotmány által egy egységes, egészen egyenjogú egyénekből álló nép alakult, épen ott nem létezhetik egyetértés. — Az lehetetlen, hogy millióknak csak egy érdeke legyen. — Mihelyt tehát lehetetlenné teszszük azt, hogy azok, kiknek az egésztől különváló, de egymással rokon érdekeik vannak, ezeknek védelmére csoportosuljanak (s ez alapja minden osztálynak s társadalmi csoportnak), minden egyes saját személyes érdekeire reducáltatik, és így épen midőn az egész nép érdekében az osztályok önzése ellen küzdünk, azon

arányban, melyben ez sikerül, szükségkép csak az egyének önzését fejlesztjük ki, mely napjaink legszomorúbb tüneménye. — Ha az egyenlőséget az emberi ész postulatumának tekintjük, a monarchia, mely evvel ellentétben áll, nem mondható észszerű institutiónak, s kétségtelen, hogy ez állandóan csak mesterségesen tartatik fenn. Épen az által, hogy az egyenlőségnek elve sehol nem alkalmaztatik s különböző osztályok alkottatnak, az államban ellentétek idéztetnek elő, melyek az egész népnek a monarchia elleni egyesülését akadályozzák.

Osztályozás nélkül se rendezett monarchia, se alkotmányos élet nem lehetséges.

Absolut elv csak absolut formában létesíthető. S ily absolut forma csak a despotismus, akár a nép, akár egyesek által gyakoroltassék.

*

A tapasztalás azt bizonyítja, hogy a miveltség ugyanazon fokán álló népek közt az uralkodott a többiek fölött, mely maga korlátlanabb uralkodás alatt állott, sőt így kormányozott népek néha sokkal magasabb miveltségűeket is meghódítottak. — Ennek oka abban kereshető, hogy valamint az egyénnél, úgy népeknél a hatás, melyet gyakorolnak, azon mértéktől függ, melyben minden erejöket akaratjuknak alávetik.

Ez titka az orosz nép nagyságának. — A mívelődés magasabb fokán ez változik; de a miveltségnek magas foka szükséges arra, hogy a belátás absolut uralomnak hatását pótolhassa.

*

Senki nem csalódik többször, mint a kormány saját pártjának ereje iránt.

Miután minden országban nagy azoknak száma, kik minden más iránt közönyösek lévén, csak a béke fentartását óhajtják, s ezért mindig a fennálló kormánynyal szavaznak, ez többségét mindig sokkal nagyobbnak tartja, mint az valóban, s így történik, hogy a kormány változásával az, mely az előbbinek helyébe lép, miután évekig mindig kisebbségben volt, egyszerre hasonló, vagy még több szavazat fölött rendelkezik. A kormány valóságos többsége nem azok szerint számítandó, kik reá szavaznak, hanem azok szerint, kik semmi más kormányra nem szavaznának, s így számára egészen más pártállásokat találunk.

*

Még azon esetben is, ha azt hiszszük, hogy a többség rossz emberekből áll, az, a ki czéljainak kivitelénél az emberek rossz tulajdonaira számít, csalódni fog. Mert hisz az emberek rosszasága főkép abban áll, hogy önérdekeiket követve, magukat elvek által visszatartani nem engedik, és a hol elveket nem találunk, ott nem számíthatunk semmire biztosan.

*

Sokkal könnyebb az emberekre valamely nézetet rátolni, mint őket annak helyességéről meggyőzni. Ha veszélyes, vagy legalább nehéz pillanatokban, mikor tulajdonkép senki nem tudja, mit akarjon, határozott nézettel lép fel, az egyesnek gondolata néha csodálatos sebességgel válik közvéleménynyé. — Ily pillanatokban a megegyezés discussió által soha nem érethetik el.

*

Senki nem tagadhatja, hogy a politikai agitatió hazánkban nagy eredményeket vívott ki, de ebből nem következik, hogy azt újra megkezdjük. A forrás a mustot borrá változtatja, de ha a bort újra forrásba hozzuk, csak eczet lesz belőle.

*

Egy tagadhatatlan, s ez az, hogy míg hajdan nagyobb befolyás, magasabb állás, kitüntetések, sőt még a vagyon is csak az állam ügyeiben szerzett befolyás, vagy az államnak tett szolgálatok által volt egyedül vagy legalább legkönnyebben szerezhető, — most mind ennek megszerzésére több, és az államnál biztosabb utak léteznek, minek szükséges következése, hogy a nagyobb tehetségek nem tolongnak kizárólag az államszolgálat terére, sőt hogy épen a jelesebbek, mint ezt Észak-Amerikában már jelenleg is tapasztaljuk, más életpályát keresnek maguknak. Egy második, nem kevésbbé fontos következés az, hogy az állam fentartása nem tekintetik többé annyira fontosnak, mint egykor. — Azon arányban, melyben az individualismus erősebben kifejlődik, vele együtt fejlődik a kosmopolitismus is, épen azért, mert az egyestől kevesebb áldozatokat vesz igénybe, mint a patriotismus.

*

Egy van, a mi korunk jelenségeiben megnyugtató, s ez épen abban rejlik, hogy a nyugtalanság mindenre kiterjed. — Ha mindaz, a mi mozgásnak indult, egy irányban haladna; ha, mint az a reformatió, a franczia forradalom s általán véve minden nagy átalakulás korszakában történt, minden szenvedély és minden tetterő

egy nagy elv mellett vagy ellen központosúlna: a társadalom nem állhatna ellent ily megtámadásnak. — Az egy nagy hullám elseperne és eltemetne mindent, az egyes hullámok, melyek egyszerre mindenünnen támadnak és egymással küzdve majd eltünnek, majd felemelkednek, nem veszélyesek. Ha a társaság ellenei csak egy oldalon támadnák meg a fennálló rendet, támadásuk ellenállhatatlan lehetne. Most épen a megtámadás sokoldalúságában fekszik a társadalom biztossága.

*

Vannak dolgok, melyekre az egyes ember ereje elégtelen, de vannak olyanok is, melyekre sokaság soha sem képes; — állami szerkezeteink legnagyobb veszélye abban fekszik, hogy valamint monarchiákban az elsőről, úgy szabad alkotmányok alatt az utóbbiról megfeledkezünk.

*

Vannak, kik a régi Görögország és Németország jelen állapotai között nagy analogiát találnak, és ebből következéseket vonnak le. E nézet hibás és csak tévedésekre vezethet. Ámbár a német népnél oly egységet, mint például jelenleg a francziánál, nem találunk, tagadhatatlan, hogy a németek történetöknek több korszakaiban egy egészet képeztek, melynek egyes részei, a birodalomhoz fennálló viszonyok által, épen oly szoros kapcsolatban álltak egymással, minő a hűbéri rendszer uralkodása alatt Provence és Dauphiné, Bretagne és Poitou között létezett. — Ebből világos, hogy a német egység utáni törekvéseknek alapja a történet, czélja nem egyéb, mint egyszer már létezett állapotok helyreállítása, természetesen oly eszközök

által, melyek az egység helyreállítására szintoly alkalmasak legyenek, minőknek a választó fejedelmeknek rendszere és a hűbéri viszonyok, melyek egész Németországot a császárhoz kapcsolák, akkor tartattak, midőn az egység biztosítására hasonló eszközökön kívül másokat nem ismertek.

A görög világban semmi nem létezett, mit ehhez hasonlíthatnánk. — A panhellenismus eszméje nem támaszkodott a történetre s Demosthenes és mindazok, kik ezen ügynek szószólói voltak, nem mint régi állapotnak új formák alatti helyreállítását, hanem mint oly valamit adták azt elő, a mi épen Görögországnak jelen helyzete által vált szükségessé, s a mire nézve a múltra csak annyiban hivatkoztak, a mennyiben a persa háború Görögország egységének hasznát tünteté ki.

Ha Görögország történetét mélyebben tanulmányozzuk, azon meggyőződésre jutunk, hogy a viszony, melyben az egyes államok egymáshoz álltak, egészen olyan, minő a nyugoti keresztyénség népei között az egész közép-koron át mostanáig létezett. Az egység, melyet a delphii oráculum, egyes szent helyek közös tisztelete és az amphiktyonok tanácsa eszközölt, semmivel nem nagyobb annál, melyet keresztyén népek a pápaságnak köszönnek, és a persák elleni háborúk teljes analogiájokat találják a keresztes hadjáratokban, s a hosszú küzdelemben, mely a legellenkezőbb keresztyén népeket az ozmanok ellen egyesíté.

A panhellen mozgalmak nem a német vagy olasz nép egység utáni törekvéseihez, hanem azon mindig általánosabbá váló óhajtáshoz hasonlíthatók, hogy Európa összes államai egy nagy egésznek tekintve, békés úton, congressusok által végezzék el dolgaikat, s egyesült erővel álljanak ellene minden megtámadásnak.

Nekem úgy látszik, hogy ezen óhajtás, mint Görögországban a panhellenismus, támadását egy közös veszélynek köszöni, és hogy az állás, melyet Oroszország a többi államok irányában elfoglal, Macedoniának viszonyára Görögországhoz emlékeztet. — Igen félek, hogy a Philippus nem fog soká váratni magára, ki a civilisatió minden külsőségét magáévá téve, a civilisatió megsemmisítésén fárad, mint macedoniai Philippus, a görög rhetorok tanítványa, szinészeik pártfogója, az olympi játékok hőse és egyszersmind a görög szabadság elnyomója; — de lesz-e civilisatiónknak Demosthenese, s ha lesz, nem fog-e épen úgy járni, mint athenei elődje, kinek szavait elhitték, kinek hálát szavaztak s arany koszorúkat ajándékoztak, de csak akkor, midőn tanácsát követve is, a veszélyt elkerülni többé nem lehetett?

*

Rolin munkájában Anglia hanyatlásáról sok képtelenség foglaltatik. — A szigor, melylyel ez ország politikája fölött pálczát tör, csaknem nevetségesnek látszik, midőn ugyanazon lapon Francziaország és főkép a forradalom eljárásáról szóló nézeteit találjuk; az egész munka becsnélküli, nemcsak azért, mert ez ország jó oldalait mellőzve, csak a rosszakat emeli ki, de mert még ezeket is eltorzítva adja. — Ha azonban az egészet előitélet nélkül olvassuk, meg kell vallanunk, hogy abban főkép, a mi Angliának Irland, Amerika és India irányában követett eljárását és egész külső politikáját illeti, sok igaz mondatik el.

Ez ország története a legbarátibb kezek által irva, minden gondolkozót arra figyelmeztet, hogy a keresztyén elveknek még a legkeresztyénebbnek tartott országban is a közdolgok vezetésére befolyása nincs, és hogy

Anglia más népek irányában épen úgy járt el, mint Róma, midőn az emberiség legszentebb jogait lábbal tiporta.

Ennek két oka van.

Először: a keresztyén elvek még nem hatották át civilisatiónkat eléggé, s az egyház (nemcsak a katholikus, de minden egyház) az egyes államok jóllétéhez kötve, ezeknek irányában nem teljesíti kötelességét, és nem lép fel egész szigorúsággal azon keresztyénellenes elv ellen, hogy a czél az eszközöket szentesíti.

Másodszor: a nép csaknem minden államban és igy Angliában is igen csekély befolyást gyakorol külső viszonyaira, és igy azon eljárásra nézve, melyet más népek irányában követ, nem érzi magát felelősnek.

*

Úgy hiszem, Anglia nem sokára tapasztalni fogja, hogy szigeti állásának minden előnyét nem élvezheti a nélkül, hogy hátrányait is ne tapasztalja, s hogy oly állam, mely a jelenhez hasonló pillanatban egészen semleges maradhat, később egészen elszigetelve fogja találni magát.

*

Az már igen sokszor történt, hogy egyes államok épen akkor indúltak új kifejlődésnek, mikor látszólag a legfenyegetőbb helyzetben csaknem elveszettnek tekintettek. — Az osztrák birodalom történetében is több ily példát találunk, s a tünemény könnyen magyarázható, ha meggondoljuk, hogy épen a rendkivüli veszély, a nehéz akadályok, melyek ellen küzdeni kell, rendkívüli erélyességet fejt ki, de arra, hogy valamely állam akkor változtatta meg irányait, midőn látszólag

kedvező helyzetben volt, midőn a kormány semmi ellenszegülést nem talált s a főveszély épen abban vala, hogy semmi által irányában nem akadályoztatott, erre a világtörténelemben nem volt, és félek, az osztrák birodalom történetében sem lesz példa.

*

A német egységet a német irodalom teremtette. Vajon azon egység, mely az összes mívelt világ szellemi munkálkodásaiban létezik, nem fog-e hasonló következéseket előidézni az emberi nem egységére nézve?

*

Nem a választási képesség vagy a választás módozata határoz annak eredményeiről, hanem inkább az általános helyzet, melyben a választás történik, s miként forradalmi korszakokban, mit a történet bizonyit, a legforradalmibb határozatok jönnek létre a legaristokratikusabb szerkezetű testületekben, úgy az általános szavazatjog nyugodt időkben csak a fennálló hatalmat erősíti meg.

*

Mentől inkább haladunk a tudományban, annál inkább látjuk, hogy minden bizonyos törvények szerint fejlődik. — Mennyivel több s világosabb törvényeket vontunk le azon tényekből, melyeket az ismeretek bizonyos körében észlelénk, mentől tisztábban látjuk azon okszerű összeköttetést, melyben az előbb véletleneknek tekintett események és változások egymáshoz állnak, annál tovább haladunk a tudományban, s a hatás, melyet a tudomány az emberi hatalom

kiterjedésére gyakorol, csak abban fekszik, hogy a dolgok kifejlődésének törvényeit kimutatva, egyszersmind az emberi hatalomnak természetes korlátait jelöli ki, és így tevékenységének elérhetetlen czélok helyett, melyek után másként fáradna, elérhető feladatokat tűz ki.

A mi minden tanulmányról, az áll a politikáról is. Feladata nem más, mint azon tények roppant mennyiségéből, melyeket a történelem nyújt, azon törvényeket keresni fel, melyek szerint az emberi társaságok kifejlődnek, s kijelölni általok a határt, a meddig egyrészről az állam hatalma az egyes fölött, más részről az egyes szabadsága más egyesek s az állam irányában terjedhet. — Eddig csaknem kivétel nélkül utopiák létesítésén fáradtak az emberek, s pedig még többször kormányi, mint népszerű utopiákén.

*

Ha van tény annyira általános, hogy alóla kivételt nem találunk, ez az, hogy oly állapotok, melyek sokáig tartanak, soha sem elméletek, hanem mindig a létező viszonyok eredményei. — Egyaránt való ez a politikában és a vallásban. S valamint például Augustus császársága, a feudalismus, az abból fejlődött absolut monarchia s később a constitutionalismus nem előre kiszámított terv szerint alakultak: úgy a keresztyénség, a reformatió, a rationalismus lettek, de nem csináltattak. — Az eszme, ha életre való, nem egy embernek agyában támad, hanem népek, az összes emberiség gondolatfonalának eredménye, mely csak annyiban egyéni, a mennyiben egy által mondatik ki először vagy legalább általánosan elfogadott formában. Az eszme legfeljebb a maghoz hasonlítható, melynek kifejlése a tértől függ, melyet talál; és innen van, hogy

azok közül, kiket történetünk új állapotok teremtőinek tekint, egy sincs, ki azt, a mi tanaiból támadott, előre látta vagy akarta volna, s nem azon kínos érzéssel szállt volna sírjába, hogy nem érte el czélját. Miután annyian irnak és olvasnak történetet, bámulom, miként találkoznak még mindig olyanok, mint a szocialisták, a kik a jövő politikai formákat bizonyos elvek szükséges következéseiben, s nem a multban keresik. A jövőt kénye szerint csak az rendezhetné el, ki a multat megsemmisíthetné.

*

Kormányozni tulajdonkép csak azt lehet, a minek nincs akarata: természeti erőket, állatokat.

Azon arányban, melyben az emberek szabad akaratuk öntudatához jutnak, s bennök önhatározati joguk öntudata feltámad, kormányozhatatlanokká válnak, s innen van, hogy az alkotmányos szabadság azon arányban veszélyesebb, melyben a civilisatió által a szabad akaratnak öntudata általánosabbá válik.

Olyanok között, kik magokat egyenlőknek érzik és jogosultaknak, hogy határozataikban szabad akaratukon kívül mást ne kövessenek, az egyetértést csak azon meggyőződés tarthatja fenn, hogy az, mi tőlük az állam nevében követeltetik, saját érdekökben fekszik, s minthogy az érdekeknek ily belátása és ugyanazonossága jelen míveltségi viszonyainkban és roppant államaink mellett nem gondolható, meg vagyok győződve, hogy a forradalmak korszaka, melybe léptünk, addig fog tartani, míg a civilisatiónak sokkal magasabb fokát nem érjük el, azaz, míg a míveltség nem válik sokkal általánosabbá, s egyszersmind nagy államaink kis, csak a foederalismus kötelékei által összetartott autonom területekké nem oszlanak fel, — vagy

míg forradalmak következtében civilisatiónk nem sülyed.

*

Valahányszor állam elveszett vagy nehéz helyzetekbe jut, nem hiányoznak soha, kik azt egyes államférfiak megvesztegetésének tulajdonítják. — Általános vád ez, melyet egy párt a másiknak szemére vet, és mely azon kortól, midőn Aeschines és Demosthenes saját érdemeik fölött vitáztak, mostanig oly közönségessé vált, hogy hitelt adva neki, végre azon meggyőződés támad bennünk, hogy e föld népei mindig a legaljasabb emberek által kormányoztattak. — Ha csak azon eseteket nevezzük megvesztegetésnek, midőn valamely országnak java egyesek által öntudattal pénzért vagy pénzértékért adatott el, ezen vádaknak nagy része alaptalan. — Arra, hogy nemzetünknek jövőjét csupa anyagi haszonért teljes öntudattal feláldozzuk, az erkölcstelenségnek oly adaga kivántatik, melyet, mint minden nagyszerűt, embereknél ritkán találunk. — Azonkívül, — kivévén az egyes várfeladást, vagy alárendeltek által elkövetett katonai árulást — azok, kik megvesztegetéssel vádoltatnak, többnyire oly állást foglalnak el, hogy a díj, mely az árulásért állítólag adatott, azzal, melyre hazájokat hiven szolgálva számíthatnának, semmi arányban nem áll, s teljes meggyőződésem, hogy még azok is, kik működésök által hazájoknak ártottak és kikre bebizonyúl, hogy előbb vagy később díjt fogadtak el, csak az által vétkeztek, mert elfelejtették, hogy annak, ki becsületére tart, politikai szolgálatokért jutalmat elfogadni még hazájától is ritkán lehet, másoktól soha; s mert a közügyek állását rosszúl fogták fel, és azt, a mi az államot veszélybe döntő, arra nézve hasznosnak vagy

legalább az adott viszonyok között elkerülhetlen kényszerűségnek tartják. — Más az, ha a megvesztegetésnek nagy fejezetéhez azon eseteket számitjuk, melyekben a közjó egyesek hajlamainak, vagy magában ártatlan, sőt nemes vágyainak áldoztatott fel; s ha a hiúságot s dicsvágyat mellőzzük is, mely főkép szabadabb államokban, hol azoknak kifejlődésére annyi tér nyilik, s a jobb embereket is a nép irányában sokszor aljas hizelgőkké teszi, felszámithatatlan károkat okozott, — maga a kényelmesség és nyugalom utáni vágy, melynek magukat az államférfiak oly szivesen átengedik, százszor többet ártott a népeknek minden pénzbeli megvesztegetéseknél.

*

Sokan, úgy látszik, azon csalódásban élnek, hogy mihelyt a nemzetiségi kiváltságok megszüntek, s a nép azon institutiókban részt vesz, melyekből előbb ki volt zárva, már a demokratia meg van állapítva. — Ily törvényes intézkedések elégségesek lehetnek arra, hogy az aristokratiát megrontsák (és mint a tapasztalás mutatja, még erre sem), de a demokratiát nem alapítják meg.

Vannak institutiók, melyek már természetöknél fogva aristokratikusak (mint például megyei szerkezetünk), s hol ilyenek fentartatnak, ott a születési aristokratia előjogainak megszüntetése csak a pénzaristokratia uralmát alapítja meg. — Ezt látjuk Rómában, hol a patriciusok előjogainak megszüntetése csak az equesek hatalmát alapította meg, ezt Hollandiában, hol a régi nemesség helyét a mynherrek foglalták el, ezt a közép-kor alatt Olasz- és Németország mindazon városaiban, melyekben a demokratikus czéhek az aristokratikus családokat legyőzték.

Bizonyos institutiók mellett a népnek nagy száma mindig csak eszköz lehet, s míg azok fennállnak, a jogegyenlőség, mely neki adatott, reá nézve csak azon gyakorlati eredményt idézi elő, hogy magát egyes hatalmasoknak eladhatja.

Arra, hogy a demokratiát megalapítsuk (s én osztozom Tocqueville nézetében, hogy ez korunk főfeladata), institutióink megváltoztatása szükséges, pedig nemcsak annyiban, hogy azon jogok, melyek a születési aristokratia által élveztettek, a népre mennek át, hanem az institutiók, lényegében, hatáskörében.

Arra, hogy a demokratia ne csak név szerint, hanem tettleg befolyást gyakoroljon és hogy ezen befolyást biztosítottnak tekinthessük:

Először: oly institutiókról kell gondoskodnunk, melyek által a nép alsóbb rétegei is, és pedig azon körben, hol ez leginkább érdekökben fekszik, korlátolt helyzetök és míveltségök mellett is, befolyást gyakorolhassanak.

Másodszor: oly institutiókat kell megalapítnunk, melyek által a nép felsőbb osztályai is az őket természetesen megillető befolyást gyakorolhassák az államra, a nélkül, hogy erre a nép alsóbb osztályait jogkörükben megszorítaniok, velök mint eszközökkel visszaélniök kellene. — Jelen helyzetünkben a demokratia ezen kellékei hiányoznak. Általán véve a nagy átalakulás, melyen keresztül megyünk, nem állhat meg annál, hogy csak az egyes osztályok változtatják meg a helyzetet, melyet az államban elfoglaltak, hanem magának az államnak, formáinak, egész szerkezetének változnia kell. — A mi jelenleg az emberi társadalomban történik, hasonlít azon nagy átalakuláshoz, melylyel jelen világrendszerünk kezdődött. Az anyag egyes részeinek tömörülése egy pont körül új központok és külön rotatió kezdete.

Ez csak kép, de olyan, mely a tényt világosan kifejezi.

*

Első kötelessége minden embernek, ki a közéletben részt vesz: tisztán kimondani meggyőződését azon esetben is, ha ez által állását veszélyeztetné; de a másik nem kevésbbé fontos kötelessége az: hogy ha meggyőződését kimondva, arra, hogy az elfogadtassék, semmi reménye nincs, magát alárendelni tudja s midőn azokhoz csatlakozik, kik nézetéhez legközelebb állnak, szintoly buzgósággal teljesítse polgári kötelességeit, mintha saját véleményeért küzdene. — Vannak, kik az ily eljárást következetlennek nevezik, — de, meggyőződésem szerint, ha van elv, melyhez a politika mezején minden időben s körülmények között teljes következetességgel ragaszkodnunk kell, ez csak az: nem válni el soha nemzetünktől.

*

Két dologra megelégedéssel tekinthetek vissza s ezt tőlem még elleneim sem tagadhatják meg. Az egyik az, hogy bármennyiszer csalódtam, bármennyiszer kételkedtem egyes nézeteimben, érzelmeimben soha sem ingadoztam és egyes eszmékhez soha sem vesztettem el bizalmamat. A másik az, hogy egész életem az eszmék létesítésének volt szentelve, s mint magamat, ugy minden tehetségemet csak az eszmék eszközének tekintettem.

# ÉSZREVÉTELEK ÉS SZABÁLYOK.

Miután az embereknek irányunkban való magukviselete többnyire egyéniségünktől s azon módtól függ, melylyel hozzájok közeledünk, természetes, hogy mindenki az életre szükséges emberismeretet csak saját tapasztalásából tanulhatja. A nagy különbség, mely az emberekről hozott ítéleteinkben uralkodik, nem tévedéseken alapszik. Kik őket jóknak, s kik őket rosszaknak mondják, többnyire egyaránt tapasztalásokra hivatkozhatnak, s a hiba csak az, hogy azokból általános szabályt vontak le. Ki magát ismeri s önámítás nélkül tekint vissza saját életére, melynek némely pillanataiban oly jó s nemes, másokban oly nyomorúlt volt, s majd egyesnek jóltevője lett, majd a szenvedőktől közönyösen, sőt rosszakarattal elfordult, a nélkül, hogy különböző magaviseletének csak okát is adhatná, az meggyőződik, hogy általános szabály, mely szerint az emberek fölött ítélhetünk, nem található. Az ember jó is, rossz is, de gyönge mindig, s ez talán egyedüli tulajdona, mely valamint az egyesben, úgy az egész emberiségnél mindig feltalálható.

*

A vegytan újabb fölfedezéseiből tudjuk, hogy a látszólag legkülönbözőbb testek ugyanazon elemeknek különböző arányokban való vegyületéből állnak. Szikláink főalkatrésze, a silicium, nem hiányzik a búzaszalmában, legszebb drágaköveink agyagból állnak, mely egy parány vas- vagy mangantól nyerte szinét, és a setét grafit s ragyogó gyémánt alkatrészei között nem találunk különbséget. — Az emberek tanulmányozása hasonló eredményekhez vezet; itt is hosszas tapasztalások után azt találjuk, hogy miután az, a mit az emberekben becsülünk s megvetünk, oly közel áll egymáshoz, senkinek elbizakodásra, de senkinek kétségbeesésre oka nincsen, mert valamint sülyedni, úgy emelkedni mindenkinek lehet. Ki az embereket valóban ismeri, az se egészen bízni, se végkép kétségbeesni nem fog senki fölött.

*

Érdekes tudomány az emberismeret, csakhogy valamint az emberi test, úgy a jellem bonczolásánál is le kell előbb győzni az undort, melyet a látvány bennünk gerjeszt, mielőtt a bámulatos összefüggésben, mely a szövevényes szervezet legnemesebb s legaljasabb részeit egybeköti, élvezetet találhatunk.

*

Ha a tárgyakat mikroskopiummal nézzük, igen sok érdekes dolgot látunk, de kevés kellemest; így járunk akkor is, midőn az emberek tulajdonai iránt vizsgálódásainkban apró részletekig megyünk.

*

Miután a világon senki egészen boldog nem lehet, természetes, hogy egészen boldoggá nem is tehetünk senkit, s mégis életünk minden tapasztalásai között ez fáj szivünknek leginkább.

*

A nép nem tartozik azon kevesek közé, kik pongyolában látva szebbé válnak.

*

A kincset, melyet a természet tehetségeinkben adott, mint az érczet, melyet a föld mélyre rejt, csak fáradsággal hozhatjuk napvilágra.

*

Ki sokat adhat, az gazdag, s vajon sajnálhatjuk-e annak szegénységét, ki egész vagyonát, tehetségeit, életét egy kedves lénynek vagy eszmének feláldozni képes?

*

Miként az anyagi világban minden tárgy annál nagyobb erővel vonatik a föld felé, minél nagyobb súlylyal bír, ezt látjuk a szellemi világban is. Gyönge lélek s könnyű, felületes elme az, melyre nagy eszmék ellentállhatatlan hatalmat nem gyakorolnak.

*

Valamint anyag nincs, úgy nincsen szív, mely bizonyos körülmények között ne lágyulna meg. Csak a hévfok különböző.

*

Vannak fájdalmak, melyeken, mint a himlőn, csak egyszer megyünk keresztül, de melyek, mint ez, többnyire eltörölhetetlen nyomokat hagynak magok után.

*

Ha az egész világ megbolondul, az, ki magát okosabbnak tartja, s azt hiszi, hogy tanácsai által a többieket józanabbakká teheti, bizonyosan a legbolondabb valamennyi között: ezt mondá egy vén barátom ki életében sokat tapasztalt.

*

Furcsa dolog, hogy a ki a napról s az emberekrő tudja, hogy foltjaik vannak, mindjárt azt képzeli magának, hogy őket ismeri.

*

Minden arany, már az által is, hogy sokat forog az emberek kezében, mindig valamit veszt valódi értékéből; így van az érzelmeinkkel is.

*

Az emberek nagyobb része könnyebben tűri barátjának hibáit, mint azon jó tulajdonait, melyeket maga nélkülöz.

*

Mennyit vesztettek jó hírben az állatok, mióta Aesop s más meseírók által az emberi szenvedélyek képviselőinek választattak, s a szegény róka mint furfangos házibarát lépett fel!

*

A vihar s a gyönge szellő között, mely a rét füvét alig ingatja, nem lényegökben, hanem csak azon gyorsaságban, melylyel előre haladnak, találunk különbséget; s így forradalmi időszakokban a nagy eredmények, melyeket egyes egyéniségek előidéznek, többnyire nem ezeknek súlyát, hanem csak a roppant sebességet bizonyítják, melylyel ily időszakokban minden halad.

*

Csaknem minden ember önző, s mégis alig találunk olyat, ki valóban önálló. Az emberek tetteikben többnyire csak saját érdekeiket s mások ítéletét tartják szemeik előtt.

*

Csak a nemes, a tiszta ércz nem szenved az idő rozsdájától.

*

Azt, mire támaszkodni akar, ha terhes is, senki sem taszíthatja el magától.

*

Nincs senki, ki a közjóllétet ne segíthetné elő legalább azzal, hogy saját, bármi szerény körét helyesen tölti be; egyes embert boldogítani nem áll senkinek hatalmában, s kik ezt megkisérték, azt tapasztalták mindig, hogy egész életök feláldozásával egyes kedves lényeknek még puszta megelégedését sem vásárolhatják meg. Mentől szűkebb körnek szenteljük törekvéseinket, annál kevesebb jutalomra számíthatunk, s míg az, ki hazájának élt, csaknem mindig azon meggyőződéssel szállhat sírjába, hogy nem egészen hasztalan fáradott,

azok közül, kik csak családjuknak éltek, kevés, s azok közül, kik csak saját boldogságukat keresték, senki nem mondhatja ezt.

*

Ismertem embereket, kik éveken át azon fáradtak, hogy elkészítve a tért, maguknak kedvező állást szerezzenek, de az eredmény, legalább a mennyire tapasztalataim terjednek, mindig meghiúsítá fáradozásaikat. Épen midőn a cselekvés pillanata elérkezett, a dolgok mozgásba jöttek, a tér megváltozott, s a rég előkészített állás a legkellemetlenebbé változott. Nem a tért, hanem magunkat kell előkészítenünk. Nehéz időkben bármily helyen csak az állhat meg, kinek ereje van.

*

Oly akadály, melyről tudjuk, hogy legyőzhetetlen, nem akadály többé, hanem adott helyzet, melyből számításainknál kiindulhatunk.

*

A gyümölcsöt, mely a tikkasztó melegben enyhet adna, a nyár forró napjai érlelik meg s így fejtik ki ifjúságunk tapasztalásai elménk s jellemünk szilárdságát, melyre az élet vészei között szükségünk van. Kár, hogy a legjobb gyümölcs csak őszkor, s bölcseségünk akkor érik meg, mikor a forró korszakon túl vagyunk, s reá tulajdonkép többé nincs szükségünk.

*

Jót néha olyanok is tesznek velünk, kik mindenben csak a hideg ész tanácsait követik; de a nyájas kimé-

letet s az apró szivességeket, melyekre a mindennapi életben annyi szükségünk van, mindig csak a kedélyes emberektől várhatjuk, s így tulajdonkép igazunk van, ha az utóbbiak által inkább vonzatva s lekötelezve érezzük magunkat, mint a legnagyobb jótétemények által.

*

Utazásaink között s életünkben sok élvezettől fosztjuk meg magunkat azon csalódás által, hogy minden tárgy közelről a legnagyszerűbb, hol ellenkezőleg csaknem mindennél bizonyos térmélységre van szükségünk, hogy nagyszerűségét felfoghassuk.

*

A befolyás, melyet egyes tulajdonaink megelégedésünkre gyakorolnak, nem azoknak nagyságától, hanem azon aránytól függ, melyben e tulajdonok szükségeinkkel állnak. Ez áll az észről is, s nem a kinek legtöbb, hanem kinek épen annyi esze van, mennyi helyzetének betöltésére kivántatik, az méltó, hogy irígyeltessék.

*

A gyermek kis szivében épen annyi, sőt több öröm fér meg, mint a férfiúéban. Kár, hogy szivünk csak azért nő, hogy üresebbé váljék.

*

Mentől magasabban állunk, annál nagyobb kört látunk magunk körül, s minél nagyobb kört látunk magunk körül, annál kisebbnek érezzük magunkat; s így minden

fáradságunk, melylyel a mindennapiság színvonalán felebbre emelkedni törekszünk, csak oda vezet, hogy szerényebbekké váljunk.

*

A mi a tenger felszinén úszik, az szigetképzésnek alapja nem lehet, s így azon tulajdonok, melyek által pillanatnyi sikerhez, s azok, melyek által állandó hatáshoz juthatunk, nem csak különbözők, de sok tekintetben valósággal ellenkezők.

*

Sok dolog csak azért látszik nagynak, mert távolabbnak gondoljuk.

*

Több nagyhírű emberrel úgy jártam, mint a gasteini vízeséssel. Eleinte bámultam s el voltam ragadtatva, később a mindig egyforma zaj terhemre vált, s végre megszoktam és közönyössé lettem.

*

A tengeren vagy rónaságon látkörünk épen oly kevéssé határtalan, mint bárhol e világon, csakhogy a határokat észre nem veszszük.

*

Mint a víz, csövekbe szorítva, előbbi szinvonalára emelkedik, úgy az ember, a ki sülyedett, elérheti előbbi magasságát, de csak megszorítás s nyomás által.

*

Ha csak legalább azok, kik az útat, melyen járniok kell, ismerik, ne térnének el attól; de az emberek nagy része tudva téved el.

*

Nincs nagyobb zsarnokság, mint midőn valaki saját érzelmeit másokra akarja kényszeríteni, s mégis épen ez a legközönségesebb. A tolerantia, melylyel mások ellenkező nézetei iránt viseltetünk, ritkán terjed ki érzéseinkre, s még a legjobb emberek között is keveset fogunk találni, ki, midőn maga rosszkedvű, körének jó kedvét bosszúság nélkül látná.

*

Miután az ember természetében fekszik, hogy valami előtt meghajoljon, s mint a zsidó nép Sámuel korában, ha Istentől elfordúl, egy Saulnak hajol: az, ki nekik méltó tárgyat jelöl ki, mely előtt e természeti szükségnek eleget tehetnek, megérdemli, hogy az emberiség jóltevőjének neveztessék.

*

Isten képe mására teremtette az embert, de sárból. Mi benne isteni: egy lehelet; a többi e föld porának része.

*

Arra, hogy a legmagasabb eszmékhez s érzésekhez emelkedhessünk, nem szükséges, hogy a legmagasabb álláspontra küzdjük fel magunkat. Ki fölfelé néz, minden helyről a mindenségét s annak alkotóját látja maga előtt.

*

Mi lenne az emberi nemből, ha a halál nem volna, mely minden küzdelemnek s gyülölködésnek utoljára mégis véget vet?

*

Ifjúkorunk főnehézsége abban fekszik, hogy következetesek nem lehetünk; későbbi életünké abban, hogy következetességünkben a kellő határokon túl ne menjünk, s a multnak oly föltétlen befolyást ne engedjünk, minőt tetteinkre ifjabb napjainkban a jelen benyomásai gyakorolnak.

*

Vannak férfiak, kiknek neve, mint az ekének vasa, fényes, mert sok munkára használtatott; ennél a dicsőségnek nincs biztosabb neme.

*

Hogy az emberek nagyobb része hiú és gyönge, azt hamar megtudjuk, csak az kár, hogy azért magunk szintoly hiúk s gyöngék maradunk, mint elébb voltunk, s ezért emberismeretünknek hasznát nem vehetjük.

*

Ha az emberek közelebbről ismernék egymást, menynyire bámulnának: a világ embere a tudóson, hogy oly keveset tud, s a tudós a világ emberén, hogy oly elúntnak és szerencsétlennek érzi magát.

*

Van-e valami szomorúbb, mint midőn a múltra visszatekintve, eszünkbe jut, mennyi reményünk telje-

sedett a nélkül, hogy azért boldogokká váltunk, vagy életünkben más változott volna, mint hogy reményekben szegényebbek lettünk.

*

Igen nyomorúlt ember az, ki midőn hazája ügyeihez szól, saját érdekeit tartja szemei előtt; de valóban alig jobb az, ki a legfontosabb okok nélkül ily aljasságot valakiről feltesz. Az arány, melyben valaki az aljasságot másoknál valószinűnek tartja, többnyire legjobb mértéke saját erkölcsi becsének.

*

A két legerősebb ember, ha egymással mérkőzik, nem ítélheti meg, melyikök ereje nagyobb; a mellettök állók azonnal észreveszik; s ez áll nemcsak a testi, de a jellemnek s az észnek nagyságáról is.

*

Ha azon emberek nagy számát tekintjük, kik felsőbb kormányhivatalok után vágyódnak, méltán bámulhatunk, hogy ennyi határtalanúl nemes vagy aláváló ember találkozik a világon, ki magát egészen mások javának feláldozni, vagy ki nemzete sorsát saját nagyravágyásának eszközéűl használni akarja.

*

A legvallásosabb ember, ki Istent mindenek fölött bölcs s igazságos lénynek tartja, hányszor emeli panaszos tekintetét ég felé, s bámulhatjuk-e, ha a nép, mely kormányát mindenhatónak hiszi s annak igazságáról

és bölcseségéről sokszor meggyőzve nincs, annak irányában szintén azt teszi.

*

A geológok állitása szerint a hegylánczok azon helyeken támadtak, hol roppant megrázkodások után a föld kérge egykor megszakadt, s így az emberi nem történetében, a mi legszilárdabbnak látszik, csak nagy megrázkodásoknak maradványa.

*

A ki a történetben figyelmét csak azon oscillatiókra fordítja, melyek között a haladás történik, valóban nem józanabb annál, a ki az órán a mutató helyett csak a lógonyt nézi, s az egész készület hiábavalósága fölött elmélkedik.

*

Irányúl csak oly tárgyak szolgálhatnak, melyek, mint a csillagok, tőlünk oly távoly fekszenek, hogy bármily sebesen haladjunk, az által a viszony, melyben hozzájok állunk, nem változik meg.

*

Hogy tevékenységünknek sikere legyen, arra mindenek előtt szükséges, hogy cselekedeteink fontosságáról meg legyünk győződve. Ki azt, mivel épen foglalkozik, csak mellékes dolognak tekinti s mindig magasabb feladatokról ábrándozik, az soha eredményeket nem fog előmutathatni.

*

A politikában az, ha valakinek mondják, hogy korát megelőzte, ép oly gáncs, mint ha avval vádoljuk, hogy

korától elmaradt. A gyakorlati életben az, ki a pillanatnál elébb vagy hátrább jár, egyaránt haszonvehetetlen.

*

Egyet az köt az ügyhöz, hogy, mint Cortez, elégette hajóit; mást az, hogy a téren, melyre lépett, házat épített magának.

*

Valamint a tárgyat, úgy az embereket könnyebben mozdíthatja meg, ki nálok magasabban vagy alantabban, mint az, ki velök egy színvonalon áll.

*

Sok ember csak tántorogva halad s mégis a nélkül, hogy egy előre kiszámított biztos lépést tegyen, másoknál messzebbre jut. Sokszor láttam ily előmenetet, de nem irígylettem soha.

*

Nem hiszi senki, mennyire haladhatunk csupa botlásokkal, ha azokat ugyanazon czél felé törekedve, mind egy irányban teszszük.

*

Mint a levegő, mint a víz, mint minden a világon: úgy szívünk is mentől melegebb, annál inkább emelkedik.

*

Ki mindig útjára néz s egyre haladni akar, az nem panaszkodhatik, ha életét, melyben magának pihenésre időt nem enged, fárasztónak találja.

*

Nem az, kinek sok eszméje, de kinek egy meggyőződése van, az válhatik nagy emberré.

*

Elélhetünk minden öröm, de nem minden remény nélkül.

*

Tapasztalásból tudom, hogy igen sok jóravaló férfi és jóravaló asszony álnoknak tartatik, csak azért, mert jószívűségből nem tudja magát arra elhatározni, hogy másoknak valami kellemetlent mondjon.

*

A legtökéletesebb mag, ha azt sziklára vagy sivár homokra vetjük, nem verhet gyökeret; míg ellenben a látszólag leghibásabb, mely gazdag televénybe esett, faóriássá nőhet fel. Így az emberek kifejlődésénél nem határozhatjuk meg, mit köszön mindenik magának s mit helyzetének. Legfeljebb annyit tudunk biztosan, hogy a helyzetnek befolyása sehol nem nagyobb, mint épen a legkitűnőbb egyéniségeknél.

*

Szomorú, de igaz, hogy rossz emberek többnyire sokkal inkább tudnak uralkodni indulatjaikon, mint a jók.

*

Semmi nem rontja inkább jellemünket, mint ha olyanokkal társalkodunk, kik iránt ellenszenvvel viseltetünk, mert igazságtalanságra szoktat.

*

Naponkint szaporodik azoknak száma, kik minden elvben, melyhez valaki szilárdan ragaszkodik, csak a rögeszmének egy nemét látják, mely által félig nevetségessé, félig sajnálatossá s minden esetre a gyakorlati életben haszonvehetetlenné válunk.

*

Nehéz pillanatokban szivesebben támaszkodunk olyanokhoz, kiket magunk alatt látunk, mintsem azokhoz ragaszkodnánk, kik felettünk állnak. Az utóbbi talán biztosabb, de minden esetre sokkal kellemetlenebb.

*

Mért nem vagyunk hasonlók a fához, mely, ha századokig áll is, minden tavaszszal új zöldbe öltözik és friss virágokat hajt?

*

Zivataros légkörben a legtávolabb tárgyak közeleknek látszanak. Ezt tapasztaljuk a politika láthatárán is, midőn vészek közelednek.

*

Ne szüntelen változó érzeteinket, hanem inkább érdekeinket, melyek ugyanazok maradnak, tartsuk szemünk előtt; ez azon mágnestű, melyet követve, irányunkat soha nem vesztjük el, — — ezt tanácsolja a gyakorlati világ. De vajon a pont, melyhez a mágnestű által kijelölt irányt követve, végre eljutunk, nem jeges pusztaság-e, melyben eldermedünk?

*

Gondolatunkban érzéseink s az események mindig teljes összhangzásban állnak egymással, a valóságban soha. Innen van, hogy a múlt és jövő, melyet mindig csak gondolatunkkal foghatunk fel, a jelennél szebbnek s boldogítóbbnak látszik.

*

Sok s néha jeles író eltér tervétől s megrontja egész munkáját csak azért, mert egyes magában véve szép eszmének elhallgatására magát nem bírja elhatározni s az egészet a részleteknek áldozza fel. Ugyanezt tapasztaljuk az életben is.

*

Nincs nehezebb az életben, mint erős feltételhez jutnunk s feltételeink között könnyebben határozzuk el magunkat egy bizonyos czél követésére, mint arra, hogy bizonyos czélokat követni nem fogunk s pedig ez lenne éppen leginkább szükséges megelégedésünkre. — Jaj annak, ki az életben két úton jár, mond az Írás; de mily kevesen vannak, kik ez igazságot átlátva, elég erélylyel bírnak, hogy az útról, melyet választottak, magukat elcsábíttatni ne engedjék s szemök előtt tartsák azon tagadhatatlan igazságot, hogy ha az ösvény, melyen a szerencsét keresik, hosszabb s tekervényesebb lenne is, elébb érik el czélukat, ha azon következetesen tovább haladnak, mintha ez út feléről, midőn már fáradtak, visszatérve, rövidebb ösvényt keresnek maguknak.

*

Csodálatos dolog, mennyit fáradunk, hogy másokat valamiről meggyőzzünk, s mily keveset, hogy önmagunknak erős meggyőződéseket szerezzünk, mintha nem ez volna megelégedésünk első feltétele.

*

Tagadhatatlan, hogy erkölcstelen emberek néha szeretetreméltók s hogy sokszor a legtiszteletreméltóbb jellemek igen kellemetlen alakban tünnek fel előttünk. De ha a dolgot közelebbről vizsgáljuk, meggyőződünk arról, hogy valamint az ok, melyért erkölcstelen emberek szeretetreméltókká válnak, egyes jó tulajdonaikban fekszik, úgy a kellemetlen benyomás, melyet az erény reánk néha tesz, csak azon hibáknak következése, melyeket a legerényesebb emberekben is találunk. Többször történik, hogy egy kő, mely több nemes érczet foglal magában, másnál, melynek aranyerei mind a felszínen vonulnak el, kevésbbé becsültetik; de mi abban sötét s a másikban fénylik, az ott is csak salak, s ez itt is csak nemes ércz.

*

Ha az elszáradott fán egy ág még zölden áll, vágjátok le s ültessétek friss földbe, úgy talán még új gyökereket verhet.

*

Nincs ember, kinek az kellemetlen ne volna, ha tettei saját elveivel ellenkezésbe jönnek; csak az kár, hogy ily esetben sokan a helyett, hogy tetteiket elveikhez alkalmaznák, inkább a helyzetek szükségei szerint alakítják át elveiket.

*

Mint őszkor, úgy életünk későbbi szakában többnyire messzebb kilátás nyilik előttünk; de vajon ez kipótolja-e a virágokat s a remény zöld lombozatát, mely elébb kilátásunkat elvevé ?

*

Tudni, hogy semmit nem tudunk, a görög bölcs szerint minden bölcseségnek kezdete; belátni, mily gyengék vagyunk, ez alapja gyakorlati erkölcsiségünknek.

*

Nagy baj, hogy a mai világban nemcsak a testi, de a lelki vakok is bottal járnak.

*

Életünk legszomorúbb oldala az, hogy abban semmi nem marad és semmi sem múlik el egészen.

*

A víz is csak akkor termékenyíti a földet, ha elébb a nap sugaraitól felszíva, mint felhő felemelkedett. Így a hatás, melyet a világra gyakorolhatunk, emelkedési képességünktől függ. Ki mindig csak az élet úgynevezett gyakorlati terén marad, becsületesen betöltheti saját helyét, de azon túl nem fog senkinek használni.

*

Kevés embert találtam, kire a hízelgésnek semmi hatása ne lett volna. Azok, kik minden személyes dicséretet visszautasítanak, annál gyöngébbek többnyire olyanok irányában, kik kedvencz eszméiknek vagy szenvedélyeiknek hízelegni tudnak.

*

Úgy járunk néha a legjobb társasággal, mint midőn koldusokkal találkozva, apró pénzünk nincs és forintjainkat kiadni restelljük.

*

Semmiről sem hallunk oly különböző itéleteket, mint az emberekről, s ennek főoka, meggyőződésem szerint, abban fekszik, mert saját magunkviselete szerint az emberek is egészen különböző módon viselik magukat irányunkban. Az ifjú, ki teljes bizalommal lép valamely társaságba, többnyire nyájasoknak s előzékenyeknek találta ugyanazokat, kik a komor férfiú irányában hidegen elzárkoznak.

*

Ha régi barátainkkal találkozunk, mennyit nem akarunk nekik mondani, mikor még távol voltunk s most az első negyedóra után beszélgetésünk lankadni kezd. Ennek oka az, mert minden, mit épen barátunkkal közleni akartunk, vagy olyan, mit egy pár szóval, vagy olyan, mit szóval épen nem mondhatunk el.

*

Miként a pinczék nyárban hidegebbek: úgy bizonyos emberek szíve kihül, mihelyt körülményeik nyájasak lesznek.

*

Sokszor tapasztaljuk, hogy oly ember, ki mielőtt magát kisebb dologban elhatározná, minden okot megfontol: épen oly pillanatokban, melyektől egész jövője függ, csak ösztönét követi; mintha érezné, hogy épen az, mi boldogságunkra nézve legfontosabb, nem tőlünk függ.

*

**A köztaps még nem dicsőség, s az, kinek nevét a tömeg egy pillanatra felkapja s isteníti, sokszor igen tisztán belátja mind e lármának valóságos becsét.**

*

**Csodálatos, mennyit fáradnak az emberek, hogy anyagi, s mily keveset, hogy a szív s ész szükségeinek eleget tegyenek.**

*

**A kedv még nem képesség s a képesség még nem művészet. Jó lenne, ha az elsőről paedagógjaink, a másodikról íróink megemlékeznének.**

*

**Alkotmányos államban csak az uralkodhatik, ki saját érzelmeit féken tartva, tud másokhoz alkalmazkodni.**

*

**Mint a hópehely, melyet a vész felkapott: úgy emelkednek nagy politikai izgatottság pillanataiban néha olyanok, kik arra hivatva nincsenek. De ne ijedjünk meg azért; nemcsak a fergeteg után, de még alatta is, az, mi egy ideig csillogva fenlebegett, szép csendesen száll le helyére, hogy rendeltetése szerint a sárral vegyüljön.**

*

**Vannak dolgok, melyeket csak az érez, kinek esze, s vannak olyanok, melyeket csak az ért, kinek szíve van.**

*

Joggal nevetünk mindenkin, ki azon fárad, hogy mások által fiatalabbnak tartassék; de a ki e részben csak önmagát akarja elámítani, alig tehet józanabbat.

*

Rég fel volt találva a puskapor, mikor az emberek a csatába még mindig vaspánczélban jártak.

*

Kevés ember jutna tönkre s kevés érezné szerencsétlennek magát, ha csak a sok apró költség s a sokapró baj nem volna a világon.

*

Ki arra, hogy szerelmes legyen, képességgel bir, — mert a költőiség ezen legközönségesebb neméhez is bizonyos talentum kivántatik, — az csaknem mindig többször megy át ezen szenvedélyen; sőt a tapasztalás azt mutatja, hogy a szív, mint a tapló, könnyebben fog tüzet, ha már egyszer égett.

*

Mint a fának árnyéka, hol a nap forró sugaraitól oltalmat keresünk, csak estve nő nagygyá: így nőnek tapasztalásaink akkor, mikor reájok nincs többé szükség.

*

Nincs költségesebb szeszély, mint azon kivánat, hogy mindenki által kedveltessünk. Ki azért, hogy valamely

kömek általános kedveltjévé legyen, annak minden szeszélyeihez alkalmazkodik, közönségesen csak azon szerelmeseknek sorsára jut, kik mennél szeretetreméltóbbak akarnának lenni, annál nevetségesebbekké válnak s czélukat mindig eltévesztik. — Nincs kellemetlenebb s haszontalanabb rabság, mint a melybe akkor esünk, ha zsarnokoknak tartatni vagy neveztetni nem akarunk. Ki azt teszi fel magában, hogy soha senkinek alkalmatlankodni, senkinek útjában állni nem fog, az bizonyosan egész életén át mindig alkalmatlan helyzetben, mindig mások által akadályozva fogja érezni magát. A legjobb emberek — és pedig teljes joggal — elfoglalják a helyet, melyet üresen találnak, s így midőn azért, hogy minden súrlódást kikerüljünk, visszavonulunk, az általunk elhagyott tér mindig mások által foglaltatik el, kik épen, mert engedékenységünket megszokták, midőn végre oda jutottunk, hogy engednünk többé nem lehet, még rosszabb néven veszik makacsságunkat.

*

Valamint a játékosnak, ki mindenét elvesztette, semmi sem fáj inkább azon gondolatnál, hogy más kártyákra vagy számokva rakva tételét, mennyit nyerhetett volna: úgy veszteségeink után semmi nem gyötör inkább, mint midőn eszünkbe jut, hogy minden szenvedéseink oka csak az, mert a szerencsét nem kerestük ott, hol az számunkra feltalálható volt.

*

Szerencsejátéknál — s ilyen egész életünk — egy kártyán elveszthetjük egész vagyonunkat; de a legkedvezőbb esetben is csak többszörözött betételünket,

azaz oly valamit nyerhetünk, mi összes vagyonunknak csak egy részét képezi, s vajon nem balgatag-e hát, ki ily játéknál fölötte sokat koczkáztat?

*

Minden tárgynál a legmeggyőzőbb okokat csak akkor találjuk, mikor azoknak helyességéről már meg vagyunk győződve.

*

Igen kár, hogy azon tapasztalásokat, melyeket, mióta a homeopathia feltaláltatott, az orvosi tudomány körében tettünk, nem alkalmazzuk a politikára s más életviszonyainkra. A bajoknak nagy részét itt is segéd nélkül maga a természet gyógyítja meg, s talán nincs kör, melyben a kevés vagy semmi gyógyszernek rendszere ne vezetne ép oly kedvező eredményhez, mint kórházainkban.

*

Mint a villámtól csak villámhárító által, úgy sok más veszélytől csak úgy biztosíthatjuk magunkat, ha nemcsak saját személyünket, de az egész kört, melyben élünk, oltalmazzuk.

*

Az emberek többségére a negativ momentumok a positivumoknál nagyobb hatást gyakorolnak; így a szégyentől való félelem több embert bír kötelességének teljesítésére a harczmezőn, mint a dicsőségnek reménye.

*

Nemcsak azt nehéz kimondani, a mit érezünk; ép oly nehéz néha tisztán kifejezni azt, a mit gondolunk.

*

Nagyravágyó emberek a magas czélt, melyet maguknak kitűztek, sokszor csak azért nem érik el, mert apró hiúságoknak ellentállni nem tudtak; hasonlót tapasztalunk fösvényeknél, kik néha roppant veszteségeket szenvednek, mert magukat sokkal kisebb költségekre vagy veszteségre elhatározni nem bírták. Kinek nagy tulajdonai vannak, annak mindig megvannak nagy gyöngeségei. Ugyanazon erő, mely a hajót a távol kikötőbe hajtja, viheti azt zátonyra és sziklák közé is.

*

Ott, hol a Mississipi és Missouri egyesülnek, az utóbbi sokkal nagyobb s az egyesülés után az egész víztömeg a Missouri szinét veszi fel, azaz zavarossá válik, s mégis Mississipinek neveztetik. — Nem függ semmi inkább a véletlentől, mint nevünk fenmaradása.

*

Az ember narancsfához hasonló, mely gyümölcsöt s virágokat egyszerre hord ágain. Ki ifjúkorának lelkesedését s melegebb érzelmeit elveszté, s kit az élet poézise egészen elhagyott, attól ne várjon senki hasznos vagy nagyszerű tetteket.

*

Azt, a ki magával beszél, bolondnak szokták nevezni, pedig sok esetben inkább az érdemes e névre, a ki másoknak szól.

*

A ki igen sokat tud, ritkán bír annyi lelki erővel, hogy csak egyet akarjon; és végre mégis csak ez első feltétele minden gyakorlati sikernek.

*

Az emberek nem bocsátanak meg semmit nehezebben, mint ha oly tárgyak iránt, melyek nekik érdekeseknek látszanak, közönyösséget mutatunk. Részvétet mutatni minden iránt, a mi másokat érdekel, ez a legjobb életpolitika.

*

Komoly ostrom után a legerősebb várban is javítások szükségesek, s azok, kik védelmezték, mindig egyes, előbb nem gyanított, gyönge oldalakat vesznek észre.

*

Épen az nem hallja a dörgést, kire a mennykő lecsap.

*

Az első acquisitorok soha nem tartoztak a szeretetreméltó egyéniségek közé. S valamint azok, kik most a börzén a jövőkor nagy családjainak alapját rakják le, jelenleg nem számíttatnak a jó társasághoz: úgy azok, kik a közép-kor alatt erőszak, vagy a múlt században per s házasság útján nagy birtokot szereztek, kortársaik között alkalmasint hasonló szemmel tekintettek. Minden család, csak midőn többé nem szerez, hanem költeni kezd, lesz tekintélyes, s így tulajdonkép első korhelyével lép a jó társaság körébe.

*

Sok úgynevezett nagy férfiut láttam, de keveset ismertem, azaz: kevés olyat, kit, miután ismertem is, nagynak tartottam volna.

*

Ki a nélkül, hogy arra, a mi körülötte történik, figyelemmel lenne, mindig csak előre megy, messze juthat, csakhogy maga sem tudja soha, hol van.

*

A legszomorubb az, hogy midőn a halál valamely körből egyet kiragad, a többiek nem nyomulnak közelébb egymáshoz, s ezért a támadt hézagot soha nem töltik be.

*

Az emberek nagy része azért szerencsétlen, mert nem magától, hanem másoktól kiván tökéletességet, és az emberi gyarlóságokat, magán kívül, senkinek sem bocsátja meg.

*

Sok ember úgy jár életében, mint az, ki valamit keresve, többet talál, mint a mit keresett, csak azt nem, a miért fáradott.

*

Idegen eszméket csak azok hajtanak végre legjobban, kiknek saját eszméjök nincs, de nem hinné senki, mily nehéz ilyeneket találni.

*

Goethenek igaza van, hogy azt, mi után ifjú korunkban leginkább törekedtünk, később elérjük; a baj csak az, hogy ifjú korunkban nem ismerve önmagunkat, többnyire oly dolgok után törekszünk, melyekben később, jellemünknél fogva, boldogságunkat nem találjuk.

*

Hogy épen a legkitünőbb emberek ritkán szerencsések, oka abban fekszik, mert épen kitünő egyéniségek között ritka az, ki feltételeit véghez vihette, s így önmagában ne csalódott volna.

*

Ha valami romokba dől, soha nem hiányzik a gyom, hogy a romok fölött dusan terjeszkedjék.

*

Mint ha nyilt rózsát erőszakkal szakitasz le tövéről, kelyhének sokszor legszebb levelei hullanak el, s tövisei mélyebben sebzik kezedet: — így jár az, ki a szerencsét erővel akarja megragadni.

*

Életünkben csak egyet tudunk bizonyosan, azt, hogy meghalunk; s már ez is vigasztaló.

*

Sokakat megcsal szivök melegsége, de még többeket a szív hidegsége, — mert az élet szebb örömeitől fosztja meg az embert.

*

Csak akkor irhatunk lelkünk papirjára tudományokat, ha az az élet enyvén átvonatott.

*

Sok, a mi fáj, magában hordja irját; a skorpió — harapásának gyógyszerét; keservünk — könnyeket; életünk — a halált.

*

Nem oly nagy a világ s nem oly kicsi szivünk, hogy ez, ha szeret, amazt magába ne foglalhatná.

*

Mint a síma víz tükrében minden, mi azt környezi, állandónak látszik, úgy életünkben is, míg azt semmi nem zavarja; de essék belé a bánatnak egy cseppje, s mindent ingadozni látunk.

*

Néha levethetjük a csizmát, mely által szorítva éreztük magunkat, csakhogy a tyúkszem, melyet a szűk csizma okozott, akkor is megmarad.

*

A szegények között a legsajnálatraméltóbb az, kinek szive szegényedett el, mi többnyire csak azokon esik meg, kik érzelmeik tőkéjét gond nélkül fecsérlik el.

*

Minden új korszak az előbbinek hamvaiból támad, de nem mint a mesés phoenix, hogy szines szárnyakkal azonnal a nap felé emelkedjék, hanem mint igen szerény állat, melynek tollai még csak nőni fognak.

*

A legmagasabb, mit a földön elérhetünk, azon öntudat, hogy mindig magas czél után törekedtünk.

*

Van egy korszak életünkben, midőn, mint a tenger dagálya óráiban, egész lényünk nő és emelkedik; de ha később az apály ideje beállt, bámulattal látjuk, e szép órák is mennyi iszapot hagytak maguk után.

*

Nincs nagy ember saját komornyikja előtt, s ez még nem baj; nagyobb baj az, hogy senki nem nagy ember maga előtt sem, talán csak azoknak kivételével, kiknek nagyságukról magukon kívül senki sem tud semmit.

*

Könnyebb leszállani, mint emelkedni, de leszállás közben egy bizonyos ponton megállani nehezebb minden emelkedésnél.

*

A magán életben s a politikában semmi nem veszélyesebb, mint ha az iránt, a mit akarunk, tisztában nem lévén magunkkal, csak azt tudjuk, mit nem akarunk. Az ellenszenv még sokkal vakabb s szenvedélyesebb, mint szeretetünk.

*

A fukarnál nincs nagyobb tékozló. Elfecsérli életét oly valaminek megszerzésére, mivel élni nem tud s nem akar.

*

Férfinak a dicsvágy s asszonynak a szeretet annyira természetében fekszik, hogy amaz, még ha szeret is, sokszor hiúságát követi; ez, midőn magasabb czélok után fárad, a babérnak s hatalomnak is csak akkor örül, ha egy kedves lénynyel oszthatja meg.

*

Kevés ember van, ki az által, mert magát szabadnak érzi, boldogabbá válnék. Legjobban látjuk ezt az asszonyoknál, kik kemény kéz által kormányozva, sokszor boldogok, és mindig szerencsétlenek, ha saját akaratukat követhetik. Természetünknél fogva nincs semmi kínzóbb a bizonytalanságnál, s ezért az, ki kellemetlen kötelességet teljesít, többnyire jobban érzi magát annál, ki két kellemes lehetőség között választani kénytelen.

*

Bármennyire ellenkezzenek nézeteink, végre megegyezhetünk; — csak azok között, kik egymást nem értik, nem lehet egyetértés soha.

*

Sokat tanulmányoztam Róma történetét, de azon pillanatot, midőn e nép, melynek törekvéseit századokon át mindig siker követte, boldog s megelégedett lett volna, nem találtam sehol.

*

Sokszor tapasztaltam életemben, hogy két ember közűl, kiknek egyike sem ér sokat, többnyire az a rosszabbik,

kinek jobb híre van; s ez természetes, minthogy ily esetben a jobb hír csak nagyobb álnokságnak következése.

*

A legnagyobb veszély, mely a korlátlan uralkodót érheti, nem az, ha alattvalói, hanem az, ha ő maga annyira felvilágosodik, hogy állásának jogosságán kételkedni kezd.

*

Az est sokban hasonlít a reggelhez, csakhogy a világítás más oldalról jő, mi által az, a mi reggel világos volt, este árnyékban áll, s a hol akkor árnyékot láttunk, most napot keresünk. Ezt tapasztaljuk életünkben is.

*

Mint egy öreg tanáromtól tanultam deák koromban, az arany oly nyulékony, hogy egyetlen egy körmöczi aranynyal egy egész huszárt lovastúl tökéletesen meg lehet aranyozni; de egyet a jó öreg nem mondott, azt, hogy bármily tért borítottunk el, egész aranyozásunk egy aranynál még sem ér többet, s nem ártana, ha azok, kik az ismeretek minden ágaiban tudományukat fitogtatják, erről néha megemlékeznének.

*

Mint minden, mi a földön boldogító, úgy szeretetünk is nagy részben emlékeinken alapszik; életünk legszebb viszonyai felbomlanának, ha, midőn reményeinkben csalódtunk, egy szebb múltnak kötelékei nem fűznének kedveseinkhez.

*

Arra, hogy bizonyos dolgokat megértsünk, lehet kevés eszünk, de lehet néha fölötte sok is.

*

Nem pihenhet meg senki önárnyékában.

*

Kitünő egyéniségeknek megelégedése attól függ, hogy maguknak oly czélt tűzzenek ki, mely elérhető legyen, de csak erős küzdés után.

*

Csak úgy biztosíthatjuk magunkat az élet legkeserűbb fájdalmaitól, ha legédesebb örömeit kerüljük.

*

Sokat olvasunk az úgynevezett természeti állapot erényeiről s boldogságáról. A vad gyümölcsfa közönségesen erősebb s termékenyebb, de vajon ebből az következik-e, hogy a ki bele nemesebb ágat olt, megrontja?

*

Sok ember száll sírjába azon meggyőződéssel, hogy kedvező körülmények között ő is kitünő, sőt nagy férfiuvá válhatott volna; de ha magunkon s másokon tett tapasztalásainkra gondolunk, átlátjuk, hogy többnyire nem az alkalom hiányzik az embernek, hanem az ember az alkalomhoz.

*

Nincs nyomasztóbb, mint ha körünkben oly valakit látunk, kit felderítnünk nem lehet. Mint hegyes vidéken a felleg, mely egy csúcsot eltakar: ilyen az egyesek rossz kedve a társaságban. Az általános derültség nem oszlatja el a sötét pontot, sőt inkább ez terül el végre az egész határon.

*

Nem kell soha sem kétségbeesnünk oly ember fölött, ki még hevűlni s ilyenkor, ha csak pillanatokra is, emelkedni tud. A legzavarosabb víz, mely a nap sugaraitól átmelegítve fölemelkedik, tiszta cseppekben száll vissza a földre.

*

Honnan van, hogy az öröm, melylyel mások boldogsága szivünket eltölti, nem oly tiszta és meleg, minők fájdalmaink, midőn másokat szenvedni látunk? Onnan van-e ez, mert szívünk természeténél fogva a fájdalomhoz hajlandóbb, vagy onnan, mert még a jobb emberben is irígységnek csirája rejlik, mely a mások boldogságán élvezett örömét elkeseríti?

*

Nem törülhetünk ki senkit szivünkből a nélkül, hogy a helyen, hol egykor neve állott, egy sötét folt ne maradna vissza.

*

Az embereknek legnagyobb gyöngesége az, hogy még a szabadság nevében is csak hatalom után törekszenek.

*

A fák alsóbb ágai érintkeznek, de a sudarak mindig elkülönözve állanak. Mily szomorú, ha eszünkbe jut, hogy csak azért emelkedénk, hogy magánosan legyünk.

*

Alig képzelhető az iszonyú disharmonia, mely akkor támad, ha több, magában véve egyaránt szép dallam egyszerre szólal fel. Ezt tapasztaljuk az életben is. Minden körnek harmoniája csak úgy éretik el, ha egy énekel, s a többi csak követi.

*

Minden ember nap-óra, melyet árnyéka megkerül.

*

Minden ember könnyebben sülyed, mint emelkedik, de inkább fárad, midőn magasról leszáll, mint mikor fölfelé megy.

*

Semmi sem bizonyítja inkább, hogy hinni természetünk szükségei közé tartozik, mint azon határtalan bizalom, melylyel napjainkban az orvosi s más tudományok által felállított elméletek elfogadtatnak.

*

Ha meggondoljuk, mennyiszer szegjük meg feltételeinket, azaz mennyiszer nem teszszük azt, a mit magunk parancsolunk magunknak, nem nagy bizodalmunk lehet ahhoz, hogy parancsaink mások által tökéletesen fognak végrehajtatni, s ha ez nem történik, nincs is okunk nagy neheztelésre.

*

Caesar mondá: inkább első egy faluban, mint Rómában a második! S Caesarnak igazsága volt; nincs nehezebb dolog, mint másodiknak lenni tisztességesen. Minden egyéb helynek betöltése könnyebb.

*

Physikailag nem köphet senki önmagának szemei közé; moralis tekintetben, főkép a közélet mezején, úgy látszik, többen értenek e mesterséghez.

*

Igaz, hogy a világ összes philosophjai által nem nyerhetünk több lelki nyugalmat, mint attól, kit a természet a könnyelműség nagy adományával megajándékozott; de azon nyugalom, melyet a bölcseségnek köszönünk, az élet küzdelmei között nő, míg az, melyet a könnyelműség ad, naponként fogy, s így épen akkor hagy el, mikor arra legtöbb szükségünk volna: életünk későbbi korában.

*

Arra, hogy másoknak eljárását értsük, nem elég, hogy érdekeiket, hanem szükséges, hogy előítéleteiket is ismerjük.

*

A kigyó a paradicsomban a világ uradalmát igérte az embernek, ha a tiltott gyümölcsből eszik, s nem mondhatjuk, hogy megcsalá. Vétke büntetéseül homloka izzadtságában kell azóta keresni mindennapi kenyerét, s ezen kénytelenség az, mi őt a világ urává tette.

*

Miután többször vagyunk azon helyzetben, hogy valakinek kivánatait nem teljesíthetjük, mint abban, hogy azoknak egészen megfelelhetünk, természetes, ha azok, kik életöket másoknak szentelik, több személyes elleneket, mint barátokat szereznek maguknak.

*

Ha van valami, mi a szív hiányát a férfiban pótolhatja, vagy legalább a szivtelenség rossz következéseit enyhíti, ez csak nagy ész, vagy nemes nagyravágyás.

*

A türelem sokszor közönyösségből ered, s ez esetben is a legkellemesebb socialis tulajdon; de a hol az erős meggyőződéssel párosúl s azon szerénységnek kifolyása, melylyel az ember, érezve gyarlóságát, mások itéletét tiszteli, ott hajoljunk meg előtte. Az erénynek nincs szeretetreméltóbb manifestatiója, mint az ily türelem.

*

Valamint a világ dolgai az egyes emberre, bármi szerény helyzetben álljon, úgy a legigénytelenebb állású egyes ember is hatást gyakorol a világra, csakhogy senkinek sem áll hatalmában úgy hatni, mint akarja.

*

Nem az, a mit birunk, hanem a meggyőződés, hogy a mit birunk, azt megérdemlettük, boldogít.

*

Az, ki a küzdelemben részt nem vett, a győzelem után csak a halottakat s azon számtalan sebeket látja, melyeken a diadal vásároltatott.

*

A minta, mely szerint a szobrász remek művét késziti, s a sár, melyben kocsid kerekei megakadnak, egy anyagból valók, csakhogy amazt egy ember szerető gondja alakította, ezt a sokaság taposta lábaival.

*

Nem csak gyöngeségtől, hanem akkor is, ha valami nehezet emelünk, meghajolnak térdeink.

*

Kevés ember van, ki oly tökéletes uralommal bírna maga fölött, hogy magát soha oly tettre vagy szóra el ne ragadtassa, melynek helytelenségét maga is belátja; s mégis ki az, ki ezen önuralmat, melyre maga képtelen, másoktól ne követelné?

*

Csak midőn erőnket egy nagy feladatnál megkisértjük, akkor érezzük annak korlátoltságát; innen van, hogy az emberi elme gyöngesége miatt épen azok panaszkodnak leginkább, kiknek arra látszólag legkevesebb okuk van.

*

Sok ember vénül el s hal meg a nélkül, hogy csak az iránt is tisztába jönne magával, mily tárgyra kellene fordítani tehetségeit; s hány van, ki tehetségeinek öntudatához jutott, de oly helyzetben látja magát, hogy azokat nem használhatja, s mennyit találunk, kinek tehetségei s helyzete megfelelnek egymásnak, de kiben a kitartás, a szorgalom hiányzik; s bámulhatjuk-e, ha az élet nagy színdarabjában oly ritkák azok, kiket a színpadról lelépve, taps követ.

*

Megengedem, hogy korunk iránya sok nagyot alkotott, de bizonyos, hogy sok szépet megsemmisített.

*

Az emberek nagyobb része több bajon megy keresztül önmaga is, mint hogy idegen bánat megértésére csak ideje is maradna.

*

A fa, melynek hűvös árnyékát keressük, idővel talán a kandallóban égve meleget terjeszt. Ki gyanítja fiatal korában, hogy az élet mily czélokra fogja egykor felhasználni tehetségeit?

*

Ki józanon téved el, távolabb jut czéljától, mint az, ki boros fővel tántorogva keresi szállását.

*

Az emberek csak arról ne feledkeznének meg soha, hogy bármiként állanak lábhegyeikre s bármennyit iparkodnak, nem lesznek nagyobbak, mint minőkké a természet alkotá; sőt hogy a világ a roppant fáradságot, mely alatt erejök elfogyott, többnyire nem is veszi észre.

*

A legszenvedélyesebb fájdalom végre vigasztalást talál; csak a méla bánat, mely magába zárkózva minden vitatkozásnak kitér, legyőzhetetlen.

*

Talán semmit nem hallunk többször napjainkban, mint azon állítást, hogy ez soká többé nem maradhat így; s az embereknek nem is jut eszökbe, hogy a mit a jelenről, mint korunk nyomorúltságának különös jelét, felhoznak, ép úgy illik minden időre, mert hisz sokáig változás nélkül semmi nem maradhat a világon.

*

Rögös minden pálya, mely felfelé vezet. A gondviselés úgy rendelé, hogy valamint a föld, úgy az emberi lét magaslatait csak akadályok között s hosszú fáradság után érhessük el.

*

Ha reggel nincs harmat, többnyire még az est előtt esőt várunk; s így arra, kinek könnyei ifjúságában nem folytak, néha egész könyzápor vár. Szükséges, hogy ifjú korunkban nemcsak kiforrjunk, de hogy ki is sírjuk magunkat.

*

Szomorú tapasztalás, hogy mikor a kiáradt víz rég lefolyt, az iszap s porond visszamarad.

*

A férfi néha a gyermeknél s az ifjúnál többet remél, csakhogy e remények is komolyabbak; így nyárban dúsabb a lomb, de sokkal sötétebb.

*

Vannak emberek, kiknek erényessége csak abban áll, hogy valami rossznak elkövetésére nem bírnak elég bátorsággal; s azért nincs mit bámulni, midőn oly emberekről, kiket az egész világ erényeseknek tartott, néha oly dolgokat hallunk, melyek multjokkal látszólag ellentétben állnak. A bűn, melyet elkövettek, mint multjoknak erényei, azon egy forrásból, azaz gyöngeségökből eredt. A szükséges erély nélkül erényünk csak a véletlentől függ.

*

Jó emberek többet szenvednek lelkiismeretök furdalásaitól, mint a gonoszok; az okosok többször kételkednek eszökön, mint az ostobák; s a gazdagok inkább aggódnak vagyonukért, mint a szegények.

*

Ha ifjabb éveimre visszagondolok, nekem úgy látszik, hogy az ostoba emberek száma fogy, de a bolondoké tetemesen szaporodik.

*

Sok ember tartatik csalfának, ki csak azért jár mellékes utakon, mert — érezve gyöngeségét — azon ellenállást s akadályokat, melyekkel az egyenes úton találkoznék, kerülni akarja. Az igazság többször hallgattatik el félelemből, mint mellékes czélokból.

*

A gondolat világában is több aggodalmat, mint reményt, több szomorítót, mint vidítót találunk, s nem sokat nyer, a ki a mindennapi élet köréből ide vonúl.

*

Míly befolyást gyakorolnak az emberekre feltételeik s meggyőződéseik, azt minden búcsúnál vagy népünnepnél tapasztalhatjuk, hol a legkedvezőtlenebb idő, mennydörgés és jégeső mellett vígadnak, csak azért, mert az egész éven át meg voltak győződve, hogy e napon jól fognak mulatni, s azon feltétellel keltek föl, hogy ma vigadniok kell.

*

Minden embernek vannak oly hibái, melyekre — mert csak egyes jó tulajdonok túlzásából erednek — szívesen emlékezhetik, úgy szinte vannak jó tulajdonaink, melyeket — az ellenkező okból — nem szívesen vallunk be; s a tökéletes hízelgőnek mestersége nem abban áll, hogy magasztalni, de hogy ügyesen feddeni tudjon, azon hibákat választva rosszalása tárgyáúl, melyeket az illető magának szívesen hányat szemére. Nekem úgy látszik, hogy a hízelgés nemes mesterségének e részében is nagy előmenetelt tettünk, s hogy, legalább a mi a sykophantákat illeti, korunk népeinek nincs mit irigyleniök az atheneiektől.

*

Azon időszakok, melyekben az ész a pénznél biztosabb kamatot hoz s azért inkább becsültetik, közönségesen igen szerencsétlenek, mert az észaristokratia többnyire csak akkor jut a kormányra, mikor minden más kormány már lehetetlenné vált.

*

Az, hogy valamely tetőt hó takar, még nem bizonyítja magasságát. Az északi sarkkör közelében minden dombon jég található.

*

Sok erényes ember, fájdalom, az aranyhoz abban is, hasonló, mely mentől többet ér, annál elviselhetetlenebb.

*

Senkit sem beszélünk rá annyiszor, mint önmagunkat. Tévedéseink, előítéleteink s szenvedélyeink egy

része beszéd között támad s erősödik, és nem ritkák az esetek, midőn az, ki hivatalánál fogva vagy más mellékczélokból bizonyos elvek mellett szónokol, minden hallgatói között végre csak egyedül önmagát térítette meg gyökeresen.

*

Furcsa dolog, hogy azok, kik az egyenlőségre legtöbbször hivatkoznak, a felsőbb osztályokról úgy beszélnek, mintha azok csupa ördögökből állnának. Hiszen az ördögök is felsőbb vagy legalább hatalmasabb lények, s épen a középszerűségben, melyet az emberek minden osztályainál ész és jellem tekintetében tapasztalunk, fekszik egyenlőségünk záloga.

*

A legszebb virág, leszakítva tövéről, hamar elfonynyad, s így azon élvezetek is, melyeket külső tárgyakban keresünk. Állandó csak azon öröm lehet, mely saját kedélyünk ágain fejlődik.

*

A könyv, melyet írunk, szintúgy befolyást gyakorol jellemünkre s nézeteinkre, mint azok, kikkel társalkodunk; s így néhány író sokat panaszolt szerencsétlenségének oka csak abban fekszik, mert egyszer életében szerencsétlen tárgyat választott magának.

*

A mi saját korának bélyegét leginkább magán viseli, azaz egy bizonyos időben legdivatszerűbb volt, az avul el leghamarabb, s abból a legnevetségesebb rococó lesz.

*

Kevés hely van a világon, melyen e kettőt egyesülve találhatjuk: bájló kört és messze kilátást.

*

Sok ember csak akkor mutat erőt, ha valamely gyöngesége forog kérdésben.

*

Este minden tárgy nagy árnyékot vet, csakhogy akkor árnyék után nem vágyódunk többé. Így járunk sok dologgal, melyet ifjú korunkban kivántunk.

*

Többnyire csekély vagy középszerű patakok képezik vízeséseinket, s azok töltik zajjal környékeiket; a nagy folyó csendesen halad czélja felé.

*

Több embert találtam életemben, kik a jóság, mint olyakat, kik a gonoszság eszményképét közelítették meg.

*

Mint a folyó síma téren, úgy az ember csodálatosan megszelídül s lecsillapodik, ha azon akadályok, melyek ellen egykor küzdött, elvétetnek s életösvénye símává válik.

*

Sorsjáték az élet, melynél nem a legnagyobb számokkal nyerjük a legnagyobb összeget.

*

Igen szerencsés vagy igen gyönge eszű ember az, ki meglett korában maga s az emberek iránt még annyi tisztelettel viseltetik, hogy büszke vagy hiú lehessen.

*

Vannak, kik lármát akarnak csinálni a világon; én csendes életet óhajtok. Mint a pataknál, úgy az életben minden zaj csak megtört habok s kinos esések jele.

*

Jól emlékszem, hogy gyermekkoromban fő örömömet abban találtam, hogy a kertben s mezőkön körüljárva, az egyes füszálakat a fák különböző nemeihez hasonlítgatám. Órákat töltöttem így, míg végre a vadzab és vízi perjék csakugyan fenyűknek és pálmáknak látszottak, s én magam képzeletemben óriássá nőttem, ki, mint Gulliver Liliput-országban, egy lépéssel egész erdőkön s hegyeken lép át. — S nem fekszik-e minden gyermeknek legfőbb boldogsága abban, hogy mindent a valónál nagyobbnak lát? — Később többnyire az ellenkező csalódásba esünk, s azért vesztjük el kedvünket az élethez, mert igen sok dolgot a valónál kisebbnek tartunk.

*

Idegenek előtt erőt véve magunkon, csak szeretetreméltó tulajdonainkat tüntetjük ki; azon körben, mely-

ben élünk, szabad útat engedünk rossz kedvünknek. Mennyivel több boldog ember lenne a világon, ha épen az ellenkező útat követnők.

*

Ha az akarat elmebeli tehetségeink közé tartoznék, akkor nagyobb észbeli tehetségek és szilárd akarat mindig együtt járnának, minek épen ellenkezőjét tapasztaljuk. — Akaratunk hatalma félig az ész, félig testünk, azaz idegeink erejétől függ. Az akarat elménk s testünk tulajdonai között középen áll, innen van a hatalom, melyet az mind testünk jólétére, mind elménk működésére gyakorol.

*

Azt tartják közönségesen, hogy szomorú álom örömet jelent. A dologban van valami igaz; hisz örömeink nagy része úgy is csak abban áll, hogy szomorúságunk vagy aggodalmaink alaptalanságáról győződünk meg.

*

Légkörünkben a hydrogennal töltött gömb, vizben a légköri levegővel eltelt hólyag, s még nehezebb folyadékban a vízcsepp száll fölfelé; csak ha körét ismerjük, akkor ítélhetünk annak tulajdonairól, a kit emelkedni látunk.

*

Nincs emelőbb, mint ha egész szívvel oly lényhez ragaszkodunk, mely magasabban áll, s melyhez mindig feltekintünk.

*

Nem a kik az emberi jólét előmozdítására új eszközöket találnak, hanem a kik az embereket a létező eszközök s viszonyaik kellő használatára oktatják, valóságos jótevői kortársaiknak.

*

Napjainkban az emberek a pénznek még előítéleteiket is feláldozzák. Ebből mérhetjük meg roppant hatalmát.

*

A közmondás szerint a legjobb ló is néha megbotlik; kérdés csak az: a botlásnak oka külső tárgyakban, vagy a lábak hibájában fekszik-e?

*

Ha a helyett, hogy oly helyre törekszik, melyet már más foglalt el, mindenki arra fordítaná tehetségét, hogy saját helyén magasabbra emelkedjék, kevesebb zavar s tolongás lenne a világon.

*

Hogy a legédesebb tejből a legcsípősebb sajt váljék, csak egy szükséges: — bizonyos idő.

*

Ki időnként sokat élvez, az máskor sokat nélkülöz; ez áll a szellemi élvezetekről is. A kéj embere után bizonyosan a lángész unatkozik legtöbbször a világon. Az élvezeteknek csak egy neme van, mely e részben kivételt képez: az, melynek forrása szivünkben fekszik.

*

Jaj annak, ki elég erővel és ügyességgel bír, hogy egy sziklacsúcsra feljusson, s ki, ha végre feljutott, szédelegni kezd.

*

Miként a napsugárnak különböző szineit csak akkor veszszük észre, midőn az a prismában megtöretett, úgy azon boldogságnak egyes elemeit, mely éltünket egykor világossá tevé, csak akkor tanuljuk ismerni, midőn annak csak romjait látjuk.

*

Megszokott állapotnak nem érezzük minden jó oldalait, de nem érezzük minden kellemetlenségeit sem; innen van, hogy saját helyzetünkkel ritkán elégszünk meg, s hogy mégis azon helyzet, melyet egyszer megszoktunk, csaknem mindig tűrhetőnek látszik.

*

Sokat tanultam tévedve — szól a bölcs, s nem csodálatos dolog-e, hogy tapasztalásainkból mégis semmit nem tanulunk meg oly későn, mint azt, a mit legtöbbször tapasztaltunk: hogy könnyen tévedhetünk.

*

Valamint ha a bérczről mondjuk, hogy büszkén áll, vagy a fáról, hogy kevélyen emeli sudarát társai fölött: ép oly helytelen sok esetben a vád, melyet egyes emberek büszkesége ellen emelünk. Vannak egyéniségek, kik nem azért nem hajlanak meg, mert kevélyek, hanem mert arra teremttettek, hogy egyenesen álljanak.

*

Két dolog van, melyet csaknem mindnyájan tapasztaltunk. Az első az, hogy az életben kérlelhetlen ellenségeket találunk sokszor, és csak igen ritkán oly barátot, ki, ha megsértettük, tőlünk el ne fordulna. — A második, hogy valamint szájunkban a keserűség íze tovább tart, mint az édességé, úgy a legkisebb fájdalom egészen megszünteti boldogságunk érzetét, míg a keserv, bármily boldogság kövesse, mindig nyomokat hagy maga után. — Ebből két életszabályt vonhatunk le. Először, hogy mindig rossz számítás, ha valakinek barátságát oly módon keressük, mely által más valakit ellenségünkké teszünk. Másodszor, hogy jobb visszatartóztatni magát oly dolgoktól, melyek előre láthatólag sok örömmel, de egyszersmind sok fájdalommal járnak, még azon esetben is, ha az öröm, melyet várhatunk, a fájdalmat jóval felülmúlná.

*

Nagy pillanatokban elveink szilárdsága, de a mindennapi életben csak szokásaink biztosítják következetességünket, s ezért nem elég, ha bizonyos elvek iránt meggyőződést szereztünk magunknak, hanem szükséges az is, hogy azoknak követéséhez szoktassuk magunkat.

*

A legveszélyesebb társaság az, midőn kizárólag magunkkal társalkodunk. Nem csak azért, mert semmi nem fejti ki önzésünket annyira, mint ha önmagunkat választjuk gondolkozásunk főtárgyáúl, hanem azért is, mert mindenki önmagának, ha nem is legnagyobb, de legügyesebb hízelgője, és mert elménk magára hagyatva mindig azon irányban működik, melyet kedélyünk

kijelöl; és így a magános gondolkozás, a helyett, hogy hajlamainknak ellensúlyul szolgálna, azokat csak még erősebbekké teszi. Innen van, hogy oly emberek, kik helyzetöknél fogva sokat élnek magányban s az élet gondjaitól mentek, sokszor oly kellemetlenek, s ha máskép nem, legalább az által keserítik el saját s másoknak életét, hogy jó tulajdonaikat a szélsőségig viszik.

*

Mikor eltévedtünk, legjobb, ha a helyett, hogy időnket új utak keresésével vesztegetjük, azon ponthoz térünk vissza, hol tévedésünk kezdődött, s ily esetben a visszamenés minden további haladásnak első föltétele.

*

Ha élted harmoniáját fenn akarod tartani, ügyelj, hogy körödben fölötte sok hangok ne szólaljanak föl.

*

Ki örömöt kiván, keresse azt saját körében. Szép kilátást távolban is, de virágot csak közelünkben találhatunk, s le kell hajolnunk, hogy azt leszakíthassuk.

*

Nézd az egész világítást, soha az egyes mécseket, melyek arra használtatnak.

*

Iparkodjál látni! Bekötött szemmel senki sem járhat egyenesen.

*

Többnyire oly tárgyakról beszélve, melyek nekünk a legérdekesebbek, úntatunk másokat leginkább.

*

Csak ha az egyes tárgyakat tökéletesen ismerjük, akkor juthatunk általános nézetekhez. Ki az egésznek ismeretét mindig csak az egészben keresi, s a részletekkel, mint figyelmére méltatlanokkal, nem foglalatoskodik, minden tudományban örökké kontár fog maradni.

*

Bármi nagy czélokat tűztünk ki életünknek, a nagyszerű föladat mellett, melyet magunk vállaltunk föl, ne hanyagoljuk el szerényebb mindennapi kötelességeinket, melyek Istentől adott helyzetünkkel járnak.

*

Hogy az élettel küzdhessünk s nehézségeit elbírjuk, meg kell osztani ellenségeinket. Ki egész multját hordva szivén, a távol jövőnek szomorú lehetőségei fölött töprenkedik, szükségkép legörnyed terhe alatt, — az egyes percz elviselhető.

*

Őrizkedjünk olyanokkal közelebb viszonyba lépni, kik társaságban nagyon is szeretetreméltók. Mentől fényesebb ünnepi köntösben jelenik meg valaki az emberek között, annál bizonyosabbak lehetünk, hogy házában más, s többnyire durvább s kevésbbé tetsző ruhában jár.

*

Nem rendelkezik senki azon események fölött, melyek külső állásunkra befolyást gyakorolnak; csak annyiban vagyunk tehát urai sorsunknak, a mennyiben megelégedésünk külső állásunktól nem tételeztetik fel, s mindenre elkészülve állunk.

*

Valamint minden uralkodásnál, úgy arra is, hogy magunk fölött uralkodjunk, számba kell venni saját gyöngeségünket.

*

Nem tenni mást, mint a mit akarunk, s nem akarni mást, mint a mit meggyőződésünk szerint jogunknak vagy kötelességünknek ismerünk, ez az, mitől a férfiúnak becse függ. Csak azon hatalom, melyet az akarat tettei s meggyőződése akarata fölött gyakorol, alkotja minden férfiú nagyságának való mérlegét.

*

Csak azon iparkodjék mindenki, hogy a lehetőségig jóvá váljék; ez a legbiztosabb mód, hogy a lehetőségig szerencsés legyen.

*

Boldogságunk attól függ, hogy azokban, kikhez állandó viszonyban állunk, kettő legyen meg: nemes jellem és jó kedv.

*

Ki az élet bajain, mint az aranyaz olvasztó kemenczén, keresztűl menve, kitisztult, még nem biztos, hogy újra

megpróbáltatni nem fog; de mint a kitisztult arany, ha újra olvasztó-kemenczébe jő, — többé nem változik.

*

Ha valaki sárral dob, nem viszonozom, mert le kellene hajolnom s bemocskolnom magamat, ha ugyanazon fegyverhez nyulnék.

*

Miután nem tehetünk semmit, miből valami ne ragadna reánk, ne foglalkozzék senki oly tárgygyal, mely által magát beszennyezhetné.

*

A szilárd akarat — hatalom, de csak akkor, ha egyszersmind józan is, és a lehetőségek körében maradva, erejét legyőzhetlen akadályok ellen nem fecsérli el.

*

Minthogy oly tanács alig található, mely ellen sok s néha fontos ok nem hozathatnék föl, legjobb, ha, midőn határoznunk kell, a helyett, hogy csak arról gondolkoznánk, mi történhetik, ha egy vagy más dolgot teszünk, azt veszszük fontolóra, mi fog következni akkor, ha azt, a mi ajánltatik, nem teszszük. Az esetek igen ritkák, hol az okoskodásnak e módját használva, nem jöhetnénk tisztába.

*

Arra, hogy valaki sikert arasson, nem elég, hogy kitűnő legyen, hanem kell, hogy azon tulajdonokban tűnjék

ki, melyek körében közönségesek, és minthogy valóban nagy észbeli tehetségek mindig a kivételek közé tartoznak, igen természetes, ha épen a legkitűnőbb elmék az életben kevés sikert aratnak.

*

Semmi sem rontja meg inkább jellemünket, mint ha azon elvhez szokunk, hogy a czél szentesíti az eszközöket; ez az ok, a miért magas országos állásoknak elfoglalása, melyekben sokszor ezen elvnek alkalmazására csaknem kényszeríttetünk, a jellemre sokszor oly kártékonyan hat.

*

Nem kell magunkat elragadtatni érzelmeink által, sőt épen midőn szivünk leginkább vonzódik valamihez, akkor leginkább szükséges, hogy eszünkhöz folyamodjunk. A tanács jó, csakhogy a mit szivünkre nézve mond, eszünkre nézve is áll, s hogyha szivünket csak úgy követhetjük biztosan, ha azt, a mire az vonz, előbb eszünkkel fontoljuk meg: úgy eszünk is csak akkor biztos kalauz, ha, mielőtt tanácsait követjük, előbb szivünket kérdezzük meg.

*

Közös félelem inkább egyesíti az embereket és inkább buzdítja őket közös munkásságra, mint közös érdekek. — Ebben fekszik a jelenleg létező politikai állapotok legjobb biztosítéka.

*

Megváltoztatni egy napról a másikra nézetét, soha nem követni egy elvet következetesen s a lehetőségre

lassan határozni el magát, többnyire csak akkor választva a különböző lehetőségek között, midőn arra kénytelenek vagyunk: nem hiszem, hogy valaki jó barátjának ez életszabályokat ajánlaná; s mégis nem ezeket követjük-e a parlamentáris életben?

*

Az égő csipkebokor csodája Magyarország. — Mióta borítja láng és még mindig megmaradt s nem emésztődött föl; — Isten jelenléte!

*

Némely aegyptologok véleménye szerint a legrégibb időben a nomosok, melyekre Aegyptom osztva volt, közös tanácskozásra követeket küldöttek, s ezek, a repraesentativ-rendszer első példányai, a labyrinthusban gyűltek össze. — Nem ominosus-e ezen gyülekezeti hely?

*

Történeteinkben többször fordul elő a monda, mely szerint egy magyar vitéz, midőn látta, hogy a törököt, ki zászlóját az ostromlott vár falára akará szegezni, máskép nem akadályozhatja, magát vele és zászlójával együtt a mélységbe veté. — Vajon e monda vagy történet, mely nemzeti jellemünknek következése, nem jövőnknek képe-e?

*

Napoleon Lajos legalább azt mutatta meg a világnak, mennyire juthatunk csupa botlások által, ha azokat mind egy irányban teszszük.

*

Tagadhatatlan, hogy könnyebben és szívesebben czáfolunk, mint bizonyítunk. Ez egyrészt arra emlékeztet, mily gyöngék az alapok, melyeken ismereteink és meggyőződéseink nagy része nyugszik, másrészt arra int, hogy miután elménk, természetes hajlamánál fogva, a kételyhez és tagadáshoz hajlandóbb, minden törekvésünket oda kell irányozni, hogy ezen hajlam a túlságig ki ne fejlődjék.

*

Minden épület állandósága nem formájától, sőt nem is építési módjától, hanem alapjának, a térnek szilárdságától függ, melyre azt állítottuk. — Hol ez hiányzik, ott a falak vastagsága csak növeli a veszélyt. — Így van az alkotmányainkkal is.

*

A politikai szabadság megtartására mindenek előtt egy tulajdon szükség, és az: egy nagy adag türelem. — Ki evvel nem bír, és szabad országban minden visszaélést lehetetlenné tenni, minden rendetlenséget azonnal el akar nyomni, nem soká fogja élvezni szabadságát. — Ha azt kivánjuk, hogy a polgári társaságban minden mozdulat egy ezred pontosságával vitessék ki, mindenek előtt ezredesről kell gondoskodnunk.

*

Az ég világa légkörünkön át csak elhajlott sugarakban jöhet hozzánk; a mi e csalódást okozza, föltétele létünknek.

*

A súly, mely által a földön erősebben állunk, a vízben levon. — Ki minden viszonyok között ugyanazon eszközökben bízik, szükségkép elvész.

*

Már az is, hogy annál, a mire hatni akarunk, magasabban állunk, akár emberek, akár tárgyak legyenek, az erőnek egy eleme.

*

A jövő, mint egyesé, úgy egész népeké, néha világosan áll előttünk, csakhogy ha az, a mit előre látunk, kellemetlen, nem hiszünk a jövendölőnek s még magunknak sem.

*

Épen oly határok, sőt csak azok, melyek a népnek túlterjeszkedésében csaknem áthághatatlan akadályok, biztosítják szabadságát és így van az egyeseknél is. — Ki függetlenség után vágyódik, szabjon magának ily áthághatatlan akadályokat.

*

Valamint egyes emberben, kivel megbarátkozánk, több élvezetet találunk, mint egész tömegekben, úgy egy érdekes vidék, hol hosszabb ideig tartózkodánk, több gyönyört nyújt és ismereteink bővítésére többet használ egy egész utazásnál, mely alatt száz helyen átsietve, egy sem hagy benyomást maga után.

*

Boldog az, kinek, midőn már az élet töviskoszorúját viseli, még a rózsák jutnak eszébe, melyek egykor a tövisek közt nyiltak.

*

A heidelbergi romokon látjuk, hol a legkülönbözőbb korokból való épületek egy összehangzó egészszé váltak, mennyi szépítő, mennyi kiegyenlítő, harmonizáló hatalma van annak, ha valami romokba dől.

*

Mentől tovább élünk, annál inkább átlátjuk, hogy az ész, melyre oly büszkék vagyunk, az embernek nem azért adatott, hogy a természet fölött uralkodjék, hanem azért, hogy azt követni s annak engedelmeskedni tanuljon.

*

Axiomaként fogadtatik el, hogy az emberek természeti állapota az egyenlőség, holott épen ellenkezőleg a civilisatiónak föladata, hogy őket legalább egy bizonyos mértékben egyenlőkké tegye.

*

Mindennel, a mit elérünk, egy reménynyel szegényebbekké válunk, s a ki vágyainak tetőpontjára jutott, végre is csak azt érte el, hogy tovább nem mehet. — Ez boldogságunk.

*

Mint a víz estében, úgy népek, épen midőn rögtön erősen sülyednek, néha bámulatos erőt fejthetnek ki.

*

Ha a bimbó tudná, hogy csak vesztének nyílik meg, mert mihelyt kelyhe egészen kifejlett, egymásután elveszti leveleit, vajon nem nyílnék-e meg?

*

Minden magasabb állásnak következése, hogy az embernek több kötelessége van, mint a mit lehetőleg teljesíthet; hogy többektől itéltetik meg, mint a kik őt ismerik és hogy tőle többet várnak, mint a mennyit tehet; — s ez után vágyódunk!

*

A meghiúsult remények számát akarod tudni? Nézd az embereket, közöttük nincs oly nyomorult, kit anyja nem ringatott reménynyel karjaiban.

*

Ki mondhatja, hogy a közvélemény nem tesz csodákat? Néhány rongyos papirost kincscsé változtathat át, — abból, ki talán országának utolsó embere volna, az elsőt teheti, ki előtt mindenki meghajlik, s kinek gyönge szava milliókat örömmel vagy félelemmel tölthet el. — Csak egy lehetetlen a közvéleménynek is: — az, hogy bárminek akár anyagi, akár morális természetét megváltoztassa, s valamint a szelet papir, melyre az angol bank nagy értéket írt, azért egy porszemmel sem válik sulyosabbá, úgy az, ki előtt milliók meghajolnak, ha az volt, nyomorúlt és szerencsétlen fog maradni.

*

Mily gyöngének kell lenni oly embernek, kit már egy rendjel, melyet mellére akasztanak, kihoz egyensúlyából.

*

A politika mezején nem az után kell törekednünk, hogy ügyeinket rövid idő alatt, hanem az után, hogy azokat hosszú időre végezzük be.

*

Tudományaink hypothesisekből indulnak ki, államaink jogfictiókon alapulnak, hitünk, reményeink, szeretetünk oly alapokon nyugszanak, melyeknek helyességét bebizonyítani nem lehet, és egész boldogságunk csalódásokon alapszik, melyek létünk nyomorúságát velünk elfelejtetik, — és ti azt hiszitek, hogy a poésist az életből kiküszöbölhetitek, s hogy hideg számolástok az embereket valaha ki fogja elégíteni?

*

Minden tudomány csak oda vezet, hogy e világ roppant nagyságát, s e nagy világ közepett saját parányiságunkat tisztábban lássuk át. — Vajon ez eredmény megéri-e, hogy érte annyit fáradjunk?

*

Minthogy minden conservativ párt nagy részben azokból áll, kik mindenek előtt béke után vágyódnak, s az ellenzék azokból, kik a létező viszonyokban megnyugodni nem tudnak, ne bámulja senki, ha az ellen-

zék mindig több tevékenységet fejt ki, mint bármily számos conservativ párt.

*

Ki a szellemi körben egy bizonyos magaslatra emelkedett, mint a ki magas tetőre jutott, ne várjon örömöket. — Körülötte kopár minden és elhagyott, egy örök tél, melyet semmi sem enyhít; és mindez még tűrhető, — csak az ne volna, hogy a mely arányban látkörünk tágabbá válik, minden, a mit látunk, sokkal kisebbnek tűnik föl.

*

Mindig azt harapják meg a kutyák, ki őket leginkább szereti s legtöbbet kedvez nekik.

*

Különös dolog! Mindenki átment a fiatalságon, és mégis ezrek közül alig találkozik egy, ki élete későbbi szakában a fiatalság vágyait, felfogását, örömeit értené. Olyanok vagyunk, mint az utas, kinek szemei előtt az, a mi egykor láthatára volt, egészen eltűnik.

*

Nem árt, ha gyermekeinknek nagyon sok szeretetet mutatunk és ez által érzékenységöket fejtjük ki. — Hadd táguljon a szív fiatal korában, eljön az idő, midőn nagyon is összeszorúl.

*

Az, a mi természetünkben valóban jó és nemes, néha háttérbe szorúl, de soha nem vész el. — Meggyőződésem,

hogy sokkal könnyebben szabadúlhatunk hibáinktól, mint jó tulajdonságainktól.

*

Ne bámuljunk, ha törpék, midőn érzik, hogy a babért, mely nagy férfiak homlokát környezi, nem ránthatják le, mert magasabban áll, mint hová felnyúlhatnak, azt legalább sárral dobálják.

*

A hatalom elébb csak nagy tettek által szereztetett meg; napjainkban a hatalom a munkások díja. — De mi más a munka, mint tettek folytatása, melyek egyenként véve kisebbek, de folytonosak lévén, nagyobb eredményeket idéznek elő.

*

Ne bámuljunk, ha az öregek inkább ragaszkodnak az élethez, mint fiatal korukban, hisz' nem érdekel-e csaknem minden darabnak utolsó fölvonása leginkább?

*

Mint a Madrepor szigetek, melyek számtalan millió apró lényekből maradványaiból állnak: ilyen az emberi társaság. — Az egyes nyom nélkül tűnik el, a hely, melyet betölt, parányi, mint ő maga, s mégis nem vész el egy sem a nélkül, hogy, habár észrevétlenűl, az egésznek emelkedésén ne dolgozott volna. — Ez a legvigasztalóbb tanulság, melyet a történelemből meríthetünk.

*

Túlzás nélkül mondhatom, hogy a mesterembert vagy napszámost nem tisztelem kevésbbé, mint bármily herczeget, de ez még nem sok.

*

Végzetünk, hogy reflexióra csak akkor érünk rá, mikor cselekvésünk korán régen túl vagyunk, — minthogy e szerint csaknem minden ember arról, a mit tesz, csak később gondolkozik, valóban senki sem bámulhatja számos botlásainkat.

*

Mondják, hogy az ember szabadságra született, és mégis semmi nem esik nehezebben, mint elhatározni magunkat. Ez is egyike azon ellenmondásoknak, melyeket természetünkben találunk.

*

Képzelhet-e valaki oly hatalmat, mely a tengert mesterségesen egy tükörré tudná simítani? Mégis a habok elsímúlnak, s e csodára nem szükséges semmi más, mint hogy semmi a tenger nyugalmát ne zavarja föl, s a víz, természetének törvényeit követve, arányba tegye magát. — Úgy meg vagyok győződve, hogy sok, mi az emberi társaságban hasonlóképp kivihetetlennek látszik, ép oly könnyen történhetnék meg, de csak ugyanezen föltétel alatt. Mert minden valóban nagy dolog nem tétetik, hanem történik, s a föladat tulajdonképen csak az, hogy ne akadályoztassék.

*

Mint midőn valaki kis mécsesel egy nagy terembe lép, és majd ide, majd oda irányozva kis világát, a tömérdek dolog között majd egyet, majd mást meglát, de a nélkül, hogy az egészről fogalma volna, vagy mindazon tárgyakat, melyeket a terem magába foglal, csak sejdítené is; — ilyen tudományunk; kár vele annyira büszkélkednünk.

*

Napjainkban a Cincinnatusoknak egész seregét mutathatjuk föl, csakhogy sokan közülök, valamint az államot, melynek dolgaival fölhagynak, soha valósággal nem igazgatták, úgy nem vezetik ekéiket sem; a legnagyobb rész pedig se az egyik, se a másikra nem képes.

*

Ki az eget jó tubuson át vizsgálja, tömérdek csillagot lát, melyeket szabad szemmel észre nem vett, de mindegyik sokkal kisebbnek látszik. — Körülbelől ez az eredménye minden tudományos vizsgálódásnak; sokkal többet látunk, mint elébb, de minden sokkal apróbbnak tetszik.

*

Boldog kor, mikor még cselekvéseink irányát lelkesülés és érzéseink határozzák meg, s a hideg ész, alkotmányos királyként, legfeljebb vetóval él.

*

Azok is, kik a pokolban az elkárhozottakat kínozzák, csupa angyalok; legalább angyalok voltak, mielőtt ezen új functióba, s úgy látszik, minden különös oktatás

nélkül, belétanultak. Vannak alkalmak, mikor ez eszünkbe jut e világon is.

*

Életünk delében kevesebb sötét árnyékot látunk, mint korányunkban, de nehezebben is találunk helyet, melyen a nap tikkasztó melegétől menedéket kereshetnénk.

*

A mely állam nem áll fenn nemzetiségének egysége által, annak, hogy fennáljon, eszmére van szüksége.

*

Vannak emberek, sőt vannak népek, melyeket, mint az ódon órát, csak azon teher, melyet viselnek, tart mozgásban.

*

A minek ellene állanunk nem lehet, azt akarnunk kell, hogy így, ha nem is az irány, legalább a mód függjön tőlünk, melyen haladunk. Ki a folyó irányának engedve, arra fordítja minden erejét, hogy csak a sziklákat és zátonyokat kerülje ki, sikert várhat; de a ki annak egyenesen ellentáll, hasztalan küzdelem után csak annál bizonyosabban ragadtatik el a hatalmas ár által.

*

Legyünk, valamint mások, úgy magunk iránt is ne csak igazságosak, hanem méltányosak is, s midőn saját hibáinkról szigorúsággal ítélünk, ne feledkezzünk meg jó tulajdonainkról sem. Föladatunk nem az, hogy

magunkat kárhoztassuk, hanem az, hogy a mennyire lehet, jobbakká váljunk, s annak csak úgy felelhetünk meg, ha önmagunk iránti bizodalmunkat nem veszítjük el.

*

Bizonyos, hogy a legszerencsétlenebbeknek akkor érezzük magunkat, midőn az, a mit szenvedünk, olyan, a mit elkerülhettünk volna. Csak a mennyire szabadságunk terjed, annyira terjednek moralis szenvedéseink is, s a kit lelkiismerete nem vádol, s ki magának soha szemrehányásokat nem tett, az létünk legnagyobb kinjait nem ismeri. Ebből önként következik, hogy azon arányban, melyben szabadságunk köre szűkebbre szorúl s kötelességeink száma szaporodik, szűkebbre szorúl szenvedéseink lehetősége is, s ezért semmi által nem biztosíthatjuk magunkat az élet csapásai ellen jobban, mint ha, a mennyire lehet, mindenben bizonyos kötelességeket tűzünk ki magunknak.

*

Életem nagyobb felén áthaladva, a multnak tapasztalásai azon meggyőződéshez vezettek, hogy megelégedésünk főkép kettőtől függ: először attól, hogy életünket ne élvezetnek, hanem kötelességnek tartsuk, melyet elutasítanunk nem szabad, s melynek főöröme azon öntudatban fekszik, hogy azt a legkisebb részletekig férfiasan teljesítettük. Másodszor attól, hogy mindent, mit az élet ád, egy felsőbb hatalom megmásíthatatlan rendelésének tekintsünk, mely ellen küzdeni hasztalan. A gyakori eredmény, melyhez a philosophia által ősz korunkban jutunk, ugyanazon egyszerű oktatás,

melylyel a vallás a gyermeket az életre késziti: teljes resignatió.

*

A szabadság leghívebb pártolói sokszor a legszenvedélyesebben nyilatkoznak a túlzók ellen, és mégis semmi sem bizonyosabb, mint az, hogy ha valamely irányban túlzás nincs, azon irány nem is létezik. Oly országban, hol egy rajongó sem találkozik, bizonyosan nincs vallás, és hol nincs egy vörös republicanus sem, bizonyosan igen kevesen lelkesülnek a szabadságért.

*

Oly irányban haladunk, hogy korunk fogalmai szerint maholnap a patriarkák hosszú sorában az egyedül józan, az egyedül bölcs Ézsau lesz, a ki elsőszülöttségi jogát egy tál lencséért adta el.

*

Hogy, valamint a természetben, úgy az emberek életében, egész népek történetében szintúgy, mint az egyes emberében, semmi nem történik czél nélkül, ki vonja ezt kétségbe? Csakhogy a czélt valóban nem foghatjuk föl, ha nem az, hogy az ember szenvedések által jobbá legyen. — Miért akarta az istenség, hogy mentől magasabbra emelkedünk, annál inkább elfáradjunk, — ez a gondviselés titka; de bizonyos, hogy e fáradság között csak egyben kereshetjük vigasztalásunkat, abban, hogy emelkedünk, és ki tudja, ha egykor a czélnál leszünk, a pihenésen kívül, mely jól esik, nem nyílik-e egy nagy kör is előttünk. Bátran előre hát!

*

Korunk nemzetiségi törekvései csak azon nagy mozgalomnak folytatása, mely a mult században az emberi jogok kivívását tűzte ki czélúl; a különbség csak a subjectumban fekszik, mely akkor az egyes ember volt és most az egyes nép. Az elvek, melyeknek nevében a mozgalom megindúlt, az okok, melyek a küzdelemben használtatnak, ugyanazok, és így hasonlók lesznek eredményei is. Senki a mozgalom jogosultságát nem tagadhatja, s ép' ebben fekszik ellenállhatatlan hatalma, mely, bármit tegyünk, a létező viszonyokat meg fogja változtatni; hogy miként, ez azon iránytól függ, melyet a mozgalomban követünk. Ha a nemzetek szabadságát tűzzük ki feladatúl, e mozgalom eredménye a népek szabadsága lesz; ha a nemzeteknek nem jogi, hanem tényleges egyenlőségét, úgy el fogjuk érni talán ezt is, de bizonyosan csak a despotia árán, mert, mint a történet bizonyítja, a szabadság mindig egyenetlenségekhez, az egyenlőség pedig despotiához vezetett és fog is vezetni mindig, akár egyesek, akár népek törekedjenek a tökéletes egyenlőség után.

*

A ki egész életét nemzete dicső emlékeinek fentartására szentelé, azt a nemzet nem feledheti el.

*

Haszontalan dolog az élet, ha azt magunk hasznossá tenni nem iparkodunk.

*

Mint ki a vizeket gátak közé szorítja, szükségkép azt idézi elő, hogy az ár magasabbra emelkedik és hatalma nagyobb, rombolóbb lesz: — oly mozgalomnál, mely a

dolgok természetében fekszik, czélszerűen használva fel eszközeinket, néha megváltoztathatjuk az irányt, melyben az veszélyessé válhatnék, de a mozgalmat elnyomni nem fekszik senkinek hatalmában.

*

Sokszor tapasztaljuk, hogy nők s gyermekek, kik ész, sőt akaratszilárdság tekintetében férjöknél vagy szüleiknél sokkal alantabb állnak, akaratjukat ellenök mégis kiviszik. — Ennek oka abban rejlik, mert egyenetlen küzdelem az, melynél az egyik fél szeret, a másik kisebb-nagyobb mértékben közönyös. Ily esetben nem a gyöngébb győzetik le, hanem az, a ki a másikat nem bírja megsérteni.

*

Nálunk, ha valaki rosszúl érzi magát, azt mondják, hogy változása van. A kitétel tökéletesen helyes, a mennyiben csaknem minden változás kellemetlen érzést okoz, és én azt hiszem, hogy a hypochondriának oka nem is más, mint az érzékenységnek nagy foka, mely miatt az illető minden változást észrevesz, és már azon csekély változás által, mely a világosságban akkor történik, ha a napon egy könnyű felleg vonúl át, idegeiben afficiálva érzi magát. Innen van az is, hogy nagy szellemi tehetségeket és hypochondriát oly sokszor találunk egyesülve. — Mindkettő az érzékenységnek magasabb foka által feltételeztetik.

*

A monarchikus forma sok pártolót talál nemcsak a gyakorlati államférfiak, de még a philosophok között is, kik a monarchikus szerkezetet nemcsak jelen míveltségi

viszonyainkban, gyakorlati előnyei miatt, de magában is a legjobbnak tartják; mint példának okáért Cousin vagy Hegel, ki, ámbár a létező viszonyok s a tapasztalás által magát gondolataiban nem engedé korlátoztatni, mégis úgy vala meggyőződve, hogy a szabadság más forma alatt nem létezhetik.

E fölfogásnak oka abban kereshető, mert philosophusaink bizonyos, magában igen helyes elveket állítva föl, mint p. o. Benjamin Constant, hogy az állam jó kormányására szükséges egy semleges hatalom (pouvoir neutre), mely a pártok fölött áll, vagy hogy következetesség csak egyéniség által tartathatik fenn és hogy többségek arra alkalmatlanok stb., elfelejtik, hogy azon lény, kinek e feladatot adják, szintén csak ember, ki nemünk gyöngeségeiben részesülve, tényleg ép oly kevéssé semleges és következetes, mint mások, és ki, bármennyire különböző helyzete másokétól, tőlök valóban csak annyiban különbözik, hogy mint trónörökös rendesen az életet kevésbbé tanulta ismerni, és arra, hogy valamely komoly feladatot teljesítsen, másoknál sokkal rosszabbúl neveltetett.

*

Néha csodálkozunk, hogy oly javítások, melyek ellen elméletben úgyszólva senkinek nincs ellenvetése, s melyeknek általános hasznossága szembeszökő, ha azok már indítványoztattak, néha oly sokáig nem létesíthetők. Ennek egyik oka az, hogy nincs oly visszaélés vagy czéliránytalan szervezet, melynek fentartása egyeseknek nem feküdnék érdekében, s mert az érdek, mely egyeseknek ily visszaélések fentartását kivánatossá teszi, reájok nézve sokkal nagyobb, mint azon előny, melyet a közönség egyes tagjai egy általános bajnak megszüntetése által nyernének. Mentől általáno-

sabb valami, annál kevésbbé tekintetik az egyesek által saját ügyüknek, és ezért, míg a kisebb szám, mely a visszaélés fentartásánál érdekelve van, azt mint saját ügyét egész erélylyel védi, addig azok, kik ellene fellépnek, ritkán fejtenek ki ily erélyességet. A második ok azon előny, mely annak, a mi fennáll, mindig sajátsága. A tunyaság (Beharrungsvermögen) nagy erő, valamint a physikai világban, úgy a politikában is.

*

Nekem rossz néven veszik sokan, hogy az aristokratákat nem tisztelem eléggé, és ámbár körükben születtem, hozzájok semmi rokonszenvet nem érzek. Furcsa vád. — Vajon a folyó vizének azon részét, mely a nap sugaraiban csillog, mily józan ember tartja a többinél különbnek? Elismerjök előnyös helyzetét s megengedjük, hogy szebbnek látszik, de a ragyogás, melyet egyedül helyzetének köszön, miben változtatja meg természetét? S miért tisztelném a hiú csillogást, mely rövid idő múlva máshol fog látszani, és mely által az egyes haboeskák a külső fényen kívül nem nyernek még annyit sem, hogy a nap fényétől áthatva melegebbekké válnának?

*

A közmondás, hogy a jobb a jónak ellensége, a szónoklatról is áll. — Sok ember csak azért beszél rosszúl, vagy legalább nem oly jól, mint képes volna, mert gondolatainak kifejezésére a lehető legszebb formát keresi. — Ilyen vagyok például én is. — Meggyőződésem, hogy valóban nagy hatást csak improvisált beszéd idézhet elő. Szükség, hogy a szónok és közönsége egy pillanat befolyása alatt álljanak, mi oly beszédnél,

melyet előre készítünk, nem lehetséges. Én is tudok improvizálni, és mégis készítem beszédeimet. — Hatással van erre, és úgy hiszem, napjaink minden szónokára, a sajtó. — Tudva, hogy a mit beszélünk, nyomtatva fog megjelenni, tulajdonkép a sajtó, és nem a jelenlevő közönség számára szólunk, mi által beszédeink természetes jellemökből kivetkőznek.

*

Egyet kérek tőled, Mindenható! Hogy ha távozom, a szeretet meleg tekintete kövessen útamon, és hogy ha lakomba visszatérek, mint most, úgy mindig a szeretet kedves nyomait találjam!

*

Az alkotmányos formák behozatala soha nem czél, hanem mindig csak eszköz, és pedig két czél elérésére:

hogy az egyéni szabadság biztosíttassék — és hogy az államnak egysége a lehető legnagyobb egyedi szabadság mellett fentartassék. — Innen következik, hogy mindazon okoskodások, melyek mellett egy rész azon tökélyeket sorolja el, és mások azon hiányokról szólnak, melyekkel az alkotmányos rendszer már magában bír, egészen haszontalanok. A kérdés egyszerűen az: vajon azon czélok, melyeket e rendszer által elérni akarunk, melyek után törekednünk kell: azaz, vajon az egyéni szabadság és az állam egysége elérhetők-e más úton is?

Csak ha a kérdés így állíttatik föl, akkor juthatunk gyakorlati eredményekhez.

*

Az emberi szabadság és egyenlőség oly fogalmak, melyek egy bizonyos kiterjedésben valók, végleges értelmökben azonban hamisak, és melyeket egymástól elválasztani azért nem lehet, mert mindkettő az emberi természet kifolyása lévén, és egymással ellentétben állván, egymásnak korlátúl szolgál, úgy, hogy ha értelmezésöket kivánjuk, ezt legjobban úgy adhatjuk, hogy az emberi szabadság annyira terjed, mennyire az egyenlőség utáni vágy engedi, és az egyenlőség addig, míg az egyéni szabadsággal, melynek valamennyien szükségét érezzük, össze nem ütközik.

*

Alkotmányos testületek azon irányban válnak veszedelmesekké, melyben tanácskozásaik elvek körül forgolódnak. Mentől gyakorlatiabb föladatuk, mentől több részletes intézkedéssel foglalkoznak, mentől nagyobb az összeköttetés, mely határozataik és az egyes polgárok érdekei közt létezik, annál kevesebbet félhetünk tévedéseiktől. A hol nem nézetek vagy érzelmek, hanem érdekek forognak kérdésben, ott sem a szenvedélyektől, sem a rögtöni változásoktól félni nincs okunk.

*

Egy bizonyos, és ez az, hogy Hymen fáklyáját csak a szenvedély erős lángjánál gyújthatom meg; de szerelem-e az vagy gyűlölség, elragadtatás vagy bosszú, mit bánom én? Csak erősen égjen a kanócz, bármiből készült, megteszi szolgálatát.

*

Nem bír-e a pénz hatalommal még az idő fölött is? Hányszor tapasztalhatjuk, hogy oly család, mely szemünk láttára emelkedett, egyszerre a legrégiebbekkel egy sorba lép azért, mert vagyona nagyra nőtt, mint mi magyarok mondjuk: öregbedett; és a mi egész családokat egyszerre régiekké tehet, az nem tehetne-e egy gazdag asszonyt néhány évvel ifjabbá?

*

Vannak emberek, kik a felsőbbséget, melyet az ember a majom fölött bir, a lábikrában keresik, s abban, hogy az a természet e szép adományát nélkülözi, alárendeltségének jelét látják. Nem bámulandó szerénység-e ez?

*

Már elég baja némely férjnek, hogy avval, a kivel élnie kellett, soha összhangzásba jönni nem tudott, hát ha még meggondoljuk, hogy élettársa oly hangszer vala, mely mindig zengett!

*

Minden emberi haladásnak egyik főtényezője azon hatalom, melyet az ember az anyagi természet fölött gyakorol. — Bebizonyíthatni, hogy minden haladás, melyet az emberi természet ismeretében tettünk, egyszersmind a civilisatió haladása volt. Minden lépéssel, melyet a tudomány körében teszünk, egy fokkal magasabbra emelkedünk; ez minden tudománynak szükséges következése, és ez egyszersmind legnemesebb czélja is, melyért azok, kik a tudomány haladását hatalmasan elősegítették, nemcsak tiszteletet, de hálát érdemelnek.

Kétségen kívül ez a következmény, akár személyes, akár általános czélok elérése az, mit a tudományban keresünk. Kik e pályán nagy haladást tettek, a tudományt nem tekintik eszköznek; czél az nekik, melynél magasabbat nem ismernek, mely felé azért törekesznek, azért kell törekedniök, mert a tudomány utáni vágyat, melyet Isten kebleikbe teremtett, csak így elégíthetik ki. De az isteni bölcseség itt is, mint mindenben, akként teremté az embert, hogy midőn saját természete ösztöneit követi, saját emelkedésén dolgozik, egyszersmind az egésznek érdekeit segítse elő, és így az ellentállhatatlan vágy, melyet a tudomány az egyes keblében ébreszt, az egész emberiség haladásának eszköze. A mérték, mely szerint minden tudomány az emberiségre nézve becscsel bir, a mód, melylyel a jövő egy bizonyos kor tudományos haladásairól ítél, azon befolyástól függ, melyet az emberek jóllétére, s főkép szellemi emelkedésére gyakorol.

A természettudományok haladása újabb időben képe a tudomány állásának. Büszkén tekintenek körül azok, kik e tudományokkal foglalkoznak. De ha e haladást tekintjük, nem titkolhatjuk el annak rossz oldalait, s nem szabad elfelejtenünk, hogy ha azon hatást tekintjük, melyet e tudományok az emberek jóllétére gyakorolnak, jótéteményei tagadhatatlanok, és ép oly tagadhatatlan, hogy a szellemi emelkedés szempontjából az eredmények nem felelnek meg az előbbieknek, sőt hogy e tekintetben bizonyos veszélyek fenyegetnek: hogy azon arányban, melyben a tudományok körében haladunk, egyszersmind egy mindent veszélyeztető materialismus fejlődik ki, mely nemcsak minden államainkat, de az egész polgári társaságot alapjaiban megingatta. — Kétségkívül hazánkban ez irány kevésbbé mutatkozik, s azok közűl, kik e tudománynyal itt foglalkoznak, nincs senki, ki ellen e részben vádat emelhetnénk,

de miután napjainkban, főkép a mi a tudományokat illeti, a legnagyobb solidaritás létezik, szükséges, hogy e veszélyt kiemeljük. Főkép azért, mert épen az eredmények bizonyitják, hogy az ösvényt eltévesztettük.

Minden való haladásnak eredményei mindig csak jók lehetnek. Ha a tudomány rossz következményeket idéz elő, jele, hogy eltévedtünk.

Minden tudománynak kettős veszélye van: először, hogy oly tárgyakkal foglalkozik, melyek az emberi felfogáson túl fekszenek.

Másodszor, hogy, mivel nagy haladásokat tett, elragadtatva örömében, oly tárgyakat tűz ki magának, melyek saját természetes körébe teljességgel nem tartozhatnak.

Volt egy időszak, midőn a természettudományok metaphysikus elvek szerint a priori construáltattak; vajon józanabb-e, ha most az emberi szellemet az anyagból akarjuk kiokoskodni?

*

Hiszem, hogy a tudomány haladása határtalan, a mennyiben mi annak határait emberi eszünkkel belátni képesek nem vagyunk, de csak határtalan fáradozások árán és határtalan időben.

*

Csak két érzés van, melyre a politikában biztossággal számíthatunk: a monarchikus érzés és a honszeretet vagy nemzetiség. E kettő valami bizonyos, változhatatlan; minden egyéb érdek, maga a szabadságszeretet bizonytalan, arra nézve csalódhatunk, mert a szabadság mindig csak relativ fogalom, a két előbbi

pedig nem csak érzés, de absolut valami, a mi iránt transigálni nem lehet. A fő feladat tehát az, hogy e két érzet közötti ellentétet megszüntessük.

*

Államok fentartására csak józanság, megalapításukra lángész, lelkesedés, szenvedélyek kellenek; innen van, hogy azok, kik új államot alkottak vagy azt rendkívüli veszélyek között fentarták, annak nyugodt időkben kormányozására ritkán alkalmatosak. — A rendnek fanatismusa ép oly veszélyes a nyugalomra nézve, mint a szabadságé.

*

Épen a hol a közvélemény a kormányra semmi befolyást nem gyakorol, hol az látszólag nem létezik, legveszélyesebb annak befolyása, mert a vélemények szabad nyilatkozása mellett ott, hol azoknak a kormányra való befolyása elismertetik, mindig pártok léteznek, melyeknek mindegyike saját nézeteihez ragaszkodik. Mind azon intézkedések, melyek által a vélemények szabad nyilatkozását visszanyomni iparkodunk, csak oda vezetnek, hogy nyugtalan pillanatokban egyes eszmék egyszerre közvéleménynyé válnak, mely ellensúly nélkül mindent elragad.

*

Senkinek sem jutott még eszébe (pedig a paedagogusoknak nem vethetjük szemökre, hogy eszméiket a józanság és tapasztalás korlátai közé szorítják), hogy egy egyes ember boldogítását avval kell kezdenünk, hogy egész természetét átalakítsuk, vagy a közönséges szójárással élve, hogy belőle új embert alkossunk, és

mégis, mit az egyes ember irányában még a paedagogusok is lehetetlennek ismernek, azt az úgynevezett józan politikusok egész népekkel sőt az emberiséggel is megkisértik.

*

Kiket a történetekben leginkább bámulunk, többnyire csak azért látszanak minden emberi gyarlóságtól menteknek, mert más, a közönségesektől eltérő gyarlóságokkal bírva, ezeknek befolyása alatt álltak.

*

A ki teljes bizodalommal imádkozni tud, az a legfőbb boldogságot, melyre képesek vagyunk, már elérte, mert a világ minden hatalma, élvezete és dicsősége mi azon meggyőződéshez képest, hogy egy határtalan jóságú és hatalmú lénynek közvetlen gondviselése alatt állunk?

*

Újabb időben a gondolkozóknak egész seregét találjuk, kik, midőn egy részről az istenség létezését kétségbe vonhatatlannak tartják, másfelől az isteni gondviselést, vagy a mi egyre megy, azt, hogy az Isten az egyesnek sorsáról határoz, tagadják, s az atheismust és a bizodalmat, melylyel az egyes szenvedései között a Mindenhatóhoz föltekint, egyaránt képtelennek hirdetik.

Felfogásom szerint alig van nagyobb logikátlanság, mint ez.

Mindenható erő, mely akarata által a mindenségnek létet adott, vagy, ha az anyagot mint öröktől létezőt veszszük is föl, mely azt mozgásba hozta, mely neki törvényeket adott, és a véghetetlen chaosból a világ

bámulatos organismusát alakítá, és mely, mihelyt teremtői nagy munkáját bevégezé, egyszerre örök nyugalomba lép, azaz erő lenni megszűnik, hogy a mit egy perczben tett, azon egy örökkévalóságon át álmodják, a véghetetlen teremtésben tükrözve, bámulva önmagát: lehet-e gondolat képtelenebb, mint ez, lehet-e olyan, melynek hamisságát a tudomány jelen állásában könnyebben bebizonyíthatnók? Az idők megszüntek, midőn a teremtés egy ezredek előtt bevégzett isteni ténynek tekintetett, és mindenki azt gondolá, hogy a mindenség és a föld, melyen élünk, úgy állanak fenn, mint azok a teremtő kezéből kijöttek. A geologia fölfedezései után nem vonja senki kétségbe, hogy az anyag, melyet magunk körül látunk, az átalakulásoknak egész során ment keresztül. — Mit az astronómia a mindenségre nézve gyanít, midőn a csillagzatok között észlelhető ködfoltokat vizsgálja, melyeknek tömöttebb magja csak most látszik alakúlni, ezt e földre nézve, a mennyiben emberi korlátoltságunk mellett erről szó lehet, — tudományos biztossággal látjuk, s így a teremtés nagy munkája bevégezve nincs, az tovább foly és folyt szakadatlanúl milliónyi évektől, mióta az égi testek egymástól elváltak és a földgömb sarkain forogni kezdett. — Vajon, ha a gondolat, hogy e véghetetlen rend, melyet természetnek nevezünk, létét csak az anyag különböző részeinek és a mindenségben működő ellentétes erők véletlen találkozásának köszöni, eszünkkel ellentétben áll; ha minden tapasztalás, ha elménk természetes hajlama arra kényszerít, hogy e világnak alkotását, melynek minden részei egy véghetetlen intelligentiára mutatnak, egy véghetetlen intelligentiának tulajdonítsuk: nem kell-e szükségkép feltennünk, hogy valamint a teremtés, úgy a teremtőnek működése bevégezve nincs, hogy az tovább foly, mint

a teremtés maga, nem a nem-létezőnek létrehozása, az egész mindenségnek rögtön alakítása, hanem az egyes lények nem szűnő, csaknem észrevehetetlen kifejlesztése és átalakítása által? De vajon felfogható-e, hogy ugyanazon lény egyszerre milliónyi, nem lények, de világok fölött őrködve, minden egyes teremtménynek létére befolyást gyakoroljon? S hát az, hogy az isteni lény egyszerre a milliónyi nem lényeket, de világokat teremté és a törvényeket, melyek mindegyiknek pályáját örökre meghatározzák, egyszerre megalkotá, könynyebben érthető-e? Hogyan egyeztethetjük meg az istenség méltóságával, hogy az ily parányi lényekről, mint az ember, és még parányiabbakról és becstelenebbekről gondoskodjék? — De hogyan fér meg a nap méltóságával, hogy az nemcsak a világot, de a kis hasadékot, melyet a rög eltakar, sugaraival eltölti, és nemcsak a földnek tavaszt, de a legkisebb fűszálnak levelet növeszt, meleget ad a hernyónak s infusoriumnak úgy, mint egész világrészeknek?

Általán véve, mit értünk, mit foghatunk fel, a mi az istenség elméjével összeköttetésben áll? És nincs-e a tényeknek egész sora, melyeket tudunk, melyeken, mint a föld forgásán, kételkednünk nem lehet, és melyeket ép úgy nem értünk és pedig ép azon oknál, azaz eszünk természeténél fogva, mely nagyobb, semhogy ezen dolgok tudásához ne jutottunk volna és tökéletesen megérteni képesek lennénk.

Csak egy okot ismerek, melyet az isteni gondviselés létezése ellen alaposan felhozhatunk: hogyan egyeztethetjük meg azt, a mit tapasztalunk, az Isten véghetetlen jóságával? Ha annyi egyént, ha egész népeket és nemzedékeket látunk, melyek hibájok vagy legalább bűnök nélkül szerencsétlenekké váltak, mig a hatalom és jóllét másoknál sokszor épen oly tettek következéseként tűnik

föl, melyektől erkölcsi érzetünk irtózik, hogyan hihetjük azt, hogy az emberi lét fölött véghetetlenül jó és igazságos lény őrködik? Ezen okoskodás látszólag megczáfolhatatlan; és ha komolyabb gondolkozóban a gondviselés, sőt az istenség iránt néha kételyek támadhatnak, ezeket csak azon igazságtalanságnak látása támasztja szivében, melyet földi dolgainkban tapasztalunk, de ezen okoskodás csak addig megczáfolhatatlan, míg emberi létünket földi életünkkel bevégzettnek tekintjük. — A halhatatlanság eszméje az egyedüli, de egyszersmind tökéletes megfejtése e látszó ellenmondásnak. Az Isten létezése, az isteni gondviselés és a lélek halhatatlansága a legszorosabb kapcsolatban állnak egymással; mihelyt az elsőt elfogadjuk, a többi önként következik, és épen ez az, a miben a vallásos eszmék hatalma és jótékonysága fekszik, hogy azoktól csak vagy egészen, vagy épen nem válhatunk meg, és hogy, mihelyt csak az Istennek létezését hiszszük, mihelyt csak erről győződünk meg, mind azt, mi a vallásban legvigasztalóbb, annál bizonyosabban feltaláljuk, mentől kevésbbé követjük mások állításait, és mentől többet gondolkozunk e tárgyról.

## JEGYZET.

Nem szokatlan eset, hogy nagy irók és gondolkodók külön kiadják gondolat-töredékeiket, a sebtében följegyzett, de ki nem dolgozott ötleteket. Igy adták ki Pascal összegyüjtött gondolatait *Pensées* czímen, így gyüjtötte össze maximáit La Rochefoucauld; Pascaléi inkább a vallásos és erkölcsi érzésből fakadtak, emezek egy őszinte lélek megfigyeléseiből tapasztalati igazságokul szürődtek le. Heine is föl szokta jegyezni ötleteit apró papirszeletekre, s hagyatékának e része le is van nyomtatva munkáinak ujabb kiadásaiban. Goethe is sokat följegyzett futó gondolataiból s e czédulákra rótt aphorismákat aztán elszórta műveiben. Legtöbb ilyet találni *Wilhelm Meisters Wanderjahre* czimü regényében, hol két helyen egész fejezetre menő aphorisma-csoportot is beigtatott a nélkül, hogy szorosan a cselekvényhez vagy valamely alak jellemzéséhez tartoznának (*Betrachtungen im Sinne der Wanderer* és *Aus Makariens Archiv*). Munkáinak utolsó kötetében külön is találni száz lapnyi maximát és reflexiót: *Ethisches, Eigenes und angeignetes* czimmel. Irodalmunkban Eötvös előtt csak egy iró adott ki aphorismákat: Fáy András; *Eredeti meséi és aphorismái* czimü kötetében (Bécs, 1820) 240 mese után van 70 aphorisma, *Ujabb eredetimeséi és aphorismái* gyüjteményében (Pest, 1824) 271 mese és 63 aphorisma. Pályája vége felémegint kiadta időközben felszaporodott, papirszeletekre följegyzett gondolatait, *Eszmeburkok és szikrák* czimmel, a *Buzavirágok és kalászok* második kötetében, (Pesten, Beimel és Kozma Vazulnál, 1853); később szépirodalmi összes munkái X. kötetéül (Pest, 1855. Lampel Róbert bizománya. Uj, olcsóbb kiadás). A *Tétényi éjszaka* czimü elbeszélés után 557 sorszámozott gondolat tölti meg e kötetet a 31-ik laptól a 337-ikig (a lapszámok mindkét kiadásban egyezők). Inkább apró-cseprő ötletek s élettanácsok, mint eszmék és gondolatok, a mesék bőbeszédü, elméskedő stilusában. (V. ö. Badics Ferencz: *Fáy András életrajza*, 145. s köv. l. és 659. l.). Később, majd majd husz esztendővel Eötvös kötete után, Greguss Ágost adott ki egy kis füzetet e czímen: *Mondások az élet*

*könyvéből.* Kijegyezgette Greguss Ágost (Budapest, 1883. 5—64 l.). Futólagos elmésségek, szellemes kis megjegyzések ezek, új igazságok, nagy érzés és mélyebb gondolkodás hiján. Eötvös azonban eszméket adott, nem ritkán hatalmas szárnyalásuakat, költői nyelven, s a hit és vallás, az ember és világ, a kedély és értelem rejtélyei, az állam és a politikai nagy kérdései körül forgolódott. A munkáiban elszórt gondolatoknak rendesen találni bennök egy-egy paraphrasisát s a hit megnyugtató erejéről, a szerelemről, a sorsban való megnyugvásról, a nevelésről ugyanazt mondja el bennök, a mit bővebben kifejtett a *Karthausi*-ban, *A falu jegyzőjé*-ben s a *Nővérek*-ben. Az állammal és politikával foglalkozó szakaszban megtalálni a demokratiáról, forradalomról, nemzetiségről azon eszmék első csillámait vagy későbbi forgácsait, a melyeket politikai nagy munkájában és beszédeiben fejtegetett. Mindig hordott magával kis jegyzőkönyveket s gondolatait séta közben is föl szokta jegyezni mindenről, a mi foglalkoztatta. Jegyzeteinek egy részét aztán fölhasználta munkái irásánál, más részök földolgozatlanul maradt.

Már ifjan megvolt e szokása. A *Regélő, első szépműlvészeti magyar folyóirat* — (alapitá és szerkeszti Róthkrepf Gábor, Pesten. Trattner-Károlyi nyomtatása) — már 1834-ben, „másod évi folyamat"-ának, 54-ik számában, (jul. 6.), a *Jeles mondás* rovatban egy rimtelen jambusokban irt aphorismát közöl nevének aláirásával, a *Boldogság*-ról.

### Boldogság.

E földön nincs nagyobb szerencse, mint  
Oly nő, kitől szerettetünk; egyéb,  
Bár mily örömmel töltse is szivünket,  
Egy percz, s elmult a nagy gyönyör: de ez  
Idővel még nagyobb leszen, ha majd  
Karjai közé szorít s azt mondja néked,  
Hogy semmit nálad inkább nem szeret,  
Ha sir keserveidnek, és örül,  
Ha téged lát örülni. Ó barátom!  
Minden keservről elfelejtkezel,  
Mert minden nap csak uj gyönyört hozand.  
Ó boldog az, a ki szerettetik.

U. ott az 59-ik számban (jul. 24.) egy ujabb aphorismáját találni:

### Barátság és szerelem.

Szép a barátság, szebb a szerelem,  
E földön nincs nemesebb, mint amaz:  
De ez az égbe felemelve minket,  
Mindent, mi földi, szétszakit.

A 78-ik számban (szept. 28.) ujra napvilágot lát négy ilyen sora:

**Boldog**

Kit édes álmok lengenek körül;
Kinek a mult örömnek képei
Ujult szinekben megjelennek és
Kit álmai szebb honba visznek át.

S a 92-ik számban (nov. 16.) ismét:

**Idő. Távulság.**

Ez épen átka emberi nemünknek
Hogy minden érzeményeink időtől
És távulságtól függenek; tegyünk
Bármit, e földnek rabjai vagyunk,
S mi bennünk isteni, azért adódott,
Hogy érezhessük csúfos lánczainkat.

1837-ben az *Emlény*-ben közöl prózában irott reflexiókat, Tivadar aláírással, de a tartalomjegyzék az álnév után zárjelben megnevezi a szerzőt. (*Emlény*. Karácsoni, uj esztendei és névnapi ajándék. 1837. Pesten, kiadja Heckenast Gusztáv. A 297—298. lapokon.)

A szerkesztő sorszámmal látta el a reflexiókat, melyek *Gondolat-töredékek* összefoglaló czimet viselnek; sorszám szerint 15 van:

1. Ifjú költők szárnyaikkal majdnem ugy bánnak, mint bajszaikkal; mihelyest egy pár pehelyt sejditenek, nagynak vélik, kipödrik s örvendve mutogatják.

2. Asszonyérzemény közönségesen a virágkitételen mutogatott virágokhoz hasonló; nem ott termett, hol látjuk s mindenik csak azért mutatja, hogy vele díjt nyerhessen.

3. Tovább tart az elvirágzás, mint maga a virág. Igy van minden örömmel e világon.

4. Legérzékenyebb sebje e földnek egy nyitott sír, mely jobb ember hamvaira vár.

5. Minden emberélet valódi története csak igen rövid időszakasz; a többi mind vagy előkészület vagy következés.

6. Le kell esni a gyümölcsnek ingadó ágáról, hogy nyúgodhassék. Igy hull az ember az élet viruló tövéről s rothadás sorsa mindkettőnek.

7. Anyjához, a földhöz hasonló az ember; háromszázhatvanötször forog maga körül s csak egyszer a nap körül.

8. A napnak utóirása az éj; s anyánk, a természet, mint a többi asszonyok szokták, épen ebbe irta legszebb gondolatait és érzeményeit.

9. Gyémánthoz hasonló az emberszív, nemcsak becsére, hanem arra nézve is, hogy legmagasb temperaturákban elenyészik.

10. Rontani az ember mindenhatósága.

11. Szivünk társzekér; mennél több tehert visz, annál nehezebben emelhetni fel, ha egyszer feldölt.

12. Felette közel állanak a föld virágai a porhoz, melyekből eredtek.

13. A hold homoeopathikus dosisa a napnak; erősen csak beteg lelkekre hat.

14. Antro del cane barlanghoz hasonló a föld: csak ki fölemelt fejjel jár, jöhet ki épen; ki csak egyszer meghajolt, ott vész.

15. Csinált utak csak a kocsizóknak kellemesek, a gyalogló rajtok még inkább elfárad; így van az élet utaival is. Szülők előre megcsinálják gyermekeiknek. Kik a szokás kocsiján indulva követik, hálálva emlékeznek azokra, kik elejökbe szabták; de ha önlábaikon járnak, vagy fájdalmasan járják át éltöket, vagy véres lábakkal más ösvényt keresnek s csak idejöket vesztették. —

Jegyezgetéseivel legtöbb elfoglaltsága idején sem hagyott fel, bár szellemének gazdagsága és szüntelen munkája mellett lehetetlen volt mindent följegyeznie. Falk Miksa irja (*Kor- és jellemrajzok*, 237. l.), hogy egy ülés alatt, melyen mint minister elnökölt, egyszerre jegyezni kezdett, mialatt államtitkárja, Joanovics György, a görög egyház valamely unalmas ügyét referálta. Tanácsosai el nem tudták képzelni, mi érdekelheti ennyire; pár percz mulva odanyujtotta a papirlapot kedves tanácsosának, Kárffynak, a ki azon a következő sorokat olvasta:

„A világon két hatalom van, mely még a hegyeket is helyökről tovamozdítani képes: a hit és a hitel. A mi napjainkban sokan ugy vélekednek, hogy a hit már elvesztette hatalmát és csak a hitel uralkodik. De nemsokára eljő megint az az idő, a midőn az emberek csalódásukat föl fogják ismerni, mert akkor igen sok ember lesz a világon, a kinek többé nincs hitele, de a hit meg fog nekik maradni és ebben fogják vigaszukat találni."

Esze folyton dolgozott s az általános kihallgatások után is nem egyszer mondott el barátainak gyönyörü eszméket, melyek a kihallgatás alatt jutottak eszébe. Egyszer egy hivatalos actacsomót küldött át Kárffynak s a madzag alá egy kis papirszeletet dugott e sorokkal: „Valamint a fa minél mélyebbre ereszti gyökereit a földbe, annál magasabban emeli egyszersmind ágait az ég felé; olyannak kell lenni a mi tudományunknak is. Minél tovább hatolunk be mélységeibe, annál inkább kell gondolatainkat az ég felé emelni."

Azt is Falk beszéli, hogy egyszer egy alapitványi jószágbeli irnok özvegyének nyugdijáról referáltak neki, a mi a szabályzat értelmében évi 18 forintot tett ki. Eötvös háromszor is elolvasta az aktát s aztán egy nullát irt a 18 után. Felindulástól reszkető hangon fordult a titkárhoz: „Az Uristen ez esetben tul fogja magát tenni a szabályzaton. Ilyen nyomor esetére én az égben szeparát kontót nyitottam magamnak s ugy remélem, ily összegek hovaforditását képes leszek valamikor a Mindenható előtt igazolni."

Igy születtek Eötvös gondolatai. Mindet természetesen nem irhatta le, de sokat mégis följegyzett kis jegyzőkönyveibe, naplószerü följegyzései mellé. E könyvek reflexióiból állitották össze felesége és Gyulai Pál a *Gondolatok* kötetét, néhány főbb részre osztva, mint az olvasó e gyüjteményben is találja.

Eötvös ez ajánlást irta könyve homlokára: „Anyám emlé-

kének" s jeligéül anyja egy leveléből e sort igtatta a czim alá: „Ne higyj oly gondolatban, melynek szived ellent mond."

Halála után is gyarapodott gondolatainak gyüjteménye. Még életében átadott egy csomó ily följegyzést pártfogoltjának, Vachott Sándor özvegyének, (l. e kiadás VII. kötetének *Egy gazdasszony levelei* czimű elbeszélés jegyzetét), hogy a *Magyar gazdasszonyok lapjá*-ban vagy évkönyveiben használja fel. A gondolatok azonban kiadatlanul maradtak 1871-ig, midőn Vachottné egy vaskos kötetben mindent összegyüjtött, a mit vállalatai számára Eötvös átengedett. A kötet czime: *Babérlombok báró Eötvös József müveiből.* Füzte mély hálája s hódolata emlékeül Vachott Sándorné. (Pest. Kiadja Heckenast Gusztáv. MDCCCXXI.)

Vachottné előszava után Pulszky Ferencz irja meg Eötvös életrajzát, aztán következnek *Gondolatgyöngyök* czím alatt az említett följegyzések (3—23. l.), valószinüleg irójuk legutolsó éveiből, a *Gondolatok* kötetének megjelenése utáni esztendőkből. Azután a *Novella* s *Egy gazdasszony levelei* czímü elbeszélések következnek, majd Eötvös néhány alkalmi czikke, melyeket Vachottné kértére irt s végül *Gyöngysorok báró Eötvös József összes szépirodalmi müveiből* (226—502. l.), a mint Vachottné azt már 1861-ben kiirogatta s ki is adta. A kötet élén álló *Gondolatgyöngyök* át vannak véve a *Gondolatok* későbbi kiadásaiba.

A munkákból kiválogatott Gondolatok más gyüjtőre is találtak. Pethes János állitott össze azokból egy ujabb kötetet ily czimmel: *Aranykalászok báró Eötvös József munkáiból.* (Budapest. Ráth Mór. 1894. VIII. és 1—263. l.) E fajta kötetet még Jókai Mór adott ki irodalmunkban, midőn munkáiból az önállóbb gondolatokat kötetbe foglalta *Negyven év visszhangja* czímen, 1884-ben.

KIADÁSOK: Először 1865-ben jelent meg, Pesten, Ráth Mórnál, 336 lapon, 8⁰. Második kiadás, a hátrahagyott kéziratokból bővitve, (XII. és 404. l.) ugyanott, 1874. Ugyanakkor emlékkiadásban is. Harmadszor 1884-ben, (480 l.), s ugyanakkor díszkiadásban is. Negyedszer, ötödször és hatodszor 1886-, 1891- és 1894-ben, mindig Ráth Mórnál, változatlanul. Jelen kiadás a hetedik.

# TARTALOM.

## HIT ÉS VALLÁS.



## EMBER ÉS VILÁG.

## IRODALOM ÉS TUDOMÁNY.

Lap

## ÁLLAM ÉS POLITIKA.